ZSINATI KULTÚRA ÉS LOVAGVILÁG.

(Fejezet szerzőnek «Zsigmond Király budai udvartartásá»-ról készülő munkájából.)

Az 1400 körüli idők a szellemi életmegnyilvánulások bármelyik ágára nézve különös figyelmet érdemelnek. Műtörténeti szempontból az újabb kutatásoknak, elsősorban a túlkorán elhunyt Max Dvoráknak messze szellemtörténeti perspektívákat nyujtó utolsó munkájának köszönhetjük azt a belátást, hogy ezek az évtizedek legalább az Alpokon innen, a középkori művészetben rejlő spirituális és realisztikus erőknek a pattanásig menő feszültségét mutatják. Ez a helyzet az ábrázoló művészetekben egy bizonyos ingadozáshoz, tétova kereséshez, egy tipikus «Sturm und Drang»-hoz vezetett. A nagy feszültséget, melynek legfőbb kriteriuma a régi és az új formaelemek különös keveréke, a genti oltár mesterei, kivált Jan van Eyck, korszakalkotó felszabadító tettükkel szinte egy csapással feloldották. Igaz, hogy az ő műveikben is elég gyakran találkozunk tipikusan középkori tartalmi és formai problemákkal, sőt működésük nem egy viszonylatban a gotikus élet- és világszemlélet magaslatát jelenti. Ugyanezeket az általános művelődésre nézve is perdöntő évtizedeket egy holland tudós (S. Huizinga) pár évvel ezelőtt megjelent könyvében a középkor őszének nevezte. Mégpedig ilyen értelemben, hogy itt nem annyira az elmulás és a hervadás tüneteire kell gondolni, hanem inkább a megérés és végső kibontakozás ismérveit kell keresnünk. Bár a középkori kultúrformák eredeti értelmüket már lassan elveszítik, bár a buján burjánozó új növényzet a régi magasztos falszerkezetet már-már szétrepeszti vagy legalább is a felismerhetetlenségig eltakarja, mégis több sajátlagos középkori folyamat csak most éri el tetőfokát: más esetben pedig bámulatos utóvirágzást érlelt. E szempontból főleg két tényező különös fontossággal bír s felette alkalmasnak látszik, hogy a kultúrjavak termékenyítő cseréjét és a művészi pompafejlesztést példázza. Ez a két, még minden tekintetben középkori, mondhatni gótikus jelenség a zsinati mozgalom és a lovagság. Az egykori krónikákból, a zsinatok leírásaiból, az idevágó okmánytárakból kibontakozik egy hatalmas seregszemle a kor egész szellemi arisztokráciája felett, mely hol Firenzében, hol Pisában, Konstancban, Baselben vagy máshol egymásnak találkát adott. A résztvevő egyházi és világi méltóságok felsorolása, a tudósok, humanisták, dalnokok listája és nem utoljára a művészek és mesteremberek serege minden egyes esetben nagyon tanulságos keresztmetszetet nyujt a korszak szellemi élettartásáról. Ha valaha, úgy ezekre az időkre áll Paretonak, a nagy olasz közgazdásznak nézete, hogy a történet az emberi elitek keringéséből áll. De az érdeklődés gyujtópontjában álló kérdések is (az egyházszakadás megszüntetése, a törökök és husziták elleni keresztes háborúk) nagy mértékben alkalmasak voltak egy kozmopolita, vagy legalább pánokcidentális öntudat istápolására. Hiszen most történnek az utolsó kétségbeesett erőfeszítések a keresztény keletnek és vele az európai szellemi egység megmentésére. Nemsokára reá nagy virágzó területek teljesen elmerülnek az izlám hullámaiban vagy

másképen elszakadnak a régi kulturális közösségtől. A kérdéses évtizedekben ez a kozmopolita öntudat még élő valóság volt, annak dacára, hogy épen akkor már zárt nemzeti közösségek (Anglia, Franciaország) kifejlődnek és egy modern értelemben vett nemzeti érzés csirái már kimutathatók. Mert a zsinati mozgalom a nemzeti és politikai harcok felett állott, nem az egyes államokra támaszkodik és az egész nyugati kereszténységet alapjából megrendíti.

Ugyanez a kozmopolita beállítás jellemzi a második fontos kultúrtényezőt, a lovagságot és annak a középkori társadalomra nagyon jellemző formáját, az egyházi lovagrendeket. Ezek most már gyakran egyenlőek pontosan körülhatárolt territoriális hatalmakkal és versenyeznek a világi lovagokkal a pompakifejtésben és egy magas anyagi és szellemi életstandardban. Az európai nemesség így a vándorló lovagok és lovagcsoportok (keresztes vitézek, troubadourok, minnesängerek) által lassan átalakul egy szokásaiban és erkölcseiben teljesen homogén kaszttá, mely majdnem függetlenül az egyes államok kereteitől, csakis egy magasztos eszmékkel telített társadalomnak és egy nemzetközi fikciónak képviselőjeként szerepel. Ennek a magas pánokcidentális élettartásnak a melegágyai a zsinatok székhelyein kívül az állandóbb jelleggel bíró udvari gócpontok voltak. Ilyennek számíthatnak : a pápák Avignonja, Páris, Dijon a burgundi hercegek alatt, IV. Károly császár Prágája stb. Az itáliai kultúrhelyeket itt figyelmen kívül kell hagyni, mert «a modern kultúra elsőszülött fiai» számára ez az idő (a trecento) nem középkort jelent, hanem egy új, dicsőséges korszak kezdetét. Buda szerepére a továbbiakban még bővebben ki fogunk térni.

Magyar viszonylatban nagyon fontos, hogy az egész kérdéses korra szélesen reáfekszik Zsigmond király uralkodása, tehát egy olyan kimagasló történeti egyéniségé, kit az összes említett áramlatok valahogyan érintettek, ki azok folyamába nem ritkán sorsdöntően belenyúlt ; a zsinati mozgalmak lelke, a lovagi kultúrideál hordozója és jóban és rosszban az 1400 körüli európai lelkület tipikus képviselője. Az ő egyéniségében a középkori kereszteslovagok álmodozó fantasztikuma és rajongó kalandvágya egybevegyül a renaissance-ember higgadt, néha könyörtelen valóságérzékével. Tiszta tipusnak épenséggel nem mondható. A középkori gondolkodás kozmopolita, spirituális kötöttsége nála már elég gyakran átcsap tisztán hedonista, érzéki medrekbe. Szellemképének teljességéhez tartozik még az összes egykorú forrásokban egyhangúan kiemelt külső szépsége és ékesszólása. A művészetekhez való viszonyában is a mecenás egy új fogalmának megtestesítője. Ebben a tekintetben szervesen beleilleszkedik családjának csillogó hagyományaiba s egyenrangú folytatója apjának, IV. Károly császárnak, Wencel bátyjának, Trieri Balduin nagybátyja (kinek könyvtára az ú. n. Balduiniera, a XIV. században körülbelül azt a szerepet játssza, mint a Korvinák a XV-ben) táglátókörű műpártolásának. Minden tekintetben méltó kortársa egy Jean de Berry-nek, egy Cosimo Medicinek stb. — Nem szeretnénk azonban a politikai hatalomnak és annak többékevésbbé mégis csak jelképes letéteményeseinek a szellemiekre nézve is valami misztikus jelentőséget tulajdonítani és a művészet történetét a mecenások történetével helyettesíteni, mely veszély épen a középkornak, a névtelen művészek korszakának tárgyalásánál szinte állandóan fenyeget : így tehát nem, vagy legalább nem elsősorban Zsigmond személyes kezdeményezésére gondolunk, bár fejtegetéseink folyamán ez is elég gyakran és elég fontos alkalmaknál kimutatható. Feladatunk célját inkább abban látjuk, hogy azt a dicsfényt, azt a rendesen tékozló pompát, melyben a király személye a kortársaknak jelent, a műtörténeti kutatás eszközeivel rekonstruáljuk és azokat a forráso-

kat keressük, melyekből ez a fény áradt. Ez annál is inkább szükségesnek látszik, mert az erőket ehhez a fellépéshez, ehhez a bámulatos kitartáshoz hosszú ideig a német-római birodalomban, a cseh királyságban, Itáliában is erősen érdekelt uralkodása alatt mindvégig magyar királysága szolgáltatta. Hiszen a császárság akkor már csak árnykép volt, régen megszűnt reális hatalom lenni. Csak a császári hatalmat gyakorló uralkodónak törzsországa (az ú. n. Hausmacht) határozta meg a császári fellépés kereteit, méreteit és formáit. Ezt láttuk IV. Károly, Zsigmond apjának esetében és ez fiára nézve talán még fokozottabb mértékben áll. A király pompakedvelő életszokásai szinte elképzelhetetlenek a magyar anyaország erősen fejlett anyagi és szellemi kultúrája nélkül.

Igy tehát dacára Zsigmond nagyon mozgalmas itinerariumának, csakis a budai várhegy tekinthető kizárólagos székhelyének és csak itt keletkezhetett egy állandó jellegű udvartartás is, mely természetesen erősen hatott a főváros és az ország építészeti és művészeti életére. Megismétlődik itt az előbbi birodalmi székvárosnak, Prágának az esete, még pedig az élénkebb politikai életnek és a tarkább kultúrkeresésnek megfelelően jóval tágasabb keretekben és pompásabb külsőségekben. Igaz, hogy ez a nyugtalanabb politikai légkör meggátolta a királyt abban, hogy magának egy hasonló tuszkulumot építsen, mint apja Karlstein-ben és ott heteket csendes elmerülésben tölthessen, amire Zsigmond hosszú életének egyetlenegy fázisában sem ért volna rá. Nagyon kevés, amit Kismagyarról, a pozsonymelletti nyaraló palotájáról tudunk, de semmi esetre sem vehette fel a versenyt IV. Károly ragyogó alkotásával. Visegrád pedig lassan elveszítette a királyi kéjvár jellegét és az alsóváros 1412-ben már meglehetősen szánalmas állapotban volt, bár Zsigmond maga ezeken a viszonyokon minden áron segíteni akart. Több eredménnyel buzgólkodott budai rezidenciájának felvirágoztatásán. A budai vár építészeti történetével foglalkozó kutatásoknak mai állása szerint kénytelenek vagyunk az összes idevágó emlékszerű, levéltári és irodalmi források gondos egybevetése után Salamon Ferenc nézetére visszatérni, ki zseniális intuicióval már rámutatott arra, hogy a régi királyi várpalota leglényegesebb részei mind Zsigmond tevékenységére mennek vissza. Ezt a tényállást a Salamont követő időkben a Hunyadyak mecenási tevékenységéért és humanista törekvéseiért való lelkesedés meglehetősen elhomályosította. Alkalomadtán ki is mondták, hogy a Zsigmond alatt divó sokrétegű és a legheterogénebb forrásokból táplálkozó művelődés az Anjouk alatti még egységes középkori kultúrájú és a Mátyás korabeli renaissance között meglehetősen sivár képet nyujt.

Pedig még csak a gyér számú emlékek is, melyek a M. N. Múzeum történeti osztályában, a Fővárosi Múzeumban és annak jelenleg a Halászbástyában elraktározott lapidáriumában reánkmaradtak, minden tekintetben Zsigmond építőtevékenységére vallanak, mert az érett renaissance díszítő formái csak olyan építészeti elemeken (pilaszter, balusztrádok stb.) fordulnak elő, melyek loggiákról, kapu- és ablakkeretekről és más inkább dekoratív toldalékokról számolnak, míg a nagyobb struktív összefüggésekre valló darabok (oszlopfők és oszloptalpak, kötegpillérek, zárkövek stb.) egy régibb stílus veretét mutatják. Ezeken azonban elég jellemzően erre a protorenaissance-ra más olyan motivumok is felmerülnek, melyek egyenesen Brunnellecshi műhelyére mutatnak, alkalmasint Manetto Amanatini, a kövér asztalos (Grasso legnainolo) által átplántálva, aki évekig Zsigmond szolgálatában állott és 1450-ben magyar földön húnyt el.

A budai hegynek a legutolsó években ismeretessé vált képei, ábrázolásai is világosan az egész építkezés régebbi gótikus jellege mellett tanuskodnak. Döntő bizonyíték e tekintetben a várnak legrégibb ábrázolása, a Perényi inkunábulum miniaturája, melyre Gerevich Tibor mutatott rá akadémiai székfoglalójában. Ugyanazt az összbenyomást nyujtja G. Hein. Faust a Fővárosi Múzeumban őrizett nagy olajfestménye. Igaz, hogy az utóbbi csak a XVII. századból származik, de a török hódoltság alatti stagnálást tekintve, jelen okfejtésünkbe való bevonása módszertanilag megengedhetőnek látszik.

Zsigmondnak a forrásokban gyakran «friss palota» elnevezés alatt szereplő várának gerincét egy hatalmas, minden oldalon szabad lovagterem képezte (Eberhard Windecke-nél «die grosse Stuben»), mely Pedro Pafur-t a spanyol utazót a páduai pallazzo publitora, az úgynevezett «Salone»-re emlékeztette. Nem valószínűtlen, hogy Zsigmond szeme előtt a páduaiak világhírű építkezése lebegett, mely épen egy évtizeddel azelőtt nyerte el jellemző alakját : hiszen más esetről is tudunk, melyben a magyar király olasz mintaképekhez ragaszkodott. Legjobb példa erre a gótikus formákban díszelgő sienai közkórház (ospedale della Scala), melynek terveit a városi tanács a király kívánságára elküldte neki Budára. Arról, sajnos, nincs tudomásunk, vajjon ezek a tervek kivitelre is kerültek. A királyi építkezésekhez közel emelkedtek az országnagyok palotái : Gara nádornak, Ozorai Fülöp temesi grófnak, Scolari András váradi püspöknek, Stibor vajdának, Brankovics Györgynek, Cilley Hermannak, Frank erdélyi vajdának, Kanizsai Miklós tárnokmesternek voltak a várban házai, az utóbbinak mindjárt kettő. Ezenkívül még a Kont-, Rozgonyi-, Czudar-, Czobor-, Országh-, Drágfi-, Szécsi-, Csetneki-, Sárkány-, Lipthay-, Verbőczi-, Dóczi- és Cseh-családok szerepelnek mint budai háztulajdonosok. A polgári háziurak közül említjük Tamás budai csizmadiát, Zakariás kereskedőt, Egri Miklóst, Szerecsen Jánost (J. Sereceni), Francia Pétert (P. Gallicus), sőt egy képzőművészt is, Bertalan mestert, Zsigmond király festőjét, aki 1421-ben Francigén Pisó özvegyétől házat és kertet vesz. A felsoroltakon kívül az összes egyháznagyok, káptalanok, rendfőnökök bírtak várbeli házakat. Az előkelő házak beosztásáról teljesen hiteles adatokat tartalmaz a Garai testvérek házosztálylevele az Országos Levéltárban, mely épen a kérdéses korból, a XV. század elejéről származik és «Budapest Székesfőváros Oklevéltárá»-nak keretében kiadásra vár. A házak építőstílusánál az Országház-utca 26. és az Úri-utca 34. és 40. szám alatti manapság még fennálló gótstílű kapualjak tanuskodnak. Majdnem érintetlenül tartotta meg eredeti, minden bizonnyal általánosan használt típusát az Országháznak a 90. szám alatti emeletes lakóház a maga konzolos insorával. A házak külső színe nem mutatta azt az egyenlően szürke vakolatot, mint manapság, hanem érvényesült az építőanyag természetes színe, az esztergomi vörös márvány, a fehér mészkő, a szürkébb homokkő, a barna tégla stb. A fent említett házmaradványok kivétel nélkül hosszoldalukkal fordulnak az utcák felé s így elesnek a gazdag gótikus oromzatkiképzésből. Nem nyujthatták a szemnek azt a festői látványt, mint Nürnberg, Prága és a többi német városok, mely előképek után a Schedel-Krónika fametszete és az ezen alapuló újabb rekonstrukciók készültek. Buda és külvárosainak tekintélyes összférőhelyéről pontos kimutatásunk van, mely abból az alkalomból készült, hogy Zsigmond a bazeli zsinatot a magyar fővárosba akarta helyezni. Ezen érdekes okmány szerint Budán 1436-ban 967 lakóház volt 1235 szobával, 3276 kamrával, 742 födött udvari helyiséggel, 627 eleségkamrával. Lakosságának számát ezen adatok alapján hozzávetőleg 23.000-re lehet

tenni. A magyar főváros tehát a XV. században Európa nagyvárosai közé tartozott, mögötte maradt ugyan a gazdag Párizsnak, Brügge-nek, Köln-nek, de túlhaladja a körülbelül 10—20 ezer lakost számláló Nürnberget, Strassburgot, Bazel-t, Frankfurtot stb.

A zsinat áthelyezése ugyan nem sikerült, de enélkül is az abban résztvevőknek egy tekintélyes része, elsősorban Branda bíbornok, a pápai követ, azonkívül más külföldi főpapok, diplomaták, jogászok, humanisták majdnem állandóan Budán, Zsigmond körül tartózkodtak. A magyar székváros, melyben akkor Divald Kornél összeállítása szerint (Óbudával, Pesttel és a Nyulakszigetével együtt) 5 vár, 23 kolostor, 5 Johannita-rendház, 1 prépostsági székesegyház, 12 templom és 8 kápolna állott, az ilyen illusztris egyházi társaság számára minden bizonnyal méltó keretnek bizonyult. Különös pompával ünnepelték 1424 Úrnapján az úgynevezett európai körmenetet, melynek Palaeologus János bizánci császár és előkelő kísérete rendkívüli kosmopolitikai jelentőséget adott. De a görög császáron kívül, ki közel nyolc hetet töltött Budán, még egy egész sor szuverén fejedelem budai tartózkodásáról tudunk. A magyar király vendégei seregében találjuk a lengyel királyt, a litvániai herceget, Harcias Frigyes szász-meisseni választófejedelmet, Erik dán királyt, a kalandos Don Pedro portugál királyfit, az osztrák és bajor hercegeket és másokat. De a száműzött fejedelmek is mindig menedékjogot találtak Zsigmondnál és az általa Budán inaugurált európai népszövetségnél. Ilyenek voltak Brunero, a Scaliger-ivadék, ki állandóan Zsigmond környezetében tartózkodott, továbbá Szandsi bég, I. Bajazid szultán megvakított öccse, akit 1430-ban Hunyadi János udvari vitéz (miles aulae) Budára kísért és akinek a király Pesten a mai Kálvin-téren házat adományozott. Gazdag ajándékozások a király és magasrangú vendégei között általában napirenden voltak. Eberhard Windecké-nél, Zsigmond krónikásánál az ilyen ajándékok felsorolása egész oldalakat kitölt. Nagyon jellemző a magyar ötvösművesség magas színvonalára és teljesítőképességére, hogy a király ajándékai között rengeteg arany- és ezüsttárgy szerepel. De még abban az esetben is, ha külföldi tartózkodása alatt valakinek kedveskedni akart, nagy előszeretettel ötvöstermékeket osztogatott. Bizonyíték erre a tiszteletére rendezett udvari bál a párisi Louvre-ban, azonkívül az avignoni látogatásáról szóló leírás az ottani Musée Calvert-ben, mely szerint az udvari bálon résztvett valamennyi hölgy egy díszes ötvöstárgyat kapott emlékül.

A fent szerepelt uralkodókon kívül a «dii minorum gentium» egy szinte beláthatatlan száma megfordult Budán és a magyar fővárost az európai lovagság egyik legkedveltebb találkozó helyévé avatta. A nikápolyi csatát közvetlenül megelőző idők óta, amikor a római-német birodalom, Franciaország, Burgundia lovagtársadalmának színe-java itt összesereglett feleleventvén a kereszteshadjáratok legmagasztosabb hagyományait, a császári és királyi székváros továbbá is gyakorolta nagy vonzóerejét. Nagy szerepük volt ebben az egyházi lovagrendeknek is. A király maga például a német Márialovagok konfratere volt, a rendet vissza akarta telepíteni Magyarországba és egy kis részét Reddnik Miklós-sal az élén valóban vissza is telepítette a szörényi bánságba. A német lovagrendtől kapta a marienburgi «Tresslerbuch» szerint azt a díszes aranyba foglalt szarvat, mely az esztergomi főszékesegyház kincstárában látható. A templáriusokkal szintén a legbarátságosabb összeköttetésben állott. A János-vitézekhez való viszonya időnként, így Palizsnai János vranai perjel lázadásának korában nem épen rózsás volt, később azonban velük is kibékült.

Hogy a király mennyire át volt hatva a lovagi eszmekör varázsától, legjobban bizonyítja a sárkányrend megalapítása. E rendalapítás intencióiról legújabban nagyon érdekes irodalmi vita támadt. Míg Erdélyi László (a Klebelsberg-emlékkönyvben) benne csak a hűségre, önfegyelemre és egyáltalán a legeszményibb férfierényekre való törekvéseket látja, addig Baranyai Béla (Századok) erősen aláhúzza e rendalapítás önző-dinasztikus rugóit. Műtörténeti szempontból a problémának ilyenforma kiélezése kevesebb jelentőséggel bír. Elismerjük, hogy a régi keretek már más tartalmat fedeznek, hogy a régi formák már elveszítették belső életüket és üres szokásokká változtak és hogy a lovagi szellemből más alig maradt hátra, mint többé-kevésbbé pedáns szertartások. De nekünk épen ezek a külső formák fontosak és annyi bizonyos, hogy a sárkányrend a művészi pompakifejtés egyik hathatós módjának bizonyult. A reánk maradt emlékek fényes bizonyítékai a lovagi életformáknak és a magyar iparművészet fejlett színvonalának egyaránt. Erről tanuskodik a bajor Nemzeti Múzeumban őrzött hímzett rendjelvény, egy kör módjára görbülő, farkát nyaka körül csavaró sárkány, hátán egy vörös kereszt fehér alapon, melyet az alapítólevélben előforduló leírásból és egy egész sor sírkőábrázolásból ismerünk. A budai lovagélet gazdag külszíne mellett szól Harcias Fridriknek a drezdai Johanneumban levő díszes kardja gyönyörű sodronyzománcos hüvelyével és a Nemzeti Múzeumban őrzött gazdag faragású elefántcsontnyergek. Bertrandon de la Brocquière burgundi lovag tudósításából tudjuk, hogy Zsigmond a lovagi tornajátékoknál a szokásos arany sarkantyúkon kívül ezüst lovaglóbotokkal is kitüntette a győzteseket. A torna mellett a vadászat volt a fejedelmi és lovagi vendégek legkedveltebb szórakozása. Egy ilyen udvari vadászat leírásával találkozunk Windecke krónikájában, melyet épen groteszk lefolyásánál fogva teljesen hitelesnek kell tartanunk. A király a néppel és az erre kirendelt parasztokkal és vadászokkal kutyák nélkül bekerítette a vadat, mely a vendégek becslése szerint kétezer darabból állhatott. Ekkor a király megengedte, hogy a nép karddal, késsel, bottal a vadra rohanjon. A zsákmány 1600 szarvas, vaddisznó, róka, farkas, nyúl volt. Az elejtett vaddal az egész kíséret ünnepélyes menetben Buda felé indult és a nagy udvarban lerakták. A solymászat nagy népszerűsége mellett szólnak a gyakori sólyomküldemények, melyekkel főleg a német lovagrend nagymestere Zsigmondnak kedveskedett, aki ezt a szivességet a maga részéről viza- és borszállításokkal viszonozta. Zsigmond uralkodásának elején még élt Magyar László (Ladislaus Hungarus) híres sólyomnevelő, aki egy, sajnos csak töredékekből ismert munkát írt a sólyom gondozásáról és tanításáról. Az udvari köröknek egy nagyon kedves időtöltését jelentette már akkor a sakkjáték ,Zsigmond apjának, IV. Károly császárnak kedvenc szórakozása, mely fia alatt Magyarországon is nagyon elterjedt, nemcsak főúri körökben, hanem a városi patriciátusban is. Az udvari szórakozásoknak e tarka együttesében már nagy szerepe van a zenének is. 1424-ben Palaeologus bizánci császár budai tartózkodásának alkalmával a király biztosító levele kirendeli a hegedűsöket, harsonásokat, dudásokat, dobosokat különbeni egyéni száműzetés terhe alatt a Nagyboldogasszony temploma előtt felállított sátrakhoz térzenére. Ezzel a kóbor néppel nem tévesztendők össze a hírnöki szolgálatot teljesítő trombitások, kik gyakran lovagi sorban levő vitézek voltak, mint például Csányi Péter, a király tormbitása és egy budai templom kegyura. Hasonló tisztségek az országnagyok magánudvartartásainál is szerepeltek. Stibor vajda marienburgi kíséretében például a kancelláron, udvarmesteren, íródiákon kívül a trombitás is külön van felemlítve.

A középkori udvartartásoknál nélkülözhetetlen udvari bolondok közül legalább egyet névszerint is ismerünk; ez Porro, akit Zsigmond a kataloniai királytól minden bizonnyal értékes ajándékként kapott. Bálok, farsangi mulatságok a királyban szintén lelkes pártolót találtak. Zsigmond viselkedése ebben a tekintetben is hű kifejezője a koráramlatoknak. Egy korabeli krónika ezt az általános jókedvet, ezt az új vígságot a XIV. század közepe táján Európát pusztító pestis után nagyon természetesnek tartja. Megkezdődött a borivás nagy korszaka is, bár e tekintetben a magyar vitézek jóval mögötte maradtak a nyugati, elsősorban a német lovagoknak. A hanyatlás tünetei, ivás, ellenségeskedés, utonállás nálunk ekkor még nem olyan kirívók, mint a német-római birodalomban. Akad olykor-olykor rablólovag is, mint Schalaga Miklós, kinek elkobzott birtokaiból a király a Szent Zsigmondnak szentelt budai templomot építette, de ez korántsem volt általános jelenség. Sőt a lovagi intézmény az Anjouk és Zsigmond alatt erősen megszilárdult, amiről a Szent György- és a Sárkány-rend alapítása is tanuskodik.

A mondottak után csak érthető, hogy a lovagvilág védőszentjének, a sárkányt ölő Szent György-kultuszában a régi magyar birodalom is kivette a maga részét, sőt a szentnek legjellemzőbb szobrászati ábrázolása, mely jelenleg a prágai Hradşint díszíti, magyar művészek kezeiből származik. Még nagyobb helyi jelentőséggel bírt azonban a magyar lovagok eszményképe, Szent László alakja, amely 1400 körül számtalan, még egészen eldugott falusi templomokban előforduló freskóábrázolásoknak tanusága szerint páratlan népszerűségnek örvendezett. Az egész korszak lelki és szellemi szerkezetére fölötte jellemző, hogy úgy az irodalmi, mint a művészi produkció mindjobban igyekszik ezt a legendát kiépíteni és elmélyíteni. Bár ez a mondakör, dacára egyes külföldi párhuzamoknak (S. Jago di Campostella), sajátlagos magyar hagyományokból táplálkozik, mégis oly eszményi magasságba nő, melyben az egész nyugati világ legbensőbb gondolatai, szent és világi témák, szerzetesi erények és lovagi hőstettek, legenda és regény bámulatos egységbe összeolvadnak; a nagy magyar király Szent Györgyöt, Rolandot és Tristant személyesíti a legenda egyes jeleneteiben. Az e mondakörből vett ábrázolások pedig becses adalékok a XIV. és XV. század magyar lovagvilágának ismeretéhez. Ezeket nemcsak templomi falképekből ismerjük, hanem egy egész sorozat magyar és külföldi miniature-ökből, melyek főleg a mondakör centrális jelenetét, a cserhalmi ütközetet illetően, tartalom és képszerkezet tekintetében minden bizonnyal egy közös őstypusra mennek vissza, bár a témát még a falusi plébániák festői is gazdagon variálják és viselet- és fegyvertörténetileg okmányszerű bizonyítékokká avatják.

Hogy ez a kor mennyire hajlott szinte egészen önkéntelenül még minden ízükben-vérükben középkori legendaképzésekre, igazolja az a fantasztikus mondakör, mely Zsigmond egyik leghűségesebb és legvonzóbb csatlósának, Pászthói Rátholdi Lőrincnek (Tar Lőrinc) személye körül burjánzott. Ez a határtalan kalandvágytól fűtött vitéz, aki a velencei diplomácia nagymestereivel folytatott — hozzátesszük, eredményes — tárgyalásai közepette még alkalmat keresett a lagunaváros régiségeinek és templomainak tanulmányozására, zarándoklatai folyamán leszállt a purgatóriumba is, mely ez esetben azonos egy földrajzilag pontosan meghatározható hellyel, Szent Patrik írországi barlangjával. Sőt a «Divina Comoedia» közvetlen hatásának tudandó be, hogy Tar Lőrinc a hiedelem szerint itt magas állású ismerősökkel, nem utoljára Zsigmond királlyal és feleségével találkozott.

Hogy Buda, mint magyar és római birodalmi főváros nemcsak a születési és hierarchikus arisztokráciára, hanem a szellemi kiválóságokra is jelentékeny vonzó erővel bírt, már egy pár kiragadott név is eléggé bizonyítja. Első helyen említjük Piero Paolo Vergeriot, az olasz humanistát, ki 1410-ben XXIII. János megbízásából Zsigmond királynál járt és 1445-ben bekövetkezett haláláig Magyarországban maradt, ahol a király számára többek között Archianosnak Nagy Sándor tetteiről írt könyvét latinra fordította. Ebben az összefüggésben előkelő hely illeti meg Filelfot, a görög tudomány mesterét, a firenzei és pisai zsinat divatfilozófusát, ki mint velencei követ előbb Murad szultánnál és Palaeologus császárnál megfordult, később Budára jött, Zsigmond szolgálatába szegődött, akit Jagello Ulászló és Zsófia orosz hercegnő esküvőjénél 1424-ben Krakkóban egy követség élén képviselt. Ilyen kiküldetésben Filelfo járatos volt, hiszen Alfonso d'Este és Anna Sforza egybekelésénél hasonló minőségben szerepelt, s ilyenkor egy klasszikus és bibliai idézetekkel tarkított, dagályos felköszöntőt is szokott tartani. Bizton feltehetjük, hogy Palaeologus császár kíséretében szintén több görög tudós megfordult hazánkban. Hiszen mikor a bizánci császár a pisai zsinat alkalmával Olaszországba jött, vele volt Gemisthos Plethon, a tudós platonikus, ki nagy mértékben felkeltette az itáliai humanista körök, kivált Cosimo Medici érdeklődését. Tudományos férfiú volt Branda Castiglione bibornok, pápai követ, ki felváltva a kalocsai érsekség, a veszprémi püspökség és az óbudai prépostság adminisztrátora volt és mint humanista, kánonjogász, diplomata és műpártoló, mély nyomokat hagyott hátra. Méltó utóda volt a kalocsai érseki székben Andrea Qualdo de Benciis, mindkét jog doktora. Lorenzo Monaci, Kis Károly megölésének krónikása 1387-ben mint velencei követ szintén Magyarországban tartózkodott. Gyakran látjuk Zsigmond környezetében Oswald von Wolckensteint, az utolsó «minnesängert», kinek szerelmi lírájába már elég gyakran nyers, érzéki és realisztikus elemek vegyülnek bele. Ezen két kultúra határmesgyéjén álló, markáns egyéniség kétszer, 1419-ben és 1424-ben huzamosabb időn át Budán és Pozsonyban is megfordult. Alain Chartier, a francia királyi udvar kiváló hitszónoka, szintén csakis nálunk (au fond de la Hongrie), Zsigmond jelenlétében tarthatta hatalmas filippikáját a husziták ellen, mely három (egy firenzei és két párisi) kéziratban maradt reánk.

Hogy az új kultúra Zsigmond magyar királyságában nemcsak exotikus üvegházi növény volt, hogy gyökerei csakhamar mélyen belenyúltak a hazai talajba, mutatja a magyar származású humanisták, tudósok, teológiai írók hosszú sora. Első helyen, bár időrendben az utolsó, álljon itt Zrednai Vitéz János, a klasszikus világ rajongójának a neve, kinek egyénisége a Zsigmond által dívó fiatal humanizmust már összeköti a Hunyadyak hasonló törekvéseivel és aki, mint a királyi kancellária jegyzője, a király legközvetlenebb környezetéhez tartozott. A magyar szellemtörténet nagy kárára nyomuk veszett Tapolczay János kánonjogi doctor (később nagyváradi prépost, majd pálosrendi szerzetes és rendfőnök) filozófiai tárgyú munkáinak. A fennmaradt címek (De conformitate servanda, — De studio vano vilando, — De cavenda longa locutione, — De humili sentire sui ipsius) a stoa és a szkepsis emberére engednek következtetni. Szintén bölcsészeti kérdésekkel foglalkozott Vetési Albert, aki Bécsben és Páduában is tanított és Boetiusnak «a bölcsészet magasztalásáról» írt könyvét és Aristoteles természetrajzát kommentálta. A teológiai és egyháztörténeti írók közül Pozsonyi János pálosszerzetes a Boldogasszony szeplőtelen fogantatásáról, Alsáni Bálint pécsi püspök és bíbornok Remete

Szent Pál transzlációjáról, Magyar Balázs ferencrendi szerzetes a rendtartomány történetéről, Frank Konrad karmelita saját rendjének keletkezéséről értekezett.

Szoros kapcsolatok fűzték a királyt az általa alapított óbudai egyetemhez és tanári karához, mely Grolis Lambertus egyetemi kancellár, óbudai préposttal az élén testületileg kísérte Zsigmondot a konstanci zsinatra: ez is egy adalékkal több a zsinati légkörnek a tudományok és az artes liberales képviselőire gyakorolt vonzóerejéhez. A Konstancban megfordult óbudai egyetemi tanárok közül névleg ismerjük Lambert budai prépostot, az egyházjog tanárát, Henrik budai prépostot, a teológia doctorát, Diemachi Mátét, az egyházjog és a hét szabad művészet tanárát, Paddeo de Vico Mercatot (decretorum doctor) és Bisznavi Miklóst (decretorum doctor és az «artes liberales» mestere). Az orvostant képviselte Clostein Simon. Legtöbbet tudunk Makrai Benedek tanárról, aki azelőtt Prágában, Bécsben, Párizsban és Páduában is tanított. 1403-ban résztvett a király elleni összeesküvésben és kegyvesztett lett. Később bocsánatot nyert és Zsigmond leghűségesebb és legügyesebb diplomatája, utazásaiban szinte állandó kísérője lett. A fentemlítetten kívül még egy másik orvosprofesszorról tudunk: ez Stock János óbudai prépost és udvari medikus és első tanácsos, ki Zsigmond halála után Albertet is szolgálta. Udvari orvos volt István mester is, ki 1401-ben mint budai háziúr van említve. Thomas de Amelia pedig Kanizsai János esztergomi érsek háziorvosa volt. Nem épenséggel sok, amit Zsigmond egyeteméről, a «Sundá»-ról, vagy «Sigismundeá»-ról tudunk, jelentősége a magyar műveltség történetére azonban nem kicsinylendő: már azért sem, mert alapítása és rövid működése egy szellemileg erősen felvirágzott korba esik. Tudomány, irodalom és az egy későbbi fejezetben tárgyalandó képzőművészetek ugyanazt a minden színben csillogó képet nyujtják; a spirituális áramlatoknak, a humanista törekvéseknek és egy csíráiban már világosan felismerhető realizmusnak érdekes keverékét. Ezeket a sokrétegű, gyakran ellentétes folyamatokat a szellemi élet minden terén áthidalja Zsigmond hosszú uralkodása, sőt sok esetben a király mozgékony, csillámló egyénisége a törvényszerű folytonosság egyetlen garanciájának látszik. Az egyéniségében rejlő éles ellentmondások, cselekedeteinek önkényes, szeszélyes görbéje abban mégis egy bizonyos egyöntetűséget mutatnak, hogy ennek az erjedő kornak hozzáillő kifejezői. Ebben az értelemben hű képviselői a koráramlatoknak a király környezetének legkimagaslóbb egyéniségei is, egy Gara, egy Stibor, egy Tar Lőrinc, egy Makrai Benedek és mások. Hozzá járulnak még azok a lényegbe vágó eltolódások, melyek közvetlen környezetének biológiai összetételében végbe mentek. Nem kevesebb, mint három nemzedék életformái kapcsolódnak össze uralkodása alatt egy szinte szétbogozhatatlan, heterogén egységgé. Kronológiailag ezek a csoportok csak nehezen meghatározhatók, de a nagy különbségek mindjárt szembetűnnek, ha egybevetjük a XIV. század jámbor krónikásait Vitéz Jánosnak a humanista ideáloktól szaturált életstílusával. *Horváth Henrik.*

BODZABOKOR.

Érik a bodza. Fehér tenyere
sötét bogyókkal telik meg egyszerre.
Kéretlen nyujtja a vadmadaraknak:
boldog, hogy adhat.
Vadgerle, rigó, cinege vizitel nála.
reng minden ága
s levele integet:
jertek, csak jertek!

Testvérem, árva bokor az erdőn
kit elbujtat a rengeteg
ne bánd, hogy fölötted mit zúgnak
nagyfejű tölgyek, égerek,
ne bánd, hogy kifoszt a gyerek
és megcsipked a vadmadár,
hogy félrelöknek, kinevetnek,
haszontalanként tűzre se vetnek;
csak ringasd ágad, lengesd leveled,
légy fészke annak, ki szeret,
adj, amíg adhatsz botorul,
boldognak és boldogtalannak
gyümölcsöt, gyógyszert, illatot
s ha szélvész tép, vihar kiszaggat,
halj meg szerényen, szótlanul.
Igy léssz testvére a költőnek,
ki az emberrengetegnek mélyén
épolyan árva, mint te vagy.

Majthényi György.

IGAZI TAVASZ LESZ...

Istenem, mily egyszerű:
langyos esőverte fű
zöldül a határban;
kibarkázott a füves
s vizek fölött szép tüzes
szárnyú lepkék szállnak.

Istenem ha akarod
nem is kell a két karod,
csak a kisujjad kell
s virág-mécsest gyujtogat,
fehérszinűt, pirosat,
mikkel a fa megtel.

Istenem, mily kis dolog,
napfény felé pislogok
s szemem Téged láthat;
szép, omló felhők alatt
a pacsirta-madarak
Teneked nótáznak.

Köszörüld meg torkukat,
bizó hangjuk tán utat
lel az emberekhez:
életünk derűt havaz,
talán majd ez a tavasz
igazi tavasz lesz...

Fekete Lajos.

SZEGÉNYEK KARÁCSONYA.

I.

A KÖRÚTON, a színház pénztára előtt nagy tömeg ácsorgott. Már harmadik hete játszottak egy körülményes társadalmi drámát, melyben a szenzációsan öltözött primadonna körül három ugyancsak kifogástalanul öltözködött úr törte magát életre-halálra, hogy a hölgy csakis az övé legyen, ne a másiké — aztán végül az egyik meg is ölte a másodikat s akkor kiderült, hogy a primadonna a harmadikat szerette . . . Idegmozgató história volt s ami a leginkább meglepte és felizgatta a nézőket, az volt, hogy ez a négy ember érdekes és változatos élményei során nem igen cselekedett, vagy mondott semmi újat. Szerelmesek voltak, dühösen és veszélyesen, sőt, mint a negyedik felvonásban kiderült, közveszélyesen és egyébbel nem értek reá foglalkozni. A nézők viszont — sajnos — életük iramában csakis egyébbel foglalkozhattak szegények és édes izgalommal felejtkeztek bele a bonyodalmas drámába, amelyben virágos szenvedélyek égtek és perzseltek s ami teszem fel, az ő egyéni életükben nem igen történhetett meg : a szereplők egymást gyilkolták egy nőért. Csak egyedül a nőért, mert egy ilyen szabályszerű darabban egyéb hitvány mellékkörülmények szóba se jöhettek . . .

Az emberek tehát a pénztár körül dulakodtak s ugyanekkor néhány házsorral bennebb, egy keskeny, sötét utcában, szintén nagy tömeg várakozott. Rendetlen külsejű, szürke és barnaruhás nép topogott egymás háta mögött párosával, lábukkal a kövezetet ütögetve, mert hideg volt nagyon s az asszonyok kezüket dörzsölték a vékony kendő alatt s karjuk a nehéz batyú feszítésétől elzsibbadva, már szinte érzéketlenül meredt fagyos testük oldalán . . .

Ez a tömeg egy kis fehérre meszelt ablakos üzlet előtt tolongott. Az ablakra fekete nagy betűkkel az volt írva : Zálogház. Ott benn pedig nem szerelmi izgalmat árultak, hanem pénzt. Kis fényes tallérokat, szerény papírbankókat, aszerint, hogy ki milyen értékes dolgott hozott emlékbe érte Lebovits Károlynak, a közvetítő úrnak.

Lassan haladt a munka. Az utolsó öt darab törülköző, meg az utolsóelőtti négy alsónadrág sorba odaalázatoskodott a rácsos ablak elé s meghajolva, bemutatta szerény batyúvoltát a feketekezű, szemüveges zálogos úrnak. A zálogos csak megfogta s már hajította is odább a többi szennyes batyúk tornyosodásába :

— Három pengő . . . öt pengő . . . nyolc pengő — kiáltotta hátra

egy láthatatlan jegyzőnek s ez ellen a végzés ellen nem lehetett appellálni. Volt aki morgott, volt, aki sopánkodott, de egy se merte volna belekiáltani, hogy: nem! A pénzt begyömöszölték a zsebükbe, az asszonyok megigazították fejkendőjüket, homlokukba húzták sapkájukat s már mentek is kifelé, helyet engedve a következőknek.

Fülledt meleg volt a szűk helyiségben, a levegő párás volt a sok gondizzadásos lehellettől, a várakozás szuszogásától, melyet remény és félelem forrósított. Kinn a símára fagyott járdán lábak topogtak, topogtak. Egy-két járó-siető ember belebámult a tömegbe: mi az, sorba állanak? Talán megint kommunizmus van? Gerstli? — nevettek s futottak tovább.

Nem volt kommunizmus. Karácsonyt váró hét volt s az emberek elhozták, amijük volt, hogy pénzt kérjenek érte s a pénzen megvásárolják azt, amijük hiányzott. Ünnepi örömet. Kis játékot. Valami ruhát. Egy vacsorára való jóízű ennivalót...

— Jól megy a bolt — dohogott a zálogos. — Ha mindig így menne, egyszer gazdag ember válnék belőlem is!

— Nem féltem én magát, Lebovits úr — évelődött a becsüs, akinek az egyik szeme ferdén állt, talán a sok becsüléstől. — Ha nekem annyi pénzem volna, mint amennyit maga ezen a bolton már keresett...

— Kerestem, de nem találtam — felelt szellemesen Lebovits s egy percre megállt, hogy szivarra gyujtson.

— Jó, jó, csak ki akarja beszélni a karácsonyi ajándékot — vágott vissza a becsüs. — Pedig a kisasszonyra nagyon ráférne az a kis újévi dupla fizetés. Úgy-e, Márika?

A hátsó asztalnál keskenyvállú, beesett arcú, vézna leány ült; ő volt az a láthatatlan gyüjtő, aki felé a zálogos kommandói röpködtek s neki el kellett fogni azokat egytől-egyig.

— Magának csak mindig tréfán jár az esze, Köves úr — mondta s szégyenkezve nevetett. Kínosan érintette a kérdés, ugyanis valóban nagyon szeretett volna dupla fizetést kapni, de egészen biztos volt benne, hogy nem kap, hát minek kellett szóba hozni? Még csak július óta van itt állásban; tavaly egy kócos fekete leány szolgált a helyén, az mindig kapott újévkor ajándékot — három évig volt Lebovitsnál — igaz, hogy a főnöknő ki is tette a szűrét. Kócos volt, kacér és táncosnőnek ment. Hát az egészen másféle dolog...

— Bezárni az ajtót! — harsant fel a zálogos kiáltása. — Több zálogtárgyat nem veszek át, hat óra elmult!

Az ajtóban megrekedt a fagyoskodó tömeg. Egymásra néztek. Valaki sóhajtott:

— Hát hiszen eljöhetünk holnap is...

Egy ember nagyot köszönt:

— Jó estét kivánok — és ezen elmosolyodtak a többi csalódottak s megindult ki-ki hazafelé.

A sodronyt leengedték, az asztalról ledobálták az utolsó holmikat

s a szolga hozzálátott, hogy a földreszórt hulladékot, papírcafatokat kiseperje. Lebovits úr diktált, a kisasszony jegyzett, a becsüs is nekidűlt egy nagy vastag könyvnek. Rövid pipájából friss füstfellegeket ontott a bagaria és szennyesszagú, állott levegőbe s ferde szemével el-el bandzsalított a messzeségbe, az ajtó felé.

Már mehetett volna. Végzett a dolgával s van annyira fontos személy, hogy ilyenkor nem kell engedélyre várnia, hogy távozhassék. Kelletlenül krákogott. Hiába pipázik, orra, szája és gyomra tele ezzel a poshadt levegővel. Undorodva bámult a sarokba, ahol az össze-vissza dobált batyúk felett áporodott gőz szállt ; vagy csak ő képzelte?

Micsoda szemét. Fujj ... Hogy van kedve Lebovitsnak ezekhez nyúlni ; na, nem csoda, hogy mindig piszkos a keze ... Köves úr csak az ékszerekkel és nemesebb értéktárgyakkal foglalkozott, ami meg is látszott rajta, mert ő maga is tele volt ékszerekkel és ami a nemesebb értéktárgyakat illeti, azokkal nem volt tele, de értett hozzá.

Körmeit manikürözgette s nagyokat szuszogott maga elé. Két karját magasan és vízszintesen tartotta, egy kevéssel magasabban, mint kellett volna ; mozdulataiban általában mindig volt valami, ami több volt, mint amennyit a helyzet követelt s végül is nagyot fujt, hogy kiteremtse magából a felgyülemlett rossz levegőt.

— Elég már, Lebovits, elég — kiáltotta s megpuccolt kezét szája elé tartva, tűntetően elnyomott egy ásítást, aztán felállt és nyújtózkodott : — fejezze már be s engedje haza a kisasszonyt.

— Jó, jó — morgott Lebovits — majd ha készen leszünk. Maga mehet, nem tartóztatja senki.

Köves úr előre cammogott s megállt a leeresztett sodrony előtt.

— Nem bírom nézni, hogy ez a szegény kis leány itt görnyed ebben a förtelmes levegőben — dünnyögte.— Van itt egy városra való bacillus.

— Milyen jó lélek lett maga egyszerre, Köves — pislantott reá Lebovits gyanakodva. — Sose törődjék a Márika dolgával.

— Nem megyek úgysem, míg kész nincs a munkám — szólt közbe a leány félénken és nevetett. Mindig nevetett, mikor főnökei beszélgettek, mert azok mindig olyan viccesek voltak és nem illett volna, hogy épen csak ő legyen komoly.

Köves úr elégedetlenkedett. Ekkor közbeszólt Lebovitsné is, aki egyébként nagyon szűkszavú asszony volt :

— Beírta már ezeket a csomagokat, kisasszony?

— Igen.

— Hát akkor menjen is haza, én is szeretnék már otthon lenni, egészen kifáradtam, annyi munka volt ma — mondta a jó asszony. — Hadd nyugodjék meg az az izgága Köves úr.

A kisasszony felkelt helyéről s hátrament, hogy megmosakodjék. Zavarban volt ; ő maga sem értette, mit akar egyszerre ez a Köves? Csak nem akarja elkísérni? ...

Pedig Köves úr épen ezt akarta. Mikor Márika köszönt s az ajtóhoz lépett, hogy a sodrony alatt kibujjék az utcára, Köves úr előzékenyen felemelte a sodronyt s utána bujt ő is.

Kinn nagy pelyhekben hullt a hó. A sötét estébe belevilágított a járdák fényes fehérsége.

— Hol lakik Márika? — Kérdezte Köves bizalmasan.

— Itt a közelben — felelte s megmondta az utcát.

— Elkísérem — jelentette ki Köves úr. Nem kérdezte, szabad-e — elvégre miért ne lett volna szabad? Az ő útja is arrafelé vezet s ebben a hóvilágos szép tündöklő estében jó egy kicsit diskurálva ballagni.

Márika felmagasította nyakában a kopott prémgallért s magában csodálkozva tünődött: lám, lám... Azelőtt sohasem jutott eszébe, hogy hazakísérje... Benn az üzletben sokat kedélyeskedett vele, de egyébként, úgylátszott, nem érdekli a leány.

Elég fiatal ember és nem csúnya — állapította meg. A modora kicsit furcsa lett volna egy elegáns szalónban, de a Lebovits-boltban igen kedves fiú-számba ment.

— Egyedül lakik, Márika? — kérdezte s belenézett libavörös, sovány arcába.

— Mamával lakom — felelte a leány.

— Igazán? — érdeklődött Köves. — Érdekes, hogy mióta ismerjük egymást és még semmit sem tudok magácskáról. A papa nem él?

— Nem — sóhajtotta Márika, inkább megszokásból. — Már hat éve meghalt.

— Mi volt a foglalkozása?

— Mérnök. Főmérnök volt a Ganz-gyárban.

— Ne mondja.

Köves úr elismerőleg tekintett reá.

— Főmérnök... És maga... magácska, hogy került ide Lebovitshoz?

— Hát... Hirdettek egy leánynak állást és jelentkeztem. Kereskedelmi érettségim van — tette hozzá önérzetesen.

Köves megcsóválta fejét s botjával valamit félrepiszkált az útból.

— Márika kisasszony — mondta hirtelen — én nem is gondoltam, hogy maga ilyen úri kisleány.

— Nem? — mosolyodott Márika. Nagyon jól esett neki az a látható megilletődés, amellyel a becsüs az ő apját tudomásul vette.

— Igazán nem gondoltam és csodálkozom, hogy...

Nem mondta meg, hogy min csodálkozik. Márikából pedig egyszerre megeredt a szó. Igen bizony, ő úrileány. Az ő édesapja sohasem gondolta volna, hogy a leányának majd egyszer zálogházban kell dolgoznia a kenyérért — ámbár nem panaszkodik, Lebovitsné jólelkű, egyszerű asszony. A férje se épen rossz ember, csak épen... Másutt talán még nehezebb, itt legalább aránylag elég tisztességes a fizetés...

— Anyám is régi, ősnemes család sarja — toldotta hozzá emelt,

ünnepélyes hangon. Nem akarta épen azt mondani, hogy sarja, de hirtelen nem jutott más szó eszébe, hát így mondta. — Minden második rokonom méltóságos úr. Nem szoktam erről beszélni — hajtotta le fejét s szomorúan mosolygott — minek . . . Mama mindig azt emlegeti, ami volt, de én azt hiszem, a multra már nem ad senki semmit . . .

— Nem bizony — kapott egyszerre pártfogói hangra Köves úr. Meg akarta mutatni, hogy ő se akárki. — Ismerek egy nagyon kedves úrileányt, tábornok árvája s ott volt alkalmazásban a néném csemegeüzletében. Nem is hiszi, milyen szerény, kedves leány volt az ! Azelőtt sokat járkáltunk együtt, moziba, de aztán férjhez ment . . . Miniszteri tanácsos vette feleségül.

A színház elé értek. A nagy tolongásban meg kellett állniok : épen kezdődött az előadás s tülekedő autók rohantak a feljárat felé.

— Márika, szokott maga színházba járni? — kérdezte Köves s karja alá nyúlt, hogy segítsen az átmenésnél.

— Én? — Márika zavarba jött. — Bizony, nagyon ritkán . . . Már nagyon rég nem voltam . . .

— Nem jönne velem holnap? Veszek két jegyet. Jó jegyet, az első sorba . . . Mit is játszanak? Valami drámát . . . Nos?

Márika fejét elöntötte a vér. Színházba . . . Kövessel? Ez, ez . . . Parfőmös, nehéz illat gomolygott feléje : ismerős, édes illat keveredett emlékezetébe s leszállt mélyen a szívére.

Hány éve is volt utoljára. De Kövessel? Miért ne, hisz egészen rendes külsejű ember . . . önálló leány elvégre . . . Van is egy csinos, könnyű ruhája . . .

— Nem tudom, mit szól a mama . . .

— Ugyan kérem. Okos, felnőtt leány, kenyérkereső leány, csak nem kell engedélyt kérnie, ha egy ismerősével szórakozni akar . . . Közel is van magukhoz, előadás után tíz perc alatt otthon lehet. Hazakísérem.

De Márika még gondolkozott ; legalább is úgy tett, mintha gondolkoznék.

— És . . . hogyan? Hol találkoznánk? Mikor?

— Holnap ! Várjon csak, hiszen holnap vasárnap van, nagyszerű. Félnyolckor kezdődik az előadás, én hát megveszem a jegyeket és már hétkor itt leszek.

— Mit szól majd hozzá Lebovits úr — nevetett Márika végső mentegetőzésképen.

— Lebovits? — Köves tágranyitotta szemét. — Hát mi köze neki magához? Apja talán? Maga elvégzi a fizetéséért a dolgát s kész. Az alkalmazottai privátéletébe csak nem szól bele !

— Csakhogy az asszony . . . Lebovitsné nagyon szigorú . . .

— Nem kell nekik mindent tudni — intézte el Köves s megfogta a leány kezét. Már ott álltak a Márikáék kapuja előtt. A leány el akarta húzni a kezét, de Köves nem engedte.

— Nézze, Márika kisasszony, én szabad ember vagyok — kezdte

körülményesen. — Szeretek egy kicsit jönni-menni, szórakozni, pénzem is van ; ha magácskának nem volna ellenére és — ha nincs más kísérője, eltölthetnénk mindig együtt a vasárnapot. Úgyis, mit csinál odahaza?

— Semmit — sóhajtott Márika.

— Na látja. Én meg elvinném cukrászdába, moziba, kávéházba...

Márika lesütötte a szemét s zavartan hallgatott. Köves még mindig a kezét fogta s most meg is símogatta vastag kötött kesztyűjén keresztül. Köves úr kezén finom bélelt kesztyű feszített, valódi Nappa...

— Nézze, nekem az ilyen leányok tetszenek, mint maga — magyarázta. — Komoly ember vagyok, nem szeretem a léha, csitrileányokat. Utálom azokat az affektáló, buta teremtéseket. Maga szolíd, finom, kedves leány. Jó barátok lehetnénk, ha akarná.

Márika gallérjába dugta orrát. Kimelegült arcán gyenge félmosoly játszott :

— Én... nem tudom — felelte kicsit bután, de bizalommal. — Hát Isten vele, Köves úr — mondta hirtelen s megfordult. Most más volt a lépése, mint az előbb : kacérabban, mutatósabban libbent, tudta, hogy nézik.

— Hát mikor találkozunk? Még nem is beszéltük meg. Hol várjam holnap?

— Ahogy mondta... A színházban...

— Jó. Tehát a foyerben várom.

Úgy mondta : fojer... Márika tudta, hogy nem így kell mondani, de lerázta magáról a futó észrevételt.

— Köszönöm — egyezett bele mosolyogva, kicsit ügyetlenül és megbólintotta fejét, kezét kabátja alá dugta s bement. A lépcsőnél mégegyszer megfordult s látta, hogy Köves még mindig ott áll egy helyben.

— Pá, kis leány — csicsergett a becsüs s fessen intett a kezével. Ez már új hang volt, előlegezett hang a jövendő pajtáskodásból. Márika nevetett, de észrevétlenül, mintha megszégyelte volna magát egy kicsit.

Futva szaladt fel a lépcsőn s lihegve becsengetett.

II.

Márika izgatott volt. Mintha mondania kellett volna Kövesnek még valamit, azonkívül, hogy : elmegyek, köszönöm. Kifejteni, körvonalazni a maga álláspontját, hogy hogyan is képzeli ő azt az elmenetelt és azt a köszönetet...

— Fojer, fojer — csengett a fülében. Kis ferde mosoly ébredt lelkének egyik lapos szögletében, de nem akarta tudomásul venni saját mosolyát, mely szinte sértette. Természetes, hogy Köves egészen más ember, mint azok, akik között ő felnőtt ; dehát ez a világ is más világ, mint amelyben ő először bukkant saját jelesen érettségizett személyére ; lám, apja szegény, igazi gavallér volt, mégis meghalt... És azóta már néhány földrengés alaposan egymásra borította a gavallérokat és par-

venüket . . . Köves mégis egészen elfogadható ember, jól keres, hiszen becsüsi minőségén kívül lakásközvetítéssel is foglalkozik, sőt ingatlanügynök is, de ezekhez már Márika nem sokat értett. Nőtlen ember és jóindulatú. Sok leány örülne neki . . .

Amialatt mindezt ilyen szép rendjén végiggondolta, már levetette utcai ruháját s szürke háziöltönyét húzogatta, ami nehezen ment, mert a régimódi szűk ruha mindig megakadt a vállán s akkor aztán nem csúszott se le, se fel. Erélyes rántással lejjebbítette, aztán megállt és körülnézett. Ime, mintha otthoni ruhájával otthonát is magára öltötte volna. A merev posztó szálain keresztül megdörzsölte bőrét, beleivódott pórusaiba, belefolyt szemébe s ellepte szívét . . .

Egyszobakonyhás, szűk szállás volt ez az otthon, nappal is lámpa égett benne, mert igazibb fényre nem telt a sötét udvarból, amerre keskeny ablaka bandzsalított. Hideg volt, kicsit dohosszagú s elválaszthatlan kiegészítője a beteges, mindig panaszkodó öreg asszony, aki naphosszat mély karosszékében ült és újságot olvasott. Az ő anyja . . . Látogató ritkán tévedt be, néhány vénasszony, rokon, azok is csak percekre. Ugyan ki jött volna ide szívesen . . . Ha néha Márikának egy-egy barátnője véletlenül betoppant, nagy zavart okozott ; Márika félszegen hebegett, ijedten kapkodott, a mama meg rögtön középre tolta magát, rávetette a vendégre ki nem panaszolt panaszainak hálóját a régi módról, mai világról egyetlen bizalmas szó sem eshetett, egymásra zsúfolva és összenyomva a négy méteres körben, a négy szennyfoltos, sötét fal között, az emberek levegő után kapkodtak s menekültek . . .

Márika tehát magára öltötte otthonát s ezzel arca is megváltozott. Meg kell mondanunk, itthon Márika egészen más volt, mint kinn Lebovitséknál idegenek között jártában-keltében s aki idehaza anyjával kettesben beszélni hallja, bizony nehezen ismert volna a félénk és piruló leányra. Ott szerényen húzódozott, tisztelettel körmölt és félt. Itthon kinyílt a tüdeje és sokszor esett ki belőle hangos, éles szó. De jó leány volt és becsületes szívű.

— Négy nap mulva itt a karácsony — mormolta most az öregasszony. — Ki tudja, megérem-e?

Márika harisnyái között keresgélt ; volt egy egész jó pár, csak az orrán rejtőzködött egy kis alattomos stoppolás. Kimossa holnapra . . .

— Ezt se hitte, hogy megéri, mama — felelte egykedvűen. Tréfás akart lenni a hangja s akkor vette észre, hogy milyen nyers, tehát enyhített rajta : — Még eddig minden karácsonyra így készültünk — mondta csendesen.

— Jó, jó, már nem sokáig készülök — sóhajtotta az öregasszony. — Nem is bánnám, ha nem gondolnék mindig reád. Ha téged biztonságban tudnálak . . .

Márika ezt is megszokta már. Nem is felelt. Melegvizet készített a kis gyorsforralóra s a mosdótálba vizet töltött, hogy nekilásson a mosásnak. Nagyon elfoglaltan sürgött s csakúgy mellékesen vetette oda :

— Holnap színházba megyek — de arca égett s lázasan fülelt a válaszra.

— Te? Kivel? — csodálkozott anyja.

— A becsüs hívott meg. Köves Zoltán. Hétkor vár a foyerben . . .

— Téged? De hát hogyan? Ki az az ember? Ismered közelebbről?

Márika várta ezt. Épen ezt és szembefordult anyjával:

— Közelebbről? Hát becsüs a Lebovits zálogházában, mindennap találkozom vele, persze, hogy ismerem. Mit ismerjek rajta közelebbről? Kedves fiú s úgy tudom, gazdag is. Örülök, hogy egyszer már nekem is lesz alkalmam egy kicsit szórakozni.

— Szórakozni — dünnyögte anyja — mindig csak azon jár az eszed. Azt mégis csak meg kellene nézni, hogy miféle emberrel állsz szóba. Nem vethetsz le magadról mindenféle társadalmi tekintetet, úrileány vagy . . .

Márika lecsapta kezéből a harisnyát.

— Úrileány — akadt bele az eléje vetődő szóba, pedig talán nem is épen ez volt, ami felingerelte — ugyan, hagyja már ezt az ócska babonát! Épen elég volt már belőle, az úrileányságomtól megehet a penész huszonötéves koromban! Minden leány szórakozik, jön, megy, él, csak én kuksolok egész nap az üzletben, aztán hazajövök ebbe a nyomorúságos, piszkos óduba s lefekszem a tyúkokkal, mikor még szívesen maradnék fenn, de maga már aludni akar . . . Hát mit gondol, meddig bírom még ezt a keserves, örömtelen életet?

— Én nem mondom, hogy ne szórakozz, de mindent módjával és nem akármilyen társaságban . . .

Módjával . . . Marika azt hitte, rögtön sírva fakad. Hiába beszél ennek az ósdi, sötét léleknek. Hiszen, ha még egyet szól, már tisztességtelen tervekkel fogja gyanusítani. És ott kinn a világban nevető leányok jönnek-mennek s azt mondják, a nő felszabadult . . .

Ahelyett, hogy ő bíztatná, bátorítaná, kedvre ösztökölné, hiszen úgyis olyan magába hullott és erőtlen. Csak lázadozni tud, de fel nem lázad soha . . .

— Nézze mama, ne vitatkozzunk — mondta erőltetett nyugalommal — nevetséges az ilyen disputa. Egész esztendőben itthon ülök, a Panna néniék havi zsúrjain kívül soha társaságot nem is látok, hát ha egyszer egy évben, karácsonykor akad egy kis élményem, valami örülnivalóm, ne rontsa el mindjárt a kedvemet.

— Miféle ember az a becsüs? — firtatta csökönyösen az öregasszony. — Nőtlen?

— Az.

— Hm. Elgondolkozott. — Hát akkor . . . De hátha nincsen komoly szándéka?

Márika felbámult.

— Komoly szándéka . . . Hát csak talán nem képzeli, hogy mindjárt feleségül akar venni . . . Mert egyszer meghívott színházba . . .

— Hát bizony — vágott vissza anyja keményen — a végén azt hiszem, mégis csak az a célod. Olyan emberrel, aki nem vesz el, nem érdemes szóba se állni.

Márika reménytelenül ült le egy székbe. A sokféle felelet úgy tódult ajkára, hogy mind egyszerre akart hanggá teljesedni s egyik szó a másik elől állta el az útat.

— Mama, mama, hát erre nem is tudom, mit válaszoljak — nyögte csendesen. — A jó Isten áldja meg, hát minden férfiban a kérőt lessem? Hiszen akkor nem lehet egy jóizű órám, egy gondtalan, kedves estém . . . Ez . . . hát itt van ez a Köves. Kedves, vidám ember, de eszében sincs, hogy udvaroljon ; gazdag lehet, mert únja magát egyedül, hát meghívott . . . Házasság ! És én . . . Én szívesen megyek vele, de őszintén mondom, ha megkérne, talán nem is . . . .

— Miért? Azt mondtad, szimpatikus férfi . . .

Márika megtörten csavargatta kimosott harisnyáját, aztán vizes kezével megtörölte haját.

— Szimpatikus — mormolta elkeseredetten. — Azért nem olyan, akit szívesen vennék férjemnek, ha csak nem volna épen nagyon muszáj. Már pedig nem muszáj, hiszen, ha arról van szó, maradhatok vénleány is, nem halok éhen . . .

— Ó — sóhajtott anyja — az mégis nagyon szomorú lenne . . . Akkor mégis jobb akárki, elfogadható partie. Már pedig az idő elmulik. Nem vagy olyan szép leány, hogy annyit válogathass. A házassághoz nem kell szerelem, csak gondtalan jómód, akkor megjön a szerelem is.

Márika megfordult s kiment a konyhába, hogy elkészítse a teát.

Míg a vízzel bajlódott, keserű mosoly reszketett ajka körül. Micsoda buta és értelmetlen vitába fullad itt közöttük minden. Ha Köves kihallgatta volna most őket . . . Fojer, fojer — csökönyösödött a fülében a gúnyos emlékezés. Aztán anyjának tompa hangja : a szerelem megjön azután is . . . Puderpuff, sárgakötésű regények és félreismert asszonyok, polgári négy szoba, gyermekek, szerenád . . .

Leült az alacsony konyhaszékre a tűzhely mellett. Zálogház, havi százhúsz pengő, részletre cipő és karácsony . . . Köves Zoltán becsüs, ingatlanügynök. Fojer, fojer . . .

Mit szólnak az emberek, hátha nincsenek tisztességes szándékai? Huszonöt év, nem vagy szép leány és mulik az idő . . . Fojer, fojer . . . Holnap a színházban hét órakor . . .

A forróvizes edényt egy vastag törlőruhával levette a gyorsforralóról. Nevetni akart, nagyon akart nevetni s a törlőruhát arcára tapasztotta, hogy anyja meg ne hallja felcsukló kacagását. Néhány pillanatig így tartotta, aztán leeresztette. Kezével megtörölte a szemét.

— Márika, gyere már — kiáltott utána anyja. Erre a csészéket és tányérokat tálcára tette s melléjük rakva a forróvizes szamovárt s a kis hideg ennivalót, bevitte a szobába.

III.

Másnap este háromnegyed hétkor kilépett a kapun s siető, de óvatos lépésekkel megindult a színház felé. Sietett, mert Köves azt mondta, hogy hétkor ott lesz és lehetetlennek érezte, hogy várakoztassa . . . Viszont óvatosságra azért volt szüksége, mert a lágy hóhullástól vizes lett a járda s ha a csatakos sárléből valami hócipője fölött a harisnyájára loccsan, vége a mocsoktalan estélyi dísznek.

A bejárat tolongásában jobbra-balra kapkodta fejét, Kövest nem látta. Behúzódott tehát a fal mellé, a bejárat közelében és várt. Belépős dámák, gyöngyösen csillogó lepkeszerű nők suhogtak előtte, szmokingos gavallérok s a levegőben valami különös émelyítő, bódító illat terjeszkedett, a kikészített meztelen női testek illata. Kopott nyúlgalléros fekete kabátjában, nyakán vékony kockás sállal, amint ott állt, egyszerre sajátságos káprázat lepte meg. Mintha ez a sok fényesség mind nekijönne, ez a sok illegő, keringő pár mind feléje keringene. Védtelen volt, elhagyottnak és jelentéktelennek érezte saját személyét, míg ez a jelentéktelenség és szánalmas elhagyottság — személyétől csodálatos módon elkülönülve megnövekedett, félelmesen szembeötlő lett és tüntetett, kiabált és feléje harangozta az ellenséges népet. Azt hitte, hiába bújik el, az egész szikrázó, villámló forgatag s annak minden kacagó, drágaköves paránya csak őt nézi és rajta nevet . . .

Ekkor Köves úr közeledett hozzá, nyitott prémes felöltőben, mely alól kivillant jól vasalt, divatos szmokingja. Márika megvárta, míg eléri s bátortalan, szégyenkező félmosollyal nyujtotta kezét. Nem nézett szembe vele, hanem oldalra fordította a fejét, mintha az idegeneket nézegetné. Kínos percek voltak, ám a férfi nem vette észre zavarát. A ruhatár felé invitálta, ott lesegítette kabátját, kalapját s tetszéssel méregette :

— Ej, de csinos valaki !

Igen, így már egészen másképen érezte magát Márika is. Egyszerű, csukott sötétkék crépe de chine ruhája, nyaka körül fehér gallérkával, lábán csinos, világos cipő, ha nem is épen nagyon ünnepélyes, de szolíd és kedves. Alakja jó, haja divatosan kiondolálva s arca a kis esti kikészítés jóvoltából szinte csinos. Csak ne lenne ennyire sovány . . . Ekkor a háta mögött megkondult egy molett női hang :

— Nézd, Bella, ilyen karcsú szeretnék lenni, látod? Az ilyen alakon minden jól áll . . .

Megfordult. Két rikitóra mázolt, gyöngyös női bálna mustrálta fesztelenül. Felsugárzott a szeme s Kövesre nézett :

— Bemegyünk? — kérdezte s hangja és nézése egyszerre színt kapott, felsugárzott benne az önbizalom.

Mire bementek s elhelyezkedtek, már kezdődött is az előadás.

* * *

Az első baj a szünetben történt meg. Márika nem ment ki sétálni, hanem bennmaradt s az előzékeny Köves úr cukorkát vásárolt neki. Ő maga is evett belőle, hangosan ropogtatta s közben felállva helyén, ide-oda gukkerezett s széles megjegyzéseket tett. A megjegyzések pontosan olyanok voltak, amilyeneket Lebovitssal való évelődései közben szokott világgá ereszteni s Márika méltán csodálkozott magában, hogy most miért nem tetszenek neki, holott máskor egészen jól bírta... Aztán a darabról beszélt Köves úr és akkor már egyenesen rettenetes dolgokat mondott. A szereplők nevét böngészte a színlapon s a neveket zamatosan ejtette : Regnier, Deszlisz és így tovább. Előttük és mögöttük parádés népek ültek — ez a szerencsétlen ember csakugyan finom helyet váltott — és úgylátszott, hogy ezek mind csupa ismerősök, köszöngettek egymásnak, majd összeverődve diskuráltak, a nők mosolyogva bólintottak a páholyok felé, az urak pedig egymás között tereferéltek nagy komolyan...

Márika kezdte kényelmetlenül érezni magát. Köves úr hangos bókjaira rémülten rezzent össze. Köves úr már arról tárgyalt, hogy vacsorázzanak együtt.

— De miért ne, aranyos? Tudok egy kitűnő jó vendéglőt. Elegáns hely ! Én nem járok kis korcsmákba. Csakis az elegáns helyeket szeretem. Ha az ember kiadja a pénzét, legalább lássa, hogy miért teszi, nem igaz? Nem vagyok smucig ember, nem nézem a borravalót, de aztán meg is kívánom, hogy rendesen szolgáljanak ki...

Egy monoklis úr hátranézett. Márika arca bíborvörössé vált s lesütötte fejét. Mikor újra fel mert tekinteni, az úr már másfelé bámult. Ó, most a nők nevetnek... Márika beleesett a nyilvánossághoz nem szokott teremtések kegyetlen megpróbáltatásaiba. Szentül hitte, hogy mindenki őket figyeli és neveti — hiszen aki hallja, annak nevetnie kell...

Már pedig ki nem hallotta?

— Halkabban, kérem — nyöszörögte, de mosolygott melléje, hogy meg ne bántsa.

— Mi? Miért? — kérdezte Köves úr elcsodálkozva.

— Meghallják a szomszédok...

— Ja? Nincs abban semmi. Nem is ügyelnek ide. Hát együtt vacsorázunk?

Szerencsére a visszatérő publikum megakasztotta beszédjüket; helyet kellett engedni nekik, aztán felment a függöny és sötét lett megint.

Márika ruhája két szék közé szorult, ki akarta szabadítani s Köves úr segíteni akart neki. Legalább is úgy látszott, mert arra felé nyúlt ő is, ám ruha helyett a Márika kezét fogta meg.

A leány rémülten húzta vissza. Ő erélyesen utána nyúlt megint. El is érte s a gyenge kéz hiába szabadkozott. Márika égő arccal, lihegve bámult a színpad felé. Ó, hogy juthat valakinek ilyesmi eszébe... Félszemmel jobboldali szomszédjára sandított; Úristen, hátha észre-

veszi az is, hiszen világos van, nem mozi ez, de izléstelen dolog... A szomszéd mereven bámult a színpadra s nem törődött velük. Erre Márika elszántan kirántotta a kezét.

Nem sokáig nyughatott, Köves úr újra kezdte az ostromot. Márika már nem értett a darabból semmit, a felvonás végén már sírni szeretett volna és még hátra volt két felvonás... Végre eltelt ez is s ők kinn álltak a hideg utcán, a hazafelé tülekedők sodrában. Köves úr szorosan mellette állt s kezét karja alá csúsztatva, igen nagyon meg akarta győzni Márikát :

— Hát hazamegy mégis, aranyos — kérdezte bizalomteli kétel-kedéssel.

— Igen — mormolta Márika s összeszorította fogait. Gyáván védekezett :

— Megmondtam előre, hogy csak színházról lehet szó, mert mama nem engedi, hogy későn járjak haza.

— Későn, édes Istenem, félóra alatt megvacsorázunk, aztán hazaviszem autón. Nos?

— Nem, lehetetlen.

— Ejnye — csóválta fejét Köves kedvetlenül, — de makacs leány maga. Hiszen nincs abban semmi, ha egy kicsit később megy haza.

— Tudom, de mégse lehet.

— Mondja, hogy sokáig tartott az előadás !

— Nem ! Ne haragudjon — s hogy megengesztelje, kedvesen rámosolygott, talán — máskor, majd bejelentem mamusnak előre. Miért nem szólt tegnap...

A mosoly használt. Köves úr édesre csücsörítette arcát s ferde szeme enyhén és szerelmesen karmolt bele a homályba :

— Kis rosszaság... Na jó, ez egyszer legyen a maga kedve szerint. De csak hazakísérhetem, mi?

Márika csodálkozva kelletlenkedett. Furcsa, hiszen az úgy is illik, minek kérdi? Furcsa ember ez a Köves Zoltán ! Már alig birta, már otthon akart lenni, hogy gondolkozhassék a dolgokon. Most, hogy ketten voltak, már nem égette annyira a szégyen, hogy ilyen közönséges a modora, de szabadulni szeretett volna tőle ; fáradt és álmos volt.

Köves keze egyre a karja alatt motoszkált, úgy vezette, mint egy világtalant. Márika érezte, hogy mind melegebben vonja magához, erre eltolta :

— Ne, kérem, nem szabad.

— Miért? — gügyögte Köves úr.

— Nem akarom, nem illik így menni az utcán.

— Nem illik? Hát mi illik? — kérdezte Köves úr lágyan s mire észrevette volna, már hozzáhajolt s megcsókolta az arcát.

Így történt, ilyen egyszerűen. Márika előbb azt hitte, hogy képzelődik. Azután rémülten hátrált meg.

— De ez... Igazán — dadogta.

— Nem látta senki — nyugtatta meg Köves úr üdén s hogy még

jobban megnyugtassa, folytatni akarta. A leányban fellázadt a lélek. Egész este gyült keserűsége kifakult az arcára. Szemébe könnyek torlódtak, keze védekezve szegült a férfi ellen:

— Menjen, menjen — hebegte, de ebben a rövid szóban annyi erő volt, hogy elcsukló hangja pótolta a bennmaradt szavakat. Aztán futásnak eredt s hamar el is érte a kaput. A férfi utána szaladt.

— Nem értem magát — mondta s otromba módon odaállt a leány elé. Az behúzódott a kapu alá s csengetett.

— Mit, csak nem akar komolyan bemenni? — kérdezte Köves után. Belülről már a házmester kulcsai zörögtek. Márika elfordította fejét és idegesen megrántotta vállát.

— Jó estét — mormogta Köves úr, valami halvány szándékával annak, hogy ő maradjon felül.

Márika értelmetlen feleletet szepegett s félig öntudatlanul betámolygott a kapun.

IV.

Egész éjjel álmatlanul hánykolódott s másnap fáradtan és dideregve ébredt. Hamar megmosakodott, bekapta reggelijét s már szaladt is, hogy el ne késsék. Anyja csak ennyit kérdezhetett:

— Hogy mulattál az este?

— Nagyon jól — felelte Márika s elment.

Az utcán lázasan hánytorgatta az esetet. Most érezte, milyen kellemetlen dologba keveredett. Vajjon hogyan fog viselkedni Köves? Folytatni fogja az ostromot? Megrázkódott.

Márika nem szokott az ilyen gyors hódításokhoz. Ő egészen másképen képzelte Köves úrral való barátságát; nem volt túlságosan idealista, huszonöt esztendős volt, a képzeletén már sok minden keresztül futott, de az a gyors mód, ahogyan Köves úr akart győzedelmeskedni felette, felháborította és elkeserítette. Hja, Köves úr kitűnő üzletember, tudja, hogy miért mi jár — és nem hitelez . . .

Hideg, havas eső esett s Márika végre elérte a zálogházat. Itt látta az órán, hogy még nagyon is korán van.

* * *

Az ember mégis nagyon sok lehetőséget rejteget magában s minduntalan meglepetésekkel szolgál önmagának. Hát még másoknak! Itt volt például Köves úr.

Becsüs, nagyhangú, kedélyeskedő fickó, afféle mindig — jóbarát. Kicsit öntelt, műveletlen, de türhető. Tegnap este ez a Köves úr szmokingot viselt és türhetetlen volt, de azért még mindig elég könnyen kezelhető embernek látszott, Márika haragudhatott reá, utálhatta, de nem érezte, hogy valaha is fölénybe kerülhetne vele szemben ez a bókoló, ferdeszemű lény. Most pedig . . .

Köves úr rosszkedvű, mogorva férfiúként sötétlett bele az új

napba. Félvállról köszönt, fütyörészett és köpködött. Ezt ugyan máskor is megtette, de fütyörészése most semmibevevést jelentett s köpködése megvetést... Márika visszautasító, jeges magatartásra készülődött s nehéz meglepetéssel vette tudomásul, hogy aligha lehet reá szüksége. Ez a Köves Zoltán nem a tegnapi udvarló, ez őt már számba se veszi; elnéz felette; ez itt egy fontos poziciót betöltő úr, Lebovitscsal egyenrangú, Márika pedig — nos, ő a legkisebb, a lehető legkisebb személy. Kisebb még azoknál a becammogó, vacogó ügyfeleknél is. Olyan kicsi irodakisasszony... kicsi mint egy giliszta... És sértettsége, felháborodása, undora lassan elkeveredett s mint süppedős, lágy iszap ülepedett meg a lelkében, melyben már nem lehetett megtalálni az igazát érző Márikát, inkább egy rosszlelkiismeretű, szégyenkező leány emelkedett ki belőle, akit igen nagy szorongás feszegetett: jaj, ez a durva ember képes reá, hogy elmondja Lebovitséknak ami történt, aki tudja, mit hazudik és bajba keveri őt...

A zálogháznak megint meleg napja volt. Dült a sok állott fehérnemű, viseltes ruha s nőttek a sarokban a csomagok. Márikának feje fájt az álmatlanságtól. Délben végre felkelhetett, hogy ebédelni menjen.

Otthon gyorsan bekapta a kis menűt, melyet a bejáróné hozott fel egy közeli vendéglőből s anyja egy cédulát nyújtott át neki:

— Nézd, felírtam, ami az ünnepekre kell, rendeld meg a cukrászdában — mondta. Két-háromféle tészta volt feljegyezve, kis negyedkilókban s mellettük az összeg, amibe kerülhettek.

— Vigyázz, nehogy többet kérjenek, megkérdeztettem az árát az asszonnyal, hát egy krajcárral se számíthatják drágábban — figyelmeztette anyja. — Téged mindenütt becsapnak.

Márika a tükör előtt haját rendezgette. Három széket is félre kellett állítania, míg a tükörhöz érhetett. Rettenetes ez a szűk lakás, ez a szűk élet... Ez az egyetlen szobájuk... Még ez az elrendezés is sok küzdelmébe került, míg rábeszélhette anyját, hogy a régi robusztus hálószobabútorok helyett ezeket a könnyebb darabokat tartsák meg s divánon aludjanak... A többit eladták, mikor nagy lakásukból ide áthurcolkodtak.

Szép is volt az a lakás, három nagy szoba utcára s még hátrább egy kisebb, az ő tanulószobája. A szép lakáshoz azonban egy förtelmes, rút házbér is tartozott, ijesztő otromba összeg, amitől édesanyjának szerény nyugdíja nagy tiszteletében olyan kicsire szeppent, hogy még tízszerte kisebbnek látszott, mint amilyen volt. Ádáz harc kerekedett a letörhetetlen házbér és a törékeny kis nyugdíj között, amely persze ennek vereségével végződött. A sok szép bútor idegenbe vándorolt. — Hisz úgyse használ már ilyent senki — mondták ki reá a sunyi szentenciát.

Ha egyet könnyelműbben lépnek, már beverik az oldalukat, vagy egymást taszigálják ki a világból. Eh... — Hamar elkészült s már ment is vissza dolgára.

A lépcsőházban ismerős asszony szólította meg.

— Kisasszonykám, engedelmet kérek, valamit szeretnék mondani.

A sánta szabó felesége volt, mellettük laktak. Bőbeszédű, jó asszony, sokszor járt be Márika anyjához s ő mosott nekik. Ura azelőtt jól keresett, de mióta nincs munkája, az asszony kénytelen napszámba járni.

— Sietek, Fürstné drágám — szabadkozott Márika. — De azért csak mondja el gyorsan, mit akar.

Gyorsan, ez nem tartozott a Fürstné módszerei közé. Kezét vastag kendője alatt kötényébe törülgette tempósan.

— Kisasszonykám, karácsonyra a gyerekeknek kellene valami. Mióta az uram nem keres, alig élünk. Egy néhány jó lepedőm, meg egy szép tizenkétszemélyes abroszom van, egyszer árverésen vettem, zálogba tenném . . . Ott, ahol a kisasszonyka van, ha tetszene egy szót szólni . . . esetleg többet adnának reá . . .

Márika megállt.

— Fürst néni, nézze — mondta kis szünet után halkan — én ott semmise vagyok. Engem is csak fizetnek, higyje el, nem vagyok valami befolyásos személy. De Lebovits elég jól ad mindenkinek, hozza el a holmiját . . . mást nem igérhetek . . .

Fürstné bólongatott. Egymásra néztek. Az asszony kövér, jóságos szeme rámelegedett a leány reszkető, szomorú képére. Hümmögetett a jó asszony s esetlen, ösztönös mozdulattal megérintette karját.

— Oda nézzen, Márika kisasszony — integetett jelentőségteljesen egy csipkefüggönyös ablak felé, melyben barna selyemkimonós, borzas nő ült és cigarettázott. — Annak van ám jó dolga ! Úgy kapja az ajándékokat minden karácsonykor garmadával. Ha látná a szobáját, tele párnával, képpel, szőnyeggel. Akkora karácsonyfát díszit magának, hogy alig fér az asztalon . . .

Mintha összetartozásukat akarta volna Márikának bizonyítani azzal, hogy ők most ketten összefognak az idegen ellen.

— A festőművésznő? — kérdezte Márika, épen csak hogy valamit mondjon.

— Az. Annak van ám gazdag udvarlója ! Nagybácsija . . . Úgy nagybácsim az nekem, mint neki . . . Pedig nem is szép . . .

Szeme vádolóan tűzött a széles ablakra, mintegy beledöfve a sujtó ítéletet : nem is szép ! Márika elfordult :

— Hát csak jöjjön be, Fürst néni. Kap annyit, mint akárhol másutt — mondta fojtott hangon. — Nagyon sietek, elkésem — tette hozzá barátságosan mentegetőzve.

— Nem tartóztatom, kisasszonykám — felelte Fürstné s nagy hangos sóhajtással befordult ő is.

V.

Anyja kis cédulája ott lapult ridiküljében.

— Szegény mama — gondolta, — a kevésből is mindig jut gondja az ünnepre. Biztosan kap tőle a szent estén egy féltucat zsebkendőt, vagy szappant és ő is ad majd neki egy pár meleg papucsot . . . Hiszen jó, hogy ennyire is telik. Ott a szemközti szép lakásban csillogó karácsonyfát díszítenek s kapja a drága ajándékokat egy leány. Miért?

A Lebovits-ház eseménye aznap egy estélyi ruha volt. Hordár hozta, aranydíszes, gyöngyös, drága holmi volt. Nagy összeget kért reá, néhány nap mulva kiváltja a tulajdonos, csak épen hogy pillanatnyilag megszorult. Lebovitsné sóvár szemekkel forgatta a csörgő cifraságot, Lebovits pedig Márika ámuló szeme láttára odaröffent kedéllyesen :

— Na kisasszony, magának mikor hoz ilyen ruhát a Jézuska?

Márika zavartan nevetett. És ekkor odalépett Köves úr is s miközben magasra fujta szivarjából a füstöt, gúnyosan szólt :

— Márika kisasszonynak nem hoz ilyent a Jézuska. Ő nem elég ügyes ahhoz, hogy ilyent kaphasson.

Márika ijedten kapta fel a fejét.

— Mit tudja azt maga? — mormogta Lebovits. Köves úr megvetően legyintett :

— Én tudom. Az ilyen leányoknak csak perkált hoz a Jézuska, ha épen nagyon bőkezű akar lenni . . .

— Nem is kell egy szolid leánynak az efféle színházi vacak — döntötte el a vitát a szigorú Lebovitsné. Márika lehajtotta vérvörös arcát s a nagy könyvben lapozgatott.

Most keservesen szégyelte magát. A becsüs kíméletlen, kicsinylő szava belefúródott a szívébe. Hiába akart segíteni a jólelkű Lebovitsné, annak a durva embernek igaza van, csak neki van igaza, neki, aki most szivarral a szájában s kis piszkos pénze öntudatával a zsebében, kimondta reá a szentenciát. Hogy élhetetlen, szánalmas, ügyetlen senki . . .

Hat órakor pedig, pontosan záráskor, Köves úr feltápászkodott s felvette bundáját.

— Megyek — mondta — randevum van az Edisonban.

— Magának? Kivel? — csodálkozott Lebovits.

— Nővel. Ha nem hiszi, nézze meg. Micsoda nő ! Fess, elegáns. Tegnap ismerkedtem meg vele a Newyorkban. Micsoda ékszerei vannak !

— Ha maga mondja — egyezett bele Lebovits elismerőleg.

— Elhiheti — vágott vissza önérzetesen a becsüs. — Race nő. És lehet vele okosan beszélni, nem afféle finnyás nebántsvirág . . .

— Menjen, menjen — intette le haragosan Lebovitsné s Köves úr önelégülten, nevetve távozott.

Márika felállt.

— Na, maga is hazamehet, kisasszony — mondta Lebovits.

— Köszönöm — felelte halkan s a mosdóhoz ment, hogy letisztogassa kezéről a munka foltjait.

— — — — — — — — — — — — — — — —

— Kivel jöttél haza? — kérdezte este anyja. Márika csodálkozva nézett reá.

— Egyedül. Kivel jöttem volna?

— Köves nem kisért haza?

Márika elfordult. Vagy úgy, persze . . .

— Nem — mormogta kedvetlenül s szekrényében motoszkált, hogy ne kelljen felnéznie.

Anyja először nem értette ezt a zavart mormolást. Aztán meg félreértette.

— Ne riaszd el magadtól — intette aggodalmasan. — Ha csakugyan jóravaló ember és tetszel neki . . . Ma már nem nézik annyira a származást. A fő, hogy jól keressen és megbecsüljön.

A leány fellázadva bámult reá. Ó, ha elmondanám neki — gondolta s egy percre kísértésbe esett, hogy elmondja. Eh, hiszen úgyse értené meg, csak ellene támadna megint, vagy hajtogatná, hogy ugye, neki volt igaza . . .

Vállat vont tehát s hagyta, hogy anyja tovább beszéljen. Ő maga pedig nagyon elgondolkozott s még sokáig gondolkozott az ágyban is, mig végre elaludt.

Másnap reggel hosszasan kutatott szekrényében s egy kis bársonykazettát húzott ki fehérneműi alól. Kabátja alá rejtve kicsempészte hazulról.

A kazettát az üzletben zavartan tette le Lebovitsné elé.

— Nagyságos asszony kérem, a házunkban lakik egy szegény szabóné, az urának nincs munkája s ajándékot akar venni a gyerekeinek . . . Megkért, hogy ezt tegyem zálogba. Esetleg, ha többet kaphatna érte . . .

Kis ezüstkészlet volt, afféle keresztelő-ajándék. Csinos régiség.

— Jó, majd az uram — mondta Lebovitsné.

— Majd a becsüs úr — hárította el Lebovits. — Neki mutassa meg, ha bejön.

Márikának lángbaborult az arca. Erre nem gondolt . . .

— Kérem — hebegte — tessék adni reá valamit. Szegény asszony itt vár a szomszéd utcában, megigértem, hogy mindjárt kiszaladok és átadom a pénzt . . .

— Ejnye, de furcsa asszony lehet az — kiáltott Lebovits. — Nem jön ő maga, hanem magát futkostatja?

— Arra kért, mondjam, hogy az enyém — nyögte Márika. — Hiába magyaráztam, hogy az nem számít, mégis . . .

— Intézd hát el — intett urának Lebovitsné. — Mennyit akar?

Márika a blúzát tépegette.

— Tizenöt pengőt . . .

— Az sok...

— De kivételesen... Megéri, tessék elhinni. Szép régi dolog, nem is tudom, hogy jutott hozzá. Azelőtt jól ment nekik...

— Na jó, hát legyen tizenöt. Na, a maga kedvéért — vágott bele Lebovits váratlan leereszkedő nyájassággal. — Karácsony van, ne mondja az a szegény asszony, hogy nincs szívünk.

Márika boldogan dadogott köszönetet s mikor túlesett a dolgon, mintha forróvizes folyamból került volna partra. Kiszaladt s a legközelebbi utcán keresztül visszajött. Sok nép tolongott már az ajtóban, hozzá kellett látni a munkához.

Délutánra Lebovitsné szabadságot adott neki, merthogy keresztény leány s a jó asszony nagyon respektálta a mások megszentelt ünnepét. Márika izgatottan futkosott az utcákon, zsebében tizenöt felesleges pengővel s nem tudta, hogy mit vásároljon rajta.

Virág?... Ó, az nagyon is hasznavehetetlen holmi, túlságos könnyelműség volna. Ha kidobja is a pénzt, mégis olyant akar venni, aminek anyja is örülhet s ami meggazdagítja ünnepüket. Praktikus holmi nem lehet, gavalléros, kecses és könnyű dolognak kell lennie. Gyerekes nosztalgiával a cukrosboltok felé húzódott. Tarka fenyőgallyas dobozokban finom csokoládé-ékességek hivalkodtak a kirakatban. Bement.

Izgatottan válogatott s hosszas fontolgatás után egy nagy kerek doboznál állapodott meg. Az volt a legmutatósabb ; félkilós doboz volt, de egész kilósnak látszott, édeskés leányfej rózsállott a tetején s a világoskék selyemszalag havas fenyőágat szorongatott. Szép japánpapirba csomagolták, aranypecsétet ütöttek reá s már az övé volt, vitte kifelé.

Most következett a ravaszabb gond. Hogy küldje haza? Hordárral nem lehet, az megmondja otthon, hogy ki küldi. Postán már késő. Nos, elviszi ő maga.

Valóban, ez a legegyszerűbb. Nem olyan hatásos ugyan, mint ahogyan tervezte, de anyja úgysem járatos az ilyesmiben, nem fog megütközni rajta.

Az ajtóban örvendező, újságot lelkendező arccal akart belépni, de nem sikerült. Márika nem volt jó színész s egy kicsit bizony erőltetetten virított ajkán a meglepetés :

— Nézze, mama, kaptam karácsonyi ajándékot. Mit szól hozzá? Úgy-e szép?

Az öregasszony elámulva forgatta kezében a díszes csomagot. A finom csokoládé reá is megbabonázó hatással volt :

— Gyönyörű ! Milyen izléses... Kitől kaptad?

— Kövestől — akarta mondani Márika. Egyszerre azonban megrekedt benne a bátorság, ekkora hazugságot nem birt kiejteni. Könnyebbet választott :

— Tulajdonképen... nem is tudom... Azaz hogy tudom, dehát...

— Mi? Nem értem.

— Ugyanis — nevetett — az asztalamon találtam ma reggel. De nem Lebovits tette oda, ő nem olyan gavallér. Nem akarták megmondani, de hisz úgyis tudom...

— Köves?...

— Hát... valószínűleg ő...

Nagyon ünnepélyes lett a hangulat. Az öregasszony a skatulyát bontogatta óvatosan s mikor kinyitotta, elérzékenyülten csodálkozott bele:

— Ó, ez már igazán... igazán gyönyörű ajándék! Drága lehetett...

— Hát nem olcsó az efféle... Sok van benne?

— Elég sok. Két sor... De nagyon finom csokoládé, töltött...

Ezen hát túlestek; Márika most már természetesebb képet vághatott s hozzáfogott házi dolgainak elintézéséhez.

Mihelyt beesteledik, fel fogja teríteni szépen az asztalt, teát főz, felszervirozza az ennivalót s úgy fognak kettesben vacsorázni. Egy üveg bor is van a háznál, de abból majd csak ő maga iszik egy pohárkával...

— A kalácsot hazaküldték? — kérdezte.

— Igen, de nem valami szép — panaszkodott anyja. — Kisebb, mint a tavalyi volt...

Aztán elérkezett az este. Asztalhoz ültek. Az öregasszony arcán csodálatos meleg fény reszketett, mosolygott s meghatottan nézegette a leányát.

Márika értette ezt a különös kifejezést s máskor talán szégyenkezve tiltakozott volna saját szánalmas komédiája ellen. Most azonban nem szégyenkezett; most nem is érezte szánalmasnak, az utóbbi napok szomorúságtól gyötört sötétsége után úgy érezte, kell ez a komédia, hogy fekete gyászba ne fulladjon az öröm ünnepe. Most nem fölényeskedett, nem bírált. Szentnek érzett minden önámítást, tisztábbnak a mocskos valóságnál és magát nagyobbnak, mint akkor, amikor mindig okos és őszinte volt.... Egy pohár bort ivott s már boldog elégültség melegedett szét benne.

Most úgy érezte, hogy az életben csak az tiszta és szép, ami hazugság és hogy komédiázni kell, ha élni akarunk...

— Majd holnap — intette le magát, — holnap lehet nevetni és szégyenkezni. De ma hazudjunk, hazudjunk...

Anyja egyre Kövesről beszélt.

— Eh, hát hiszen nem törődöm vele — szabadkozott Márika, mert nem akart mégsem egészen elmerülni. De nevetett s már jól esett neki a gyöngéd gyanusítás, nem volt fontos, hogy ki az az ember, akiről annyi szó esik: anyja szavain keresztül egy másik arc fénylett feléje, saját be nem vallott, kudarcot vallott reményei abból az egyetlen várakozással telt estéből, mikor még nem történt meg az, ami azután történt... És arra nem muszáj gondolni, nem...

— Ha már ennyire érdeklődik irántad, akkor biztosan szerelmes beléd — fejtegette anyja. — Akkor pedig csak épen egy kicsit kell ügyesnek lenned... Ha látja, hogy tisztességes leánnyal van dolga, biztosan el is vesz.

Márika nevetett.

— Csak az a fő, hogy tartózkodóan viselkedj — folytatta anyja elmélázva. — Még a kezedet se engedd megcsókolni, mert akkor rögtön faképnél hagy. Hidd el, így van, én ismerem az életet, fiam. A férfi mind olyan, csak addig érdekli egy nő, amíg hideg és megközelíthetetlen.

Majd holnap — duruzsolt a Márika fülébe egy hang. S ma így felelt:

— Igen, hát hiszen tudom... Neki nem tetszenek a léha leányok, meg is mondta.

— Nagyon helyes — hagyta helyben elégedetten az öregasszony. — Ebből látszik, hogy komoly ember s ha neked ilyeneket mond, akkor már biztos, hogy tisztességes szándéka van.

Ebben a percben csöngettek az előszobán. Márika felugrott és kifutott. Hatalmas csomagokkal megrakott boy állt az ajtó előtt.

Bámulva nézett reá.

— Kit keres?

— Itt lakik Veress Hilda festőművésznő?

— Ott, szemben, ahol az a tábla van...

A boy szalutált s tovább ment. Márika utána bámult, aztán becsukta az ajtót s csendesen visszatért a szobába.

— Ki volt? — kérdezte anyja.

— Senki, tévedés — felelte bágyadtan s leült.

Összeszorította fogát s bort töltött poharába.

— Az istenért, ne igyál annyit — rémüldözött anyja.

— Eh! — nevetett. — Hát mama, bevallom, Köves ugyan még nem nyilatkozott, de tudom, hogy szerelmes belém. Ha pedig meg kér... nem fogok nemet mondani neki. Igaza van, anyus, jó módom lesz mellette s a többi mellékes.

— Csakhogy végre megjött az eszed — hálálkodott az Úrnak boldogan a szegény öregasszony. Márika pedig kinézett az ablakon.

Szemben velük, a festőművésznő szobájában épen most gyujtották a gyertyákat...

A soklángú fa szikrázó képe beletűzött a szemébe. Keserű nevetés kígyózott fel lelkében sziszegve, de csak egy percig: már legyűrte s elszántan hátat fordított az ablaknak.

Az ernyős, alacsony lámpa fényes kört írt eléje az asztalra; a kör mögött homály volt s azontúl szinte sötétség. Poharához nyúlt megint:

— Mama — mondta halkan, — hát kívánjunk egymásnak... boldog ünnepeket.

És úgy érezte, hogy holnap jöhet akármi, de ma — győzött.

Nagy Berta.

WAGNER COSIMA.

Nietzsche úgy emlegeti Őt, mint «az egyetlen nagystílű asszonyt, akivel életében találkozott»; életrajzírója, Du Moulin Eckart gróf, kora legnagyobb szellemű asszonyának nevezi. Utóbbi könyve, Cosima Wagner: Ein Lebens- und Charakterbild még tavaly, Cosima életében jelent meg, aki annakidején az elsőrendű életrajzforrásoknak, tehát naplójának, leveleknek rendkívül gazdag anyagát bocsátotta az író rendelkezésére. Ebből a Wagner haláláig feldolgozott anyaghalmazból próbáljuk kiragadni azokat az adatokat, amelyek mindennél meggyőzőbben mutatják, hogyha az emberek általában kevésbbé volnának hajlamosak arra, hogy mindig csak azt keressék embertársaikban, ami elválasztja őket egymástól, mindig inkább a rosszat higyjék róluk: nagyobb igazságossággal ítélkeztek volna Wagner Cosimáról is. Ezek az adatok bizonyítják, hogy ennek a valóban nagystílű asszonynak hibái ugyanabból a forrásból táplálkoztak, mint a legnagyobb erényei: egy teljes és igazi asszonyiságból. Minden szellemi kiválósága mellett — hogy így ne mondjuk dacára — az asszonyi zsenialitása volt a legnagyobb, az a fajta zsenialitás, amely egyedül a szívből, egy kizárólagos, nagy és mély érzelemből nyeri táplálékát. Különös rendelése a sorsnak, hogy már egész előző élete öntudatlan szellemi előkészület volt igazi hivatására, arra, hogy minden korok legnagyobb zenedramatikusának, Wagner Richardnak segítő, megértő, konzseniális élettársa lehessen.

Cosima Liszt Ferenc és D'Agoult grófnő második gyermeke volt. Sok boldogság, de sok szenvedés is fakadt abból a nagy szenvedélyből, amely szüleit évekig kötötte egymáshoz. D'Agoult grófnő apja, Flavigny gróf, francia emigráns volt, anyja egy előkelő frankfurti család sarja, Bethmann Mária. Napoleon bukása után Franciaországban telepednek le, lányuk, Mária már itt részesül az arisztokrata hölgyek szokásos nevelésében. Nagy szépsége, szellemi kiválósága csakhamar a párizsi szalónok kedvencévé teszik. 1827-ben férjhez megy D'Agoult Charles grófhoz. Már két gyermek anyja, mikor a 23 éves Liszt Ferenccel megismerkedik. Az ünnepelt fiatal művész zsenijének, egész lényének páratlan vonzerejével ellenállhatatlanul ragadja hatalmába Mária szívét. Otthagyja érte családját, teljesen leszámol eddigi életével és követi külföldre szerelmesét. Első gyermekük Blandine, aki Olivier Emil, III. Napoleon miniszterének lett a felesége és egész fiatalon halt meg, második Cosima, 1837-ben Bellagióban született, harmadik az egyetlen fiu, Dániel, aki 20 éves korában költözött el az élők sorából. Liszt szabadságszerető, nyugtalan művészlelke nagy részben hozzájárulhatott a szülők végleges szakításához. Később Dániel Stern álnév alatt irogató D'Agoult grófnő írásaiból, főkép Memoires-jaiból kitűnik, hogyha benne is volt hiba, ezért nagyon megszenvedett és hogy mindent egyre feltevő igazi asszonyi lényével sohasem tudta volna túltenni magát Liszt kettős természetén. Szerelme nem volt olyan lemondó és önfeláldozó, hogy a kettőjük közti differenciákat áthidalhatta volna.

Mária grófnő kibékül családjával, Liszt gyermekeit pedig hazaküldi

édesanyjához Párisba. A józan, okos, melegszívű, jámbor nagyanya a legnagyobb szeretettel veszi körül unokáit, neveltetésükről fiával — aki a nagyvilágot járja — állandó levelezést folytat. Megható az a nagy szeretet, amellyel a három testvér egymáson és atyjukon csüng. Cosima gyermekkori leveleiből különösen kihangzik a folytonos vágyódás apja után. Tanulmányairól már saját maga számol be neki. Zongorázni különös nagy kedvvel tanul. — 1847-ben Liszt életében fontos fordulat áll be. Kiewben megismerkedik Wittgenstein Carolin hercegnővel, akinek szenvedélyes, sajátos fantasztikus lénye, párosulva a legkiválóbb értelmi és akarati erővel, az a teljes odaadás, amivel Liszt művészi terveiben, minden ügyeiben résztvesz, elhatározó befolyást gyakorol további életére. A hercegné ezt a befolyást Liszt gyermekeire is kiterjeszti, akiket félt édesanyjuk szerinte káros befolyásától. Saját volt nevelőnőjét, Mme Patersit küldi Párisba, hogy általa ezt a befolyást ellensúlyozza és a gyermekeket állandó oktatásban részesítesse. Liszttel való házassága elé a hercegné családja rengeteg akadályt gördít, de ő már, mint a gyermekek jövendő anyja intézi sorsukat. Irodalom, történelem, nyelvek, zene alkotják tanulmányaik gerincét. Segher a zongoramesterük, aki atyjuk műveivel is lassanként megismerteti őket. Cosima büszkén számol be apjának arról, hogy milyen sikere volt Erard szalónjában a «3. ungarische Melodie» és a «Lob der Tränen» előadásával.

Cosima 16 éves, mikor párisi látogatása alkalmával megismeri Wagnert, atyja jóbarátját. Feltűnő a gyermeklány félénksége és tartózkodása a mesterrel szemben; remeg attól, hogy Wagner gyermekesnek és jelentéktelennek tartja őt. D'Agoult grófnő anyja halála után a Champ Elysée-n rendezi be gyönyörű otthonát. Szalónjában Páris egész szellemi arisztokráciája megfordul. Gyermekeit többször magához hivatja, olvasmányokkal látja el őket, nagy műveltségével kitűnő útmutatásokat nyujt nekik tanulmányaik gyakorlati felhasználására. Mindennek azonban az lett a következménye, hogy a féltékeny hercegné ráveszi Lisztet a gyermekeknek Párisból való eltávolítására. Liszt egy igen kedves tanítványának, Hans von Bülownak édesanyját kéri fel az anyahelyettes szerepére. A két lány tehát most Berlinbe kerül. Francia kultúrájuk, nagy társaságbeli jártasságuk, kedvességük, de különösen nagy fogékonyságuk minden nagy és szép iránt csakhamar megkedveltették őket ebben a körben is. Bülow, aki már mint karmester akkor is jelentős szerepet játszik Berlin zenei életében, jó pajtása, egyben zongoramestere a lányoknak. Tőle ismeri meg először Cosima Wagner zenéjét, együtt játsszák a Tannhäuser zongorakivonatát, együtt rajonganak zenéjének új szépségeiért. Cosima látja, hogy milyen nehéz harcot kell vívnia Bülownak az akkor még el nem ismert Wagnerért és talán épen ez a nagy hűsége a csodált mester iránt kelti fel vonzalmát. Cosima alig 20 éves, mikor — atyjától végre megkapva a beleegyezést — 1857-ben megesküszik Hans v. Bülow-val.

Berlinben telepednek le, ahol a fiatal asszony ragyogó szellemi kiválóságával csakhamar központja lesz a társaságnak. Zenei tanulmányait tovább folytatja. A zongorázásban haladása oly nagy, hogy akik őt hallották, előadóművészetét Schumann Kláráéhoz mérik. A zeneszerzésben Weitzmann a mestere. Minden vágya férjét nagynak, híresnek látni. Ösztönzi az alkotásra, szövegeket dolgoz át számára, valami nagyszabású művet vár tőle. Érdeklődése kiterjed drámai, színpadi kérdésekre, politikára, de férje révén mégis csak legközelebb jut Wagner zenéjének megértéséhez. Már nászútjuk alatt meglátogatták a Zürichben élő mestert, ahol sokat muzsikálnak együtt Bülownak Wagner operáiról készített zongorakivonataiból. Férje levelezését Wagner-

rel csakhamar nagyrészben ő bonyolítja le, a mesternek minden lépésénél szükség evan Bülow kipróbált hűségére, így az összeköttetés levélben, személyesen állandó közöttük. Elérkezik az az idő, midőn Wagner leghőbb vágya beteljesül. Akad egy fejedelem, aki hatalmas művészi programmjának megvalósítását lehetővé akarja tenni és e célból Münchenbe hívja meg. II. Lajos, a 18 éves bajor király mesterét és vezetőjét látja Wagnerben. Talán csak a görög kultúrtörténelem fénykorában találunk hozzá hasonló királyi alakokat. Már gyermekkorában vonzotta őt Wagner ragyogó hattyúlovagjának, Lohengrinnek története, álmai gyakran szálltak a régi várak felé, ahol a legendák szerint Tannhäuser és a Grál-lovagok éltek. Fékezhetetlen, elementáris királyi szenvedély hevíti, valami hatalmas ösztön a legnagyobb szépségek és teljességek megvalósítására. 1864-ben trónra lép és alig egy kis időre rá magához hívja Wagnert, hogy művészetével életre keltse az ő álmainak, a német népnek, a német történelemnek igazi hőseit. Wagner, szorongatott anyagi helyzetében, mint egy megváltást fogadja a király fényes, bőkezű gondoskodását. Művészi terveinek megvalósításához természetesen Bülow kitűnő karmesteri tudására szüksége van, így az ő ajánlatára a király őt is Münchenbe hívja. Bülowék örömmel hagyják ott Berlint és Wagner pompás müncheni házába költöznek. Cosima ezentúl még teljesebben vesz részt Wagner művészi ügyeiben. Ő a mester háztartásának vezetője is, titkára, aki közvetít közte és a kabinet, de különösen a király között. II. Lajos és Cosima levélváltásaiból látni, hogy az utóbbi igazi asszonyi tapintattal, nagyszerű diplomáciával, az idősebb, tapasztaltabb barátnő hangján minden törekvésével oda hatott, hogy az udvar fondorkodásaival szemben megtartsa a király támogatását, megvédje a mester pozícióját. Nem volt könnyű ez a feladat. Wagner szélsőséges hatalmi vágya, amellyel a királyban is inkább csak érvényesülésének eszközét látta, az uralkodó politikai irányzattal való szembehelyezkedése, színházi érdekeinek tekintet nélkül való érvényesítése magára zúdították ellenségeinek, irígyeinek tömegét. A királynak a békesség kedvéért engednie kellett, Wagner elhagyja München t és Tiebschenbe (Svájc) költözik. Cosimát mélyen megrendíti Wagner letörése, szíve-lelke már teljesen az övé, az ő vigasztalásában és erősítésében ismeri fel igazi hivatását. Egy pillanatra sem adja fel a reményt, hogy a király később mégis csak újra melléjük fog állni. Ezentúl is állandó levelezést folytat II. Lajossal, hogy Wagner iránt való rajongását, érdeklődését ébren tartsa. Ez a levelezés nem maradhatott sokáig titokban, Wagner ellenségei most már ő ellene is támadnak, asszonyi becsületében is megrágalmazzák, mire a király védelmét kéri, hogy ezzel igazolja magát férje előtt. De önmagával szemben hiába volt a védekezés. Sok lelki küzdelem után megtette azt a lépést, amelyet meg kellett tennie, mert egy nagy missziótudat és határtalan szerelem voltak indítóokai: otthagyja férjét és gyermekeivel együtt Wagnerhez költözik. Bülow nagyon szenved, de nemes jellemére vall indulatának legyőzése. Wagner művészete iránt való bámulata, feltétlen elismerése lehetetlenné tette számára a lovagias bosszút. Fájdalmas levélben búcsúzik el Cosimától; vele együtt gyermekeitől is el kellett válnia, akiket nem akart édesanyjuktól megfosztani.

* * *

Ettől az időtől kezdődik az a korszak Cosima életében, amelyet bátran nevezhetünk asszonyi zsenialitása legproduktívabb korszakának. Két gazdag lélek most végre egymásra talál és ebben a nagy egymásratalálásban káprázlatató pompában virágzik ki a férfi alkotóereje és a nő érzelmi világának

etikai nagysága és mélysége. Cosima naplójából — amelyet Triebschenbe való költözésekor kezdett el vezetni — egy csodálatos együttélés érdekfeszítő regénye bontakozik ki előttünk. Wagner minden munkájában résztvesz. Együtt olvassák a klasszikusokat, együtt tárgyalnak meg mindent. Neki diktálja Wagner a király kívánságára irandó életrajzát. Wagner univerzális műveltsége rendkívül hatással van Cosima fogékony szellemére. Mindent, ami igazi érték és tehetség volt benne, ez a nagy szerelme hozott felszínre. Wagner minden hálás, szerető szava szinte kivirágzik a szívében. Keresztülmegy mindazokon a gyötrelmeken, amelyeket minden nő végigszenved, aki teljesen szeret, aki egész lényével egyetlen férfihoz kapcsolódott. «Nehéz dolog olyan belátásra jutni, amely a férfi és a nő szerelmének fájdalmas különbsége fölé emeljen.» Ezek a sorok élesen rávilágítanak Cosima szerelmének keresztútjára. Túláradó boldogság és túláradó fájdalom útja ez. Wagnernek szüksége volt Cosimára, ő jelentette számára a békét, a nyugalmat, a produktív munka lehetőségét. Az alkotó ember természetes önzésével gondolkozás nélkül fogad el minden áldozatot, ami őt munkájában elősegítheti. Cosimát szerette, mert megtalálta benne azt az asszonyt, aki a férfit és a művészt, az embert és az alkotót egyforma imádattal vette körül. Önkultusza teljes kielégítést nyerhetett ebben a szerelemben, amely az ő százszorosan szépített és idealizált tükörképét sugározta vissza. Az alkotó férfi szerelme volt ez, amely a testet és a lelket egy bizonyos határon túl nem köti le a szív erősebb kötelékeivel. Az igazi nő szerelmének más a ritmusa, olyan mint a szellőé, a felhőké: tovarezgő, nincs taktusba, határok közé szorítva, harmóniája maga az élet színgazdag akkordja. Egész lényét azzal az extázissal áldozza fel annak, akit szeret, amellyel a szentek Istennek áldoznak. Minden vágyódása a határtalan, teljes feláldozás, minden szenvedése a férfi követelése, hogy ezt a határtalan szerelmet korlátozza.

Cosimának is meg kellett ismernie a férfi és a nő viszonyának örök tragédiáját, az egyéni és nemi lényegbeli különbségeket és belátni, hogy míg az asszonynak mindent fel kell áldozni azért, akit szeret, a férfi minél nagyobb egyéniség, annál kevésbbé hajol meg egy bizonyos ponton túl a szeretett asszony előtt. És büszke arisztokratikus lelke eljut odáig, hogy le tudja írni ezeket a szavakat: «Különös, hogy asszonyok, akiket nagy emberek szerettek, nem érzik, hogy mik lettek e szerelem által és elhitetik magukkal, hogy önmagukban is érnek valamit». «Csak az bennem igazán nagy, ami belőle sugárzik rám vissza, az én szerelmem nem egyéb, mint a lelkem himnusza — Hozzá.» «Az ő szerelmének sziklájába kapaszkodom, amelyen minden bűnös, rossz, dacos összetörik bennem.»

Nem kis hősiesség és bátor elszánás kellett akkor, hogy dacolva az egész világ balvéleményével, Wagner mellé álljon. Érzékeny lelkének sokszor volt súlyos az a teher, amely az emberek rosszakaratú gyanusításaiban, rágalmaiban nehezedett rá, önkínzó töprengései volt férje miatt minduntalan visszatérnek naplójában, szeretett apja hidegsége, amelyet válása miatt irányában tanusít, nem kis mértékben bántja. Mindezt derült arccal elviselni és amellett vigasztalni, megnyugtatni a külvilágból érkező kedvezőtlen hírek miatt ideges, türelmetlen mestert, nehéz hivatás volt. Egyetlen erőssége Wagner munkakedve, az a nagy öröm, hogy a Niebelung trilogia folyton halad a befejezés felé. A «Siegfried-idyll» volt a legszebb dokumentuma a teljes elvonultságban töltött triebscheni időknek. A Vierwaldstätti tó regényes vidéke a Rigi és Pilatus fenséges, zordon pompájával, a derült, nyugodt otthont biztosító megértő

élettárs és az egyetlen fiú, Siegfried megszületése egyformán ihletői lehettek Wagner eme napsugaras, ragyogó színekben tobzódó alkotásának.

Ehhez a tribscheni korszakhoz fűződik Nietzschevel való szoros barátságuk emléke is. Az akkor még alig 25 éves filológus professzor rajongó híve volt Wagner művészetének. Gyakran meglátogatja őket triebscheni magányukban, ahol kölcsönös eszmecserékben felejthetetlen órákat töltenek együtt. Cosima Nietzsche műveit férjével együtt olvassa, Nietzschéhez intézett leveleiből látjuk, hogy kritikával boncolgatja őket és hogy a legkisebb részletekig felfogja az értéköket. Azzal az igazi női intuicióval, amelyet Wagner annyira tisztelt benne, ismeri fel mindenben és mindenkiben a jelentőst. De ez a jelentős csak Wagnerrel kapcsolatban nyert előtte értéket. Mikor Nietzsche elfordul Wagnertől és elszakad tőle — úgy is mint embertől, úgy is mint művésztől —, Cosimát ez a tény csak abból a szempontból érinti, hogy Wagner benne művészetének egy jelentős propagátorát és egy hű barátot veszített el.

Cosima válópörének eldőlése (Minna, Wagner első felesége 1866-ban meghalt) végre lehetővé tette végleges egyesülésüket. 1870-ben Luzernben megesküsznek s ezzel bizonyos fokig enyhülnek a multból folyton előtolakodó árnyékok. «Mindent szívesen elszenvedek, csak az ő oldala mellett állhassak. A legkésőbbi utókorban is gyalázhatnak, ha csak segítettem rajta, hacsak kezemet nyujthattam neki és mondhattam: halálodig követlek Téged. Legnagyobb büszkeségem mindent elutasítani azért, hogy neki élhessek, legszebb boldogságom az Ő öröme.»

A Niebelung-ciklus előadatásával kapcsolatban újra foglalkoztatja őket az erre alkalmas színház keresése. Együtt utaznak Bayreuthban, ahol a város telket ajánl föl egy színház építésére. II. Lajos király segítsége lehetővé tette az építés elkezdését. 1872-ben fájó szívvel búcsúzik Cosima kedves triebscheni otthonuktól, hogy átköltözzenek Bayreuthba, a tettek színhelyére. Az «Istenek alkonyá»-nak befejezésével készen áll a hatalmas mű, a Niebelung ciklus. Cosima, aki valósággal babonás hittel csüngött rajta — azzal, hogy ha ez nem készül el, sohasem lesz áldás a házasságukon —, most túlboldog. És a mester, aki sok évvel azelőtt így ír: «Nem remélem többé, hogy színpadi ünnepi játékom előadását megélem: hiszen alig remélhetem, hogy időt és kedvet találjak kompozicióm befejezéséhez» (Eine Mitteilung an meine Freunde 1851). legnagyobb részben Cosimának köszönheti, hogy a triebscheni munkás napok, amelyeket Cosima egyedüli orvosságnak tartott a sebes szív számára, ilyen dús gyümölcsöt hoztak. 1876 nyarán Európa minden országából, Amerikából is tódult a közönség a bayreuthi ünnepi játékok megnyitására. I. Vilmos német császár, nagyhercegek és hercegnők, II. Pedro braziliai császár is megjelentek. Cosima, mint a «Wahnfried» villa úrnője, a világhírű mester konzseniális élettársa áll most már a világ előtt. Minden próbán résztvesz, minden vitás kérdést együtt tárgyal meg Wagnerral és egyforma charmeal és méltósággal reprezentál az énekesek, a nép, korának legkiválóbb szellemei, királyok és hercegek előtt. Ő, aki Triebschenben boldog volt a magányban és egy pillanatig sem nélkülözte a társaságot, mert Wagnernek az alkotáshoz nyugalomra volt szüksége, most a grande dame biztonságával lép a nyilvánosság elé, a konkrét élet tudósa és művésze lesz, mert Wagner érdekei, művészetének érvényesítése így kívánták. Mindent tudott és mindent a legjobban csinált, amit Wagner érdeke követelt tőle, mert a szívén keresztül tudta, a szívén keresztül csinálta. Gyermekei nevelésén kívül — akiknek páratlan jó anyjuk — minden idejét Wagnernek szenteli. Különösen megható az a buzgóság és szeretet, amivel Cosima férje legkisebb

kéziratát, fiatalkori kisebb műveit összegyűjti. Wagner kedves humorával megjegyzi: «Olyan vagy, mint Szent Rodegunda, aki szerelmese számára az asztalt teríti, de ő maga nem eszik semmit». «Csak a szerelem, amelyben az *én* teljesen föladja magát, tud igazán megismerni és megérteni.»

Liszt hidegsége irányukban, akik azelőtt a legközelebb álltak szívéhez, végre lassan felenged. Wagnert, a művészt különben sem szűnt meg soha csodálni, ellentétben vele, aki talán, mert érezte Liszt hatalmas emberi fölényét, csupa féltékenységből szerzeményeit kritizálja. «Egy hanyatló világ illusztrációja a «cigánydal» művelése — mondja Wagner Cosimának — (Liszt cigányos modorú magyar rapszódiáira céloz) igazi, magasabb művészetre nem tarthat igényt.» «Van valami megejtő varázs a műveiben, ami egyedül az ő nagystílű egyéniségével, életének külső színességével függ össze. Ezért bármilyen híven adják vissza virtuozitását, egyéniségét, amiből ez fakadt, nem tudják reprodukálni.» Wagner nem szereti Liszt zenéjében a túlzajosat. Ezt egyedül a hercegné hatásának tulajdonítja, aki nem lévén igazán muzikális, csak a külsőleg hangzatosat kedveli. Cosimának rosszul esnek ezek a megjegyzések, bár tudja, hogy alapjában véve Wagner épen olyan nagyra tartja Lisztet, mint ez őt. Őszintén örülnek egymásnak, mikor Liszt végre meglátogatja őket Bayreuthban. Ekkor játssza neki el Wagner először a «Parsifal» részleteit. Lisztet valósággal megdöbbenti a mű nagyvonalúsága. Pestre hívja őket, hogy Wagnerrel együttes hangversenyt rendezhessen Bayreuth javára. 1875-ben fogadja őket magyar földön. A francia és német kultúrán növekedett Cosima idegenül és értelmetlenül áll szemben a szerény keretű magyar kulturális viszonyokkal. Naplójában túlsötétnek írja le az akkori pesti állapotokat, de az öröme nagy, hogy apja és férje neve ismét egybeforrott egy fényesen sikerült hangverseny programmján. Az öregedő Liszt tragikus magányossága, nagy lelki fáradtsága, amely hozzáintézett leveleiből kihangzik, fájdalmasan érintik, de részint férje féltékenysége — amellyel őt teljesen lefoglalta magának —, részint a hercegné ellenséges indulata nem engedték, hogy ezen a helyzeten segíthessen. Midőn anyja, D'Agoult grófnő meghal (1875), hiába vár apjától enyhítő sorokat. Liszt teljes elhidegülését gyermekei anyjától, ekkori lelki állapotát misem bizonyítja jobban, mint azok a sorok, amelyeket ebből az alkalomból a hercegnéhez intézett: «Nem tudok jobban sírni a halálán, mint ahogy sírtam a létezésén. Az én koromban a részvét ép annyira nem jelent már semmit, mint a szerencsekívánat. A világ folyik tovább. Az ember él, magában hordja a szenvedést, remél, lelkesedik, azután — meghal, úgy, ahogy tud. A legkívánatosabb szentség számomra már csak az utolsó kenet». Wagner minden féltékenykedéséért megvigasztalja Cosimát, midőn őszinte, meleg pillanataiban elismeri, hogy Liszt nélkül sohasem ért volna el ennyit az életben: «Alles ist an Ihm vornehm, fürstlich, grandioz und dabei künstlerisch genial».

Parsifal, Wagner utolsó nagy műve, amelynek eszméje már régen élt lelkében, közeledik a befejezéshez. Olaszországi útjokról visszatérve, a már sokat betegeskedő mester újult erővel fog a munkához. Cosima áhitattal telt lelke teljesen összeforr ezzel a művel: a mester minden intencióját, minden magyarázatát örökre magába szívja. 1882-ben kerül először színre. A fárasztó próbák az életerejében folyton hanyatló Wagnert teljesen kimerítik. Cosima féltő gonddal, rossz sejtelmektől gyötörve mindig mellette van. Az ünnepi játékok után sietve utazik az egész család ismét déli éghajlat alá. Velencében, Wagner kedves városában még fogadják Liszt látogatását. Csakis Cosima szelíd nyugalma az, amely a beteg, ingerült mesterre még jótékony befolyást

gyakorol. De a véget Cosima végtelen szerelme sem tartóztathatja tovább: 1883 febr. 13-án Wagner kiszenved karjai között. 25 órán át virraszt halottas ágya fölött, úgy hogy mindenki azt hiszi, hogy nem fogja túlélni a csapást. Szép szőke haját, melyet férje úgy szeretett, tövig levágja és beleteszi a koporsóba, de azután felegyenesedik: élnie kell tovább — egyért: a mester szellemi hagyatékának megőrzéseért. És ha legelőbb élete arra volt előkészület, hogy Wagner megértő élettársa lehessen, együttélésük, tökéletes együttmunkálkodásuk legjobb iskola volt arra, hogy ő legyen a bayreuthi eszme legfőbb zászlóvivője.

Csodába illő az a szellemi fejlődés, amelyen Cosima férje mellett keresztül ment. Midőn 1886-ban új életre kelti a bayreuthi ünnepi játékokat, mindenki csodálja azt az energiát és mindenoldalú szakavatottságot, amellyel ezeket férje szellemében a legmagasabb színvonalra emeli. Egy hónapig nem csináltak egyebet a közreműködők Bayreuthban, mint próbáltak. Már fél 9-kor reggel láthatták a bayreuthiak, amint Wagnerné leányaitól és Siegfried fiától kísérve nagy landauerjén hajtat a színházba. Itt már várt rá a művészsereg. Megkezdődött a legszigorúbb, leglelkiismeretesebb munka. Minden szobában korrepetitorok dolgoztak az énekesek legkisebb bizonytalanságainak lecsiszolásán. A színpadi próbán Cosima állandóan jelen volt, a zene és költészet egymáshoz való viszonyát, egyiknek vagy másiknak a szükség szerint való kiemelését, a helyes deklamációt, a színpadi játékot a legkisebb részletekig maga magyarázta, tanította a szereplőknek. Figyelme ugyancsak kiterjedt a dekoráció, kösztümök stb. kérdéseire. A színház mind szellemi, mind technikai vezetése az ő közvetlen felügyelete alatt állott. Szellemi fensőbbsége és mint a mester szellemi hagyatékának leghűbb letéteményese előtt önkényt hajolt meg mindenki. Szeretetreméltósága, egyéni bája, mellyel akaratát érvényesíteni tudta, oly nagy volt, hogy valósággal kitüntetésnek vette mindenki, ha neki szolgálatot tehetett. Sohasem hallották őt még emelt hangon sem beszélni, de szemeiből sugárzott a szellem és az energia. Magyarázat közben keze, ujjai, minden mozdulata, mintha külön életet éltek volna, oly beszédesek voltak kifejező értékükben. A kitűnő, szigorú előkészítés és az ő szuggesztivitásával lelkesített legkiválóbb énekesek és karmesterek világhírűvé tették a bayreuthi előadásokat. Itt adták az egész világon egyedül teljes hűséggel Wagnert. A ma már 54 év óta fennálló, Wagnertől alapított «Bayreuther Blaetter» c. folyóiratot szerkesztője, P. von Wollzogen teljesen Cosima irányításával vezette. Cosima maga is munkatárs volt. Emlékezései Gobineau grófra, a híres német-francia fajkutatóra és íróra, aki Wagnerék bizalmas barátja volt, valamint halhatatlan édesapjára, Liszt Ferencre legjelentősebb írásai közé tartoznak. Érdemei elismeréseül a berlini egyetem 70-ik születés napjára díszdoktorává avatta.

Férfit is erősen próbára tevő nehéz feladat volt, amit Cosima ilyen fényes eredménnyel megoldott. Amikor testi ereje már nem bírta a megerőltető munkát, a fárasztó reprezentálásokat, nyugodtan adhatta át a vezetést fiának, Siegfriednek. Mindazt a dicsőséget, csodálatot és szeretetet, amit az emberek elébe hordtak, lélekben felajánlotta a wahnfriedi sírbolt csendes lakójának. Minden gondolata, tette, érzése belőle indult ki és hozzá vezetett vissza mind életében, mind halálában.

Ez a gazdag, értékes asszonyi élet immár a multé. Cosima is elérkezett a Tristántól és Isoldétól sóvárgott ősi egység, a halál birodalmába, ahová férje után annyiszor vágyódott, mert «a nagy lelkek nagy, teljes szenvedelme csak itt találja meg az igazi, tökéletes egyesülést, azt a határtalan boldogságot, amely egyedül képes őket kielégíteni.»

Prahács Margit.

MAGÁNYOS AKTOR KECSKEMÉTEN.

«... Az ifjak meggyújtottak egyet az égbe nyúló, magánosan álló fenyvek közül... hajnalban ott állt előttünk az óriási fa, mint egy fekete obeliszk, leégett ágaival.»

Szekérsorral, cigányosan,
echót verő vidám zenével
barangoltak Erdélyen át:
vándorszínészek Dérynével.
Zörögtek zúgó fák alatt,
mély völgyeken végigporoztak.
Itattak csurgó kő-közön,
havasi réten táboroztak.
Idéztek zúgó tapsokat,
a gondoknak fittyet vetettek,
hevültek mult kalandokon,
csiklandó tréfákon nevettek.
Vár lett a gyékényes szekér
s fenyőfa gyúlt, ahol kifogtak.
Vacsora-tűzhelyük felett
felséges csillagok ragyogtak.
Víg dalra gyujtottak s a dalt
erdőzugás kisérte karban.
A sűrűben megállt a vad
s figyelt a süppedő avarban.
Nézték az éhes lángokat,
milyen mohón magasra nőnek.
Tarajos, felcsapó tüzét
nézték a felgyujtott fenyőnek.
Nem is fa, lélek, óriás,
aki páthosszal ég a fában.
A rengetegben tűzsziget,
csóvás csillag az éjtszakában.
Amíg a csúcsok állanak,
fekete dárdákkal, sötéten.

Katona József elmaradt
s dúlt lánggal égett Kecskeméten.

Ezt megtanulta mesterül:
jövőtlen szívvel élni mában.
A nem-játszott tragédiát
felgyujtja százszor önmagában.

Magányos aktor. Tapsa nincs.
Még sem tudhatja senki szebben:
fékez, kibillen és bukik
a három vérrel írt szerepben.

Ma törvényszóra esküszik
s emésztő harcot vív a tettel.
Kegyetlen sors-fenség előtt
fejet hajt bánki tisztelettel.
Mert rend, hogy feltörő tüzét
lefogja hétköznap hatalma,
és rend, ha bölcs alattvaló
láz nélkül jár a hivatalba.
És rend, hogy gúnyszó válaszolt,
vagy hallgatás a szenvedélyre
s az élet «rózsaharcain»
sötét szalagjel volt a bére.
És rend, hogy érdes szép helyett
hizelgő szókat ünnepelnek
s forró szavára biztatón
szikrázó csillagok felelnek.
S törvény és elrendeltetés
kedvet csiholni bús ivásban,
mikor «a lélek ingadoz,
mint a vándor a hófuvásban».

Aztán sötéten elborul
s meging a nagy-törvényű sorban.
A kedve villámmal kigyúl
és forradalmat szí a borban.
Szívében pártütő erők
alkút, lemondást összedúlnak,
s echózva zúgja átkait
a bőszen lázadó Peturnak.
Mert arcán álarc volt a csend,
sors trónusán hazug a fenség,
csak egy igaz van, egy erő:
a zendülő békétlenség.

Lobogni, tenni, vallani
nagy lánggal, melynek szűk az ország:
ez volna élet, büszke cél,
nem füstbe fojtó búskomorság.
Ez volna tett: meddő magányt
viharzó szóval megtagadni
s a bujdosó, kacér sikert
szilaj kézzel torkon ragadni.
Ó, ha a bor kiirtaná
a gondot, mely agyában őröl
s kitörne egyszer vakmerőn
a törpe, rabtartó időből.
Zihálva érzi mámorát,
ahogy kéjjel kiront a mából
s csordult kupából tékozol
a halhatatlanság borából!

hideg fényt hint a lázadóra.
A mámoros dörömbölés
zuhanva roskad önmagába.
A lélek fázva öltözik
búbánat-szőtte pór-ruhába.
Csak bortűz délibábja volt
az éjben villámló dicsőség.
A nappal munka-ritmusát
kattogja már a vén szövőszék.
A sors kemény parancsszavát:
tűrj békességgel — újra hallja.
Nem lázadó már, csak Tiborc,
a névtelenség hullt magyarja.
S beteg szívében nincs sugár
átütni ezt a szürkeséget.

S a lázra reggel érkezik,
hajnalt «zokog a toronyóra».
Az ablak álom-kergető,

Mire derengő ég alatt
mozdult a víg aktor-csapat,
a felgyujtott fa csonkig égett.

Áprily Lajos.

KATONA 1930.

Bimbózhat új szépségeket az agy,
Zizeghet új szelekkel a kalász:
Nekünk szent ács volt az öreg takács,
S valahogy mindig Ő marad a Nagy.

Ő, a megváltó, krisztusi magyar,
A kárhozatsziklát felemelő,
Saját s fajtája sorsát görgető,
Első, merész, tavaszi zivatar.

Pöröly, melytől mint új, friss áramok
Zsibongnak szét a dermedt bánatok,
S bénult izmához kap bús, vén Tiborc.

Ó, meggyötört rög lelke: szent gerezd,
Kálváriánkon fölfénylő kereszt;
Kenyér e népnek és húsvéti bor.

Kecskemét, 1930 február 27.

Sántha György.

BÁNK BÁN ÚJ SZÍNREALKALMAZÁSA.

KATONA József ünnepén nem az írótollak hódolatát lestük, nem is az alkalmi szónoki emelvények felé figyeltünk — vele magával akartunk találkozni közvetlen, meleg élményben. Színpadi költő nem szorul rá, hogy halhatatlanságát mintegy becsületszóval erősítgessék: felőle maga tehet bizonyságot a deszkákon, mik újra meg újra kigyúlnak, valahányszor rajtuk megszólal. Igaz, hogy a magyar színpadnak Katonán kívül nincs több klasszikusa s hogy nála sem okoz fejtörést, írói művéből mi adassék «díszelőadás»-ul. Lelki közösséget maga is csak *Bánk*-jával vállalt, de azzal aztán végletesen: «Ez én magam vagyok — én, a XIII-ik században élő hatalmas Bánk, kinek tenyerébe koronák tétettek le..., kinek lépései alatt reng Magyar Ország!» Harsányi Kálmán igen szerencsés fordulattal írta egyszer: első színpadunknak legfőbb célja, hogy nemzeti és klasszikus legyen; de a *Bánk bán* az egyetlen drámánk, melyben a két jelszó: a *magyar* és a *remek* egybeesik.

Nem mondhatni, hogy a színház váltig hivatása magaslatán állt volna Katona művével szemben. A legjobb magyar darab ott hovatovább ügydarabnak tekintetett, szolgálatát akárhányszor inkább csak aktaelintézésnek fogták fel s még ehhez is jobbára a könnyebbik végén láttak hozzá. Pedig ennél a műnél a színház erejének, kiválóságának keményebb próbája alig akad. E próbát igazában mindeddig meg nem állták, Katonáig sem a rendezés, sem a színészi megoldás nem emelkedett s bizonyára ezzel is összefügg — s nemcsak a dráma állítólagos «organikus zavarai»-val — az a Hevesi Sándor által felpanaszolt «komor tapasztalat», hogy: a mű «színpadi hatása mindenkor alatta marad az irodalmi várakozásnak.»

A Nemzeti Színház nagytudású és becsvágyó igazgatója szívügyének tekintette s a centenáriumra jó eleve meg is ígérte, hogy ünnepi hódolatul olyan *Bánk bán*-nal áll elő, mely Katona hatalmas koncepcióját a színpadon is hibátlanul és hiánytalanul feltárja. Ezt a biztatását akkor — nem egészen szerencsés megfogalmazása s még inkább a szenzációra éhes napisajtó fogadatlan kommentálgatása következtében — sokan fenyegetésnek fogták fel. Látatlanban önkényes átdolgozásról vagy épen átírásról vádolták meg Hevesit, ki pedig jószándékának is, tapintatának is elég bizonyságát adta ahhoz, hogy ily föltevésekkel meg ne bántsuk. Mi pillanatig sem képzeltük, hogy a művön — mely szerint e a színpadi versenyben azért maradt le, mert benne «a genialitás állandóan keveredik a kezdetlegességgel» — úgy kíván segíteni, hogy a kezdetlegességek helyébe is genialitásokat szándékozik kölcsönözni Katonának — a magáéból. Ha valamin, legfeljebb azon aggódtunk, hogy a «kezdetlegességek» mérlegelésében és kiküszöbölésében nem ragadja-e majd túlságosan messzire a «színházi ember» kezében könnyen megbokrosodó — «kék plajbász?» Már Gyulai Pál felemelte óvó szavát: «Katona *Bánk bán*-ját nemcsak a Bach kormánya alatti cenzura tollazta meg, hanem a színházi rendezőség is... Elismerjük a rendezőség jogát a színművek színpadra alkalmazásában, s nem vitatjuk el ezt tőle egy

Shakespeare irányában se, de megkívánjuk, hogy e jog a maga korlátai közt s helyesen használtassék».

Hevesi az ünnepi előadás előtt *Bánk bán problémák* címmel konferansszerű rövid cikket tett közzé, ebben egész nyiltsággal beszámolt azokról a meggondolásokról, mik szcenáriumának elkészítésében vezették; belőle elég jól kivehettük, mi vár majd ránk a színházban. Elfogulatlan olvasó ebben a dolgozatban múlhatatlanul megérzi az őszinte jószándékot, de némi bizalmatlanság is támadhat benne amaz útnak helyessége iránt, mely ezzel a jószándékkal van kikövezve. Lássuk.

A 29 éves Shakespeare *III Richard*-jában, a 27 éves Schiller *Don Carlos*-ában s a 23 éves Katona *Bánk*-jában «különös rokonsági kapcsolatok» erőltetés nélkül nem igen találhatók. Annyi, hogy mind a három «fiatalkori dráma»: való, de (épen drámai koncentráltság dolgában) alá már azt sem írjuk, hogy a *Bánk bán* «még inkább» az, mint a másik kettő; s azt még kevésbbé, hogy «fiatalkori»-ságuk arányában szorulnak rá a rendező kék plajbászára. A *III. Richárd* Shakespeare krónikás történeti drámáinak sorozatába tartozik s egyszerűen ezért lazább s epikaibb szövésű a még «fiatalkoribb» *Romeó*-nál is; itt a rendező a bonyolult s mai közönségre nézve céltalanul fárasztó krónikai s genealógiai részletek némi sommázásával a drámaiságnak valóban jó szolgálatot tehet. A hat órás időtartamú *Don Carlos* pedig felére megrövidítve sem sok lényegbevágót veszít azokban a részekben, miket, ha — mint Kerr Alfréd nyomán Hevesi teszi — «üreseknek, bosszantóknak és kilátástalanoknak» nem nevezünk is, terjengőseknek bizvást érezhetünk. A történelmi színművek Shakespeareje hellyel-közzel laza, Schiller pedig a nagy bőbeszédűségtől a csekélyebb bőbeszédűségig fejlődik, a valóban drámai szűkszavúságig sohasem jut el. Akármelyik szempontból lehet-e a *Bánk bánt* — melynek könnyű és zavartalan színpadi hatását legfeljebb drámai páratlan tömörsége és szófukar dikciója hátráltatja — velök egy kalap alá fogni? Hevesi — «a fiatal drámaíró lélektaná»-nak kelletlenül ideerőszakolt gondolatában elfogódva — majdnem azt feleli rá, hogy: lehet. Az epikaiság s a rhetorika vádjához most már szemmelláthatólag ragaszkodik. Felhányja, hogy 1839 óta mindmáig kitartottunk Egressy első nemzeti színházi beállítása mellett (ez — mellesleg — csak nagyjában igaz: a közvetlen megfigyelésünkbe eső utolsó harminc évben magunk is elég módosításnak voltunk tanui), s beértük Egressy kék plajbászával, ki máris «igen sok epikai részletet hagyott ki s eltávolította főkép azokat a jeleneteket, amelyeket a fiatal Katona József a korabeli rém- és lovagdrámák hatása alatt szőtt a művébe.» Mondanom sem kell, hogy ez túlzás: az Egressy által kihagyott «igen sok epikai részlet» alig több — egynél, a valóban felesleges Micbán-esetnél, melynek színpadi törlése végérvényesen elfogadható. Az állítólagos rém- és ritterjeleneteket meg ugyan honnan lehetett volna Egressynek «eltávolítania»? Hiszen *Bánk*ot rendezte s nem *Ziskát*, melyben még Katona csakugyan egyformán bámulta Shakespearet és — Kotzebuet! De Hevesi már belelovalta magát az epika- és tirádairtásba s nem habozik kimondani: «a baj ott kezdődött, hogy a Nemzeti Színház ezt a munkát (t. i. az Egressy jótékony «drámaiasító» beavatkozását) nem folytatta». Azt értsem ebből, hogy bőven maradt még Egressy rendezői ceruzája után is henye epikum s bőven — színfalhasogató ritterromantika is?

Hol keresgélhetni a *Bánk bán*ban ilyesmik után anélkül, hogy ujjunk elevenbe ne nyulna, nemes szerveket ne sértene? Benne lényegileg fölöslegest valóban csak a levegőbe beszélve emlegethetünk, de tárgyilagosan ki nem

mutathatunk. Hevesi azonban «fiatal drámaíró»-teóriájától viteti magát most már efféle meglepő és elképesztő megállapítások felé: «A fiatal drámaíró (ez esetben tehát Katona) annyira tele van a témájával, hogy mindent el akar róla mondani, mindent meg akar magyarázni, minden aprólékosságra ki akar terjeszkedni. Ettől a csorduló bőségtől van minden ismétlés, minden fölösleg, minden fárasztó és unalmas részlet, minden körülményesség, minden megállás és tempólassítás, amikor sietni kell, sőt talán rohanni... Katona, mint nagy drámaírótehetség a legtöbb esetben csodálatos biztonsággal helyezte el a szükséges szavakat, amelyek karaktert és akciót fejeznek ki *egyszerre*, de aztán, mint fiatal ember, azt hitte, hogy még nem mondott ki mindent — és tovább írta azt, ami már kész volt és befejezett».

Olvassa fel ezt a jellemzést Hevesi bárkinek, Katona nevének kihagyásával, — lesz-e vajjon, ki hősére rá fog ismerni? Amiben itt katonát elmarasztalja, mintha inkább rajta magán esett volna meg: a «fiatal drámaíró»-ról szóló általánosításait mindenáron ráhúzta Katonára s mikor már a kelleténél többet is mondott, azt hitte, hogy még nem mondott ki mindent — és tovább írta azt, ami már amúgy is sok volt, tovább, az abszurdumig. A *Bánk bán*nak annyira nem ez a jelleme, hogy az egésznek majdnem az ellenkezője igaz. Fölösleges ismétlés, meg-megálló körülményesség — akár akcióban, akár szavakban: kit «fárasztott» vagy «úntatott» *Bánk* olvasásában vagy előadásán? A feszült figyelmet kívánó cselekménytömörítés, a néha pár siető szóra bízott megvilágosító kommentár nyilván annál többeket.

Ép ezért kíván előadása is (s nemcsak a vezető szerepekben, hanem úgyszólván valamennyiben) az átlagot jóval meghaladó színészi kiválóságot. De Hevesi szerint ma a színészi résznek is a szöveg erős reviziójával kell segítségére sietni. Egressy korában — úgymond — a német szavaló-éneklő modor uralkodott, a közönség is hosszú tirádákat kívánt. E rhetorika helyébe ma a színészetben is a drámaiság lépett s a régi színésszel szemben, ki *sok szóval keveset* mondott, a maitól azt kívánjuk, hogy *kevés szóval sokat* mondjon.

De Egressyék éneklő színészi stílusát szabad-e így összezavarni a *Bánk bán* költői stílusával, mely minden, csak nem éneklő? Azért szavalták- és énekelték-e, mert benne csupa szavalni s énekelni való «tirádát» találtak, olyasmit, ami «sok szóval keveset mond?» S most ezt a rossz színjátszásra csábító «sok szót» ki kell belőle irtani, hogy a színész a megmaradt kevéssel végre sokat mondhasson? Mindez bizonyára nincs így. Az a színpadi «éneklés» csakugyan megvolt és rossz volt, alkalmas arra, hogy benne a *Bánk* rendkívüli plasztikussága, szavainak drámai aktivitása elmosódjék, épen mert jellemétől merőben idegen stílussal közeledtek hozzá: tirádát csináltak abból, ami nem az. Való, hogy a mai színjátszás az ily lélektelen szókultuszon túlhaladt, de a *Bánk* szavainak a *lelkét* kell kultiválni, csak akadjon színész, ki bennük azt felismeri s a közönséghez való közvetítésével is méltó megbirkózni. Bánk szerepén is hasztalan iparkodnánk azzal «segíteni», hogy lefejtsük róla azt a shakespeari (hamleti és othellói) ornamentikát, mellyel — Hevesi szerint — költője «szükségesnek tartotta teleaggatni». A legnemesebb értelemben Shakespeare-*tanítvány* Katona különben is csak nagyon módjával élt ezzel az «ornamentikával», melynek felszínes magukra-kapkodása inkább a tehetségtelen Shakespeare-*utánzók* szokása. Bánkjának hamleti vonásai sem ily külső utánzásból támadtak: annyira az alak jellemének tövén sarjadnak, hogy róla a művészi épség sérelme nélkül «le nem fejthetők». S ép ez a körülmény színészi szerepnek Bánk alakját sem könnyűvé, sem hálássá nem teszi s mi cseppet sem csodálkozunk rajta, hogy

tolmácsolására tökéletesen megfelelő színészegyéniség époly ritkán akad, mint akár Hamletére. De Hevesi hajlandó a szerepben látni a hibát, mondván: bezzeg Petur szerepét majd mind teljes sikerrel játszották el ugyanazok, kik a Hamletével félsikerig is alig bírtak elvergődni. Bizonyít ez bármit is Bánk alakjának állítólagos «organikus zavarai» mellett? Inkább az a valószínű, hogy attól a színésztől, ki Petur szerepébe oly hibátlanul beleillik, mint kard a hüvelyébe: teljes és hiteles Bánk-tolmácsolást aligha remélhetni; még akkor sem, sőt akkor legkevésbbé, ha Bánk alakjáról ama fölöslegesnek vélt «shakespearei ornamentikát» lefejtjük.

Ez ornamentika-lehántásra Hevesi szerint nem kisebb tekintély, mint a dráma felfedezője s legnagyobb ismerője: maga Arany János mutatta meg az utat. Ez megint nagy túlzás: Arany az egész műben *egyetlen*, négy sorra terjedő, az adott helyzethez nem vágó kettős hasonlatot («Mint vándor a hófuvásokban . . . stb.») kifogásolt s bélyegzett nagyon is öntudatos bombasztnak. Hevesi ezt a dagályos körmondatot most törölte s jól tette. De Arany finom észrevételét azért még «útmutatás»-nak megtenni, a henye ornamentika *par force* vadászatára, bizonyára nem szükséges. (A «bánki sértődés» emlegetésének elhagyására vonatkozó Arany-tanács, mit Hevesi szintén magáévá tett, egészen más lapra tartozik.)

S miért szünt meg Arany (az ebben vele hajszálig egyetértő Gyulaival együtt) Hevesi előtt tekintélynek lenni az első felvonás sokat vitatott hallgatózási jelenetének kérdésében? Itt Hevesi habozás nélkül Vörösmarty mellé állt, ki a darabról nyert première-benyomása alapján Bánknak a Melinda-Ottó-jelenet közben való első visszatérését elhibázottnak tartotta. Vörösmarty kifogása azt bizonyítja, hogy Bánk megértése behatóbb vizsgálódást kíván, ezt utána Arany s Gyulai ejtette meg, azzal az eredménnyel, hogy mindkettő Katonának adott igazat. De Hevesit — úgy tetszik — nem győzték meg, Bánk alakja körül a legfőbb szervi zavart ő ma is e pontban érzi s Reinhardttal tart, ki Bánk e «visszaszédelgését» emlékezetes vígszínházi szcenáriumában már törölte. Hevesi többet is töröl ennél, túlhalad mind Vörösmartyn, mind Reinhardton, mintegy pápább a pápánál: ha azok céltalannak vélték a nagyúr első visszatérését, Hevesi fölöslegesnek tartja a másodikat is, a nagy zárómonológgal együtt. Nála Bánk mitsem hall akár Melinda és Ottó, akár Gertrudis és öccse párbeszédéből, mikor e jelenetek leperegnek, ő már útban van «a setétben ólálkodók» felé.

A felvonásvég e radikális lefaragása érzékeny sebet ejt az egész mű szervezetében s épen ott, hol rajta Hevesi orvosolni kívánna. A vélt homály megszüntetéséből támad még csak a valódi homály. Katona elgondolása — elismerjük — eléggé komplikált s a színész részéről is nagy tapintatot követel (érdekes, hogy Gyulai a maga színházi *Bánk*-kritikáiban mindig is e jelenetekben ellenőrizte legéberebben a színész munkáját). Ám a színházértő Hevesi szerint «a hallgatózás és a meztelen karddal való kijövés megoldhatatlan a színpadon, mert bizonytalanságba meríti a nagyúr egész alakját». Mindezt színpadilag nyilván igenis meg *kell* oldani, mert Bánk alakja körül a meztelen karddal elmondott monológnak Hevesi-féle elhagyásából eredő zavarnál nagyobb bizonytalanság már nem is támadhat. A monológról Katonának olyan okos és tudatos nézete volt (kitünően meg is fogalmazta), mint drámairodalmunkban kívüle senkinek. Felesleges monológot még a *Hamlet*-ben is lelhetni (Fortinbrasszal való találkozása után), — Katona remekében egyet sem; legkevésbbé ezt a hatalmas lélekzetvételű magánbeszédet, melyben — a rejtek-

helyen tudomására esett fordulatok *alapján* — először világosodik meg benne tragikai rendeltetésének végzetszerű kettőssége («Két fátyolt szakasztok el: hazámról és becsületemről!» stb.). Hevesi Bánkja a pártütők közt nem a maga keservét lenyelve áll a «förtelmes asszony» mellé, kinek förtelmes kétszínűségéről autopsziából voltakép mitsem tud. S még a királyné megölésekor is csak Melinda s Isidora néhány izgatott állapotban elejtett mondata fedezi tettét, mely így indítékában veszedelmesen a politikai merénylet felé tolódik el. Meggyalázott hitvesi méltósága Katonánál itt fölébekerekedik minden nemzeti sérelemnek — s ime: Hevesi plajbásza amazt az aránytalanná dagadó politikumban csaknem betétrészletté vékonyította. Ha a *Bánk*-épület teherelosztásának finom súlyaránya felől mintegy ellenpróbát kívánnánk, ez új szcenáriumban megkapjuk: a főhős hamleti ornamentikává minősített ingadozásának eliminálásával az egész mű mintegy tengelyelferdülést szenved. Hisz Bánk a tragédia végén nem a királyné, hanem Melinda pusztulásán nyögi megsemmisülve: «nem ezt akartam én — nem ezt!» — s hogy valóban *ehhez* a kupolához emelkedhessünk: az első felvonás zárókövének mulhatatlanul a maga helyén kell maradnia.

Hevesi egész mostani színrealkalmazási elgondolásából valóban ettől a «húzás»-tól lehetett legkevésbbé remélni, hogy díszére fog válni az ünnepi díszelőadásnak, melyre megtervezője — saját szavai szerint — úgy készült, mintha ez lenne a nagyszerű dráma bemutatója s mintha a költő csak két hónapja adta volna be munkáját a színházhoz. Nem becsüljük túl a korábbi százkilencvenkilenc előadást, hanem azért első *hiteles* bemutatásnak ezt a kétszázadikat sem tekinthetjük, főkép azért nem, mert a szerző — mi tagadás — mégsem egészen *így* nyujtotta be művét Hevesihez.

* * *

Hamlet anyja ezt kérdi váddal rárontó fiától: «miféle tett az, mely már a címlapon így mennydörög?» Ismerjük el, hogy Hevesi *Bánk*-rendezése, mikor a színházban elibénk került, jóval szelídebben mennydörgött, mint a folyóiratcikk formájában eléjeragasztott címlapon. A Bánk torkába fojtott első «tiráda», valamint az egész «hallgatózás» kirekesztése ugyan könyörtelenül megbosszulta magát: «organikus zavarok» tisztázása helyett csak dezorganizált, — de minden egyéb vonatkozásban kiderült, hogy a bejelentett sok rhetorika-, epikum-, rémdrámamozzanat- és ornamentika-lefejtésre sor is alig került, egyszerűen azért, mert — alig akadt mit lehántani. Egyes «húzások»-nak leginkább a második vonalban álló alakok vallották kárát: kevesebb színnel kerültek elénk. (Mert színezés szempontjából a néha még valóban epikaibb sorok sem épen «felesleges»-ek. Sok helyett álljon itt egy példa. Ódry — a magyar színpadnak eddig talán legremekebb Biberachja — most nem mondhatta el «előéletét», pedig a korábbi előadásokon újat és finoman jellegzeteset épen e ragyogó narratív készséggel előadott szakaszban vegyített figurájába: mintegy a cinizmus gráciáját. De Hevesi most ezt is a tempólassító henyeségek listájára proskribálta — s vele egyúttal a legjobb alakítás hatásának felét: a megmaradt szöveggel Ódry a tanácsokat és porokat osztogató, banális «intrikus»-típus területére volt kénytelen szorítkozni.)

De hagyján. E húzások árán legalább két jelentősebb «visszahúzás»-hoz is hozzájutottunk. Az egyik az Előversengés főbb részeinek, a másik Peturék negyedik felvonásvégi berontásának visszaállítása. Amazzal tudtunkra már Janovics is előállt Kolozsvárott, emerről pedig Hevesi tévesen beszél úgy,

mintha korábban mindig elhagyták volna. Gyurmán Adolf 1845. évi, Életképekbeli kritikájában ezt olvashatni : «A negyedik felvonást a királyné megölésével teljesen bevégzettnek tartom, s az ezután következő s különben is irtóztató rosszul adatni szokott harcos jelenetek annyival inkább elmaradhatnának, mivel azok eseményei az ötödik felvonásban széltében-hosszában elmondatnak». Mi e kérdésben inkább állunk Hevesi mellé, legalább is szándékát illetőleg. Mert a szándék kivitele némi csorbát itt is szenvedett. Nem mintha e harcos jeleneteket ő «irtóztató rosszul adatná», sőt igen jól adatja. De élüket veszi azzal, hogy a dráma forgószínpados «szétjelenetezése» következtében e mozzanatok most a királyi palota lépcsőcsarnokába kerülnek, Peturék itt csapnak össze az udvarbeliekkel, a királyné holttestéhez be sem jutnak s így Petur megint csak igen valószínűtlenül keveredik a gyilkosság gyanújába.

A forgószínpad igénybevétele általán inkább abból a szempontból vált be igen jól, hogy ékbefutó szegmentumai az új díszletek nagytehetségű tervezőjének, ifj. Oláh Gusztávnak, néhány távlati hatásával elragadó színpadi kép megvalósítására adtak alkalmat. Egyébként a jeleneteknek felvonásokonbelüli, nyomósabb okoktól rendszerint meg nem kívánt ide-oda helyezgetése jobbára csak céltalanul tördelte szét s tette nyugtalanná azt, mi Katonánál egyvégből-folyó és masszivabb hatású.

* * *

Szembetünő az az odaadás és nemes becsvágy, mely az ünnepi előadás résztvevőit úgyszólván egytől-egyig áthatotta ; talán a rendező-igazgató fanatikus lelkessége is átragadt rájuk, talán a maguk szíve szerint is kész örömest hódoltak Katona géniuszának. Közülök — az új Bánkon kívül — majd mindenki fellépett már a tragédiában, akárhányan több szerephez is hozzámérték képességeiket.

Petheő Attila Bánkjának magyar és úri hitele hiánytalan, felfogásában megtetszett a komoly elmélyedés, játékának sok finomságában, közvetlen bensőségében is örömmel ismertünk rá azokra a tiszteletetérdemlő képességekre, melyek a *Híd*-beli emlékezetesen szép Széchenyi-alakításában oly harmonikusan bontakoztak ki. Ám az új *Bánk*-rendezés valahogyan épen a Petheő egyéniségének irányával ellentétes csapáson haladt : a Melinda-mozzanatok meggyengítésével megfosztotta őt a legbensőbb válságok intenzívebb végigélésétől s a hangsúlynak inkább a politikai «akció» területére átvetését kívánta tőle, hol lényének némi puhasága, a bánki «nemes méltóság» valamelyes fogyatéka hamarabb szembeötlött.

Hettyey Arankának Gertrudis jobb szerepei közé tartozik : úgylátszik, a hideg szenvedély s büszkeség ábrázolása inkább hatalmában áll, mint a melegebb érzéseké. Jó felfogással még az árnyalatától is tartózkodik holmi bíboros Warrennénak, az immoralitáson mintegy felülemeli ezt a Katonától művészi homályban tartott jellemet, melynek magvát a morálon és nemzeti érzékenységen átgázoló mérhetetlen hatalmi vágyban keresi meg. Ottó szava : «rettentő királyi néném», ráillik erre az asszonyi diplomatára, akit bukásba sodornak az erkölcsi és történeti erők, melyeket tragikus értetlenséggel hív ki maga ellen.

Tasnády Ilona a «szenvedő szőkék» hangnemében tartja Melinda alakját, de hamis hangja nincs, tekintete szinte kikényszeríti a megbocsátást s az elmezavar mozzanatait megindító diszkrécióval játssza.

Kürti József Bánk köntösét most visszacserélte a Peturéra s ez jobban is talál egyéniségéhez. Nagy békétlenjét valódi magyar indulat fűti, mázsás

szavai sohasem hatnak nagy szavaknak, grandiózus bír lenni minden színpadi öblösség nélkül.

Tiborcot újabban Rózsahegyi színészi prestige-ére bízzák, mely pedig nem épen ebből a szerepterületből támadt. Alaphangja jó, de az eszköztelenséget most már odáig viszi, hogy kezén az alak kezd az egyhangú siránkozásban elrekedni. Tiborc ennél többszínű figura s benne magától Rózsahegyitől is láttunk már nagyobb változatosságot. Most hosszadalmasabbnak tünt fel, mint egyébkor, holott ezúttal az ő panaszlistájába is jócskán belekurtított a rendezői ceruza.

Ódry Biberachját már említettük. Ideálisan jó most is s még jobb lesz, ha a rajta ezúttal megtakarított «epikai» szakaszt újra visszakapja.

Gálnak Mikhál ismert és elismert alakítása, de Uraynak érdemes lenne kissé jobban szemügyre venni Ottó figuráját: akad abban értékesíthető több is annál, mint amennyit benne a jeles fiatal művész egyelőre megtalált.

Amit a kritika váltig sürgetett, most végre megvalósult: a kisebb s hálátlannak tartott szerepek is jobbára számottevő tehetségek gondjaira kerültek. S ime: az Udvornik párszavas jelenetében a fiatal Timár figyelmet s érdeklődést keltett még a Pontio di Cruce levelével is, mely eddig valamely reménytelen statiszta által rendszerint értelmetlenül s hatástalanul szokott felolvastatni.

Híres hálátlan szerepnek szokás tekinteni az Isidoráét is; Szabó Margit önérzetes szép mozgása, nemes páthosza most ezt is megfénylette. Előkelő fellépésében valami biztató igéretet hozott magával színpadunk eljövendő Gertrudisából.

S végül Endre király alakjának is valahára méltó gazdája akadt Lehotayban. Rossz szokás volt elhanyagolni ezt a ritka színészi penetrációt kívánó szerepet, melynek érdekességét pedig már Moissi is felismerte, mikor Reinhardt előadásában magának ezt választotta. Lehotay különb volt nála, a szerepre semmit sem erőltetett rá amannak beteges miszticizmusából, a költő szándékához tartotta magát, a záró felvonásnak valóban középpontjába került, amint finom változatban tükröztette az emberi gyengeséget és fejedelmi méltóságot. Az utóbbit pompásan szolgálta daliás megjelenése is: szinte az «Árpádházi király» szimbolumaként lépett elibénk, ahogy azt a Képes Krónika lapjairól mindnyájan képzelmünkben őrizzük. S a tragédia végén szép organuma is nemesen kondította meg az engesztelődés harangszavát. *Rédey Tivadar.*

AZ IDEGEN VÁROS.

Regény.

Bódult napok következtek. Volt idő, hogy hangosan mondta magának Joó Áron: most már férfi vagyok! És romantikus terveket szőtt, hogy «kiemeli a leányt a fertőből», «feleségül veszi», «küzdeni fog érte» és megtanítja a «jobb életre».... És volt idő, hogy cinikus gőggel ébredt a tervek papíros ízére, kalandor álmokat dédelgetett az érvényesülésről s könyörtelennek és mindenen felülvalónak érezte magát, majd megint volt idő, hogy babonás félelemmel csókolta ki a zsebéből a Mamuka búcsúlevelét az öreg hajfürttel, csak azért, hogy két nap mulva sírva tegye vissza.

Rubin és Derzsi majdnem két hétig maradtak Bécsben s mikor visszajöttek, Károly is az Excelsiorba költözött. — Hidd el kérlek, sokkal szabadabban érzi magát az ember a szállodában.

Joó Áron félig behunyta szemét, hogy jobban fogjon az agya. — Megint csak ott tartott, hogy nem tudta tisztázni a helyzetét, nem tudott megállapodásra jutni önmagával.

Miért, hogy épen Kerekes Loló s miért nem az a másik? Péterffy Éva? S Paál Anikó? Semmi. Ő is. Átment az életén, átsétált rajta s akkora nyomott hagyott mindenestől, mint a veréb lába a havas réten. Utána hófuvás jön, bitang szelek s eltűnik az is. De hát átjáróház az ő élete? Megreccsent alatta a díván. — Hát mikor lesz ennek vége, hol itt az út? S szereti-e Kerekes Lolót? Felült s úgy nézett önmagába. Hát szereti? Igen... azaz inkább, kívánja! Csak kívánja... Hiszen, ha szereti... hogy tűri ezt a másikat, ezt a Rubint? Hogy tűri ezt az egész szennyes állapotot, hogy van arca hozzá?

Rubin ott lakott már hetek óta a szállóban. Együtt laktak. Már egy családnak is nézték őket négyüket. Ha valaki valamelyiküket kereste, levél jött például s Rubin nem volt otthon, Áronhoz küldték az illetőt, vagy Károlyhoz s aki Áront nem találta, az benézett Rubinhoz.

Kopogtak. Szabad. Andris jött, Bükk Andris.

— Derzsi úr adta ezt a cédulát, nagyon sietett.

Áron elvette a papírost. — Kérlek, félkilencre feltétlenül légy a Westendben. Fontos!!! A te ügyedben!!! — Leejtette a cédulát maga elé. Megint egy ügy, ami fontos s amiből nem lesz semmi. Andris még állott az ajtóban.

— Tetszik parancsolni?

— Nem, köszönöm.

Ez a Bükk Andris ez egyszer igen rátapintott az ő bajára. Meg a máséra is, meg mindenkiére, jutott eszébe Áronnak.

Bükk Andris már nem járt zsákkapcával a lábán, rongyos darócban. A borbély összeszedte minden összeköttetését s Bükk Andris kurta kis libériába bujt, aranygombos libériába. Vörös csíkos, fekete pantallót, lakk álladzós veres boysapkát viselt, arany betűkkel: Excelsior. A liftet kezelte, a portáról kifutott, hangos csókolom kezét kiáltott, alásszolgájákkal verte fel a lépcsőházat s úgy tudott már meghajolni, mint egy bonvivánt. De Joó Áronnak adjon Istennel köszönt! Ragaszkodott hozzá. Holmijának gondját viselte, ruháját ő kefélte, cipőjét kipucolta. Ha ideje akadt késő éjjel, vagy korán reggel, kileste, hogy egyedül van, besompolygott valami apró ürüggyel s várta, hogy megszólítsa, hogy beszéljen vele.

Mindjárt az elején, hogy összekerültek egy éjtszakán s Áron elmaradt valahogy a társaságtól, bejött hozzá a gyerek. Valamit tettvett, motozott. Áron megkérdezte, milyen az új hivatal, jobb-e mint bútort cipelni? — Hát jobb — mondta Bükk Andris — mégis rendesebb dolog s nagyobb a kereset. Szóból szó lett.

— Te Andris... De akkor már hajnali két óra lehetett s a közös gyerekemlékek megtöltötték a szállodai szobát. Ott ültek az emlékek a rézágyon, az éjjeliszekrény kis lámpáján, az asztalon, székeken, még azon a kis táblán is, amelyik megmondja, hogy: fűtéssel ennyi, fűtés nélkül annyi, világítás így, meg amúgy. Az igazgatóság... s brutálisan beleordít az ember velejébe: vigyázat, nem vagy otthon! Mindent, mindent telehintettek apró huncutságokkal, kölyök-gonoszságokkal.

— Te Andris — mondta Áron — te játszottál úgy-e, olyan izét, na... pattintott az ujjával — hogy is hívják? — felállott s a lábát megvetette a futószőnyeg előtt, egy hamutartót a három ujja közé fogott s meglendítette — tudod a patakba bedobni, úgyhogy csak a szintjét súrolja, kiugorjék megint s megint...

— Aha, — derült fel a Bükk Andris képe, — kenyérsütőt! Hogyne játszottam volna? — S kicsit elhallgatott, lenézett a cipője orrára. — Játszottam hát, — mondta csendesebben — persze, hogy játszottam — az aranygombjait babrálta, — tégla darabbal is lehet, de nem olyan jól, mint sima kővel, jó lapossal, amiket már összegörgetett és megemésztett a víz. — Felgombolta veres kis frakkját: — Dobtam én már olyant az Olton, hogy tizenkettőt ugrott... tizenkettőt! — A mellényzsebébe nyúlt. — Ha nem nevetne ki a tekintetes úrfi... — Roppant csendesre hunyászkodott Bükk Andris. — Ha ki nem kacagna, hát s elévette a zsebéből — ez velem van... Nem nézett fel, csak úgy odanyujtotta Áronnak a követ. Kő volt. Finom tapintatura lecsiszolódott, lapos kő. Szürke. Kicsit pettyes s a szélén erezett.

Áron a kezébe vette. Megforgatta, megnézte, megtapintotta mind a két oldalát s a tenyerébe fektette.

— Jó kő.

— Nagyon jó kő.

Halkan beszéltek mind a ketten s a követ nézték, a szürke, pettyes, háromszéki kis követ.

— Nagyon finom kő — mondta Áron mégegyszer s a mutatóujját óvatosan végighuzkodta rajta.

— Roppant finom.

— Honnan való ez, te?

Bükk Andris nem vette le a szemét a kőről.

— Ez, Mikeházáról — s kicsit megmozdult a melle. — Akkor . . . hogy eljöttem, hát ezt a követ felvettem. Ott, a nádason innen . . . a Paprét aljába, ahol a Malomárok beléömlik, azon is lejjebb . . . Utánam lőttek a csendőrök . . . Ha le nem hajolok, tán ép fejbe is találnak . . . de épen lehajoltam érte, gondoltam elviszem magammal.

Ott álltak ketten csendben a kővel. Mintha ideszakadt volna percre az Olt, a Nádas, a Papréten túl a Malomárok, ideszakadt volna a Joó Áron tenyerébe az egész.

Autó dübörgött el az úton, nehéz teherautó s megzörrentette az ablakokat.

Áron az ujja közé vette a követ, félszemét összehunyorgatta s meglendítette a karját.

— Ez aztán repülne.

— Ojjé — Bükk Andris is feléledt — ugrana ez huszat is.

Áron visszaadta s nézte, míg a fiú eltette a mellényzsebébe s összegombolta felette a veres frakkot.

— Egyszer — s félkomolyan, féltréfásan, felnézett Áronra — egyszer még nekivetem az Oltnak, akkor aztán megmondom pontosan, hogy hányat ugrott, igaz-e?

— S mért lőttek utánnad — kérdezte Áron.

A legényke megrántotta a vállát.

— Vasárnap volt, aztán a táncban esett meg a baj, az egyikkel összeakadtam. Gál Veron körül. A volt kurátornak a lánya . . . Mert azok is odajárnak. A csendőrök, aztán táncolnak. Összeakadtunk, hát én pofon vertem. Puska nem volt nála az igaz — mentegetődzésképen mondta — aztán nekem estek, elnyomtak, bevittek a kóterbe. Én meg az ablakot kifeszítettem reggel s alló, amerre tágasabb. Épen, hogy az öregékhez beszóltam, hadd tudják, hogy elmegyek. — Csak úgy mondta, csendesen hetvenkedés nélkül : — Aztán utánam futottak s ott a Papréten alul rám lőttek a betyárok. Az Olton átúsztam s eljöttem. Hát így.

Akkor, azon az éjtszakán tapintott rá Bükk Andris a maga paraszti eszével a Joó Áron bajára.

— Tudja úrfi — s a furfangnak élet adandó, a mutatóujjával belebökött a levegőbe — tudja, megmondom én, hogy mi a hiba. Hát az a hiba, hogy senki nem találja a helyét, igaz-e? — Felhúzta a vállát s a

két kezével két felé mutatott. — Itt senki sincs a maga helyén. Senki! Nem tréfa dolog ez, tessék meghinni. Hát a tekintetes úrfi a helyén van? Nincs úgy-e? Na, látja. Hát én a helyemen vagyok? Mikor itt a liftgombot nyomogatom egész nap? Hiszen megcsinálom, mint más, meg én, de nem találom a helyemet, na, szóval, vagyis . . . — Szavak után kutatott maga körül Bükk Andris. — Vagyis, hát ahányszor az utolsó fuvart csinálom éccaka, hát keresztet vetek rá magamban s mondok, na fene ki megeszi, egy nappal kevesebb. Tetszik érteni, úgy-e? Én ebbe nem nyugszok bele, hogy énnekem már ez a mesterségem! Hogy én már egész életemet ebben töltsem. A kis föld körül szeretnék én — a kezével mutatta, meg a markával — de nem itt. Mindég a lift . . . Az ember próbál, keres. Már hívnak is. A Déli Ujságtól egy szerkesztő úr hívott, fix fizetésért altisztnek. Hát lehet, hogy egyszer elmegyek. S ha elmegyek...? Az sem az én helyem! Ez a portás itt lent, ez kocsmáros volt, a büffés, az tiszt volt, százados volt, én magam láttam a medáliáit. Itt az a Rudicsek, az a mogorva ember, aki színlapot is árul, az hivatalnok úr volt az adónál, a pénztáros meg, az a szemüveges, az mérnök. Az egyik zenészünk tanár volt, de azelőtt, hogy idejött volna, cukrot árult, meg olyan amerikai mogyorót. Hát aztán úgy változtassák kérem az emberek az életüket, mint a testi fehérneműt. Mert az úgy van — s hogy belejött Bükk Andris, az öklével rávert az asztalra nyomaték okáért, — az úgy van, hogy a véka diót, ha kiborítom, hát aztán minden dió addig izeg-mozog, míg megkapja a maga helyét a kupacban. Igaz-e? Na. Hát aztán a véka kiborult, most már addig nem lesz békesség, míg minden szem dió a maga helyét meg nem találta.

. . . Hát igenis, ő meg fogja keresni a maga helyét a kupacban. És Áron felkelt a díványról. Már esteledett. Meg fogja keresni, mert ez, ez nem az övé, az biztos.

Félkilencre a Westendben volt. A főpincér már jött eléje.

— Az igazgató urék már itt voltak. Azt izenik, hogy tessék utánuk menni a Royalba, ott vacsoráznak.

Áron megfordult, belerúgott a forgóajtóba. A Royalba . . . hát mit rendelik ide, ha a Royalba mennek? Hangosat káromkodott. Egy gyerek utána fordult, nevetett. Egy órát csavargott le-fel mérgében. Elvégre azt teszem, amit akarok, ha akarom odamegyek, ha akarom nem megyek. Tíz óra felé ment be a Royal-szállodába s körülnézett az asztalok között.

— Halló, főúr — s a düh verejtékcseppekben ült ki a homlokára. — Derzsi Károly urék nem voltak itt?

— Derzsi urék? . . . Nem, hanem egy üzenet van a telefonfülkében.

— Derzsi úr telefonált — mondta a telefonos, — hogyha esni fog az eső, tessék a gummiköpenyt kivinni a művésznőnek és aztán tessék az Ostendébe menni, ott lesznek.

Áron elrohant, majd feldöntött egy asztalt . . . Bitangok . . . a gummiköpenyt a művésznőnek . . . Fujt, mint egy bika s le-fel rohant

párszor a Körúton . . . Kicsit beborult közben, egy-két vékony esőcsepp is leesett, inkább csak úgy ijesztésül. A Wesselényi-utcánál rámeredt az órára. Féltizenegy, hűha ! S rohant haza . . . a köpenyért.

XI.

Hetek teltek megint. Néha — egy rossz szó, egy tekintet, egy emlékezés, vagy más efféle miatt — fellázadt Joó Áron, aztán megbékült s tunyán magába esett. De a belsejében forrt, kavargott valami, erjedtek a visszanyelt dühök önmaga és mindenki ellen ! Ingerlékeny és udvariatlan lett. Valami csúnya hepciáskodó álbüszkeséggel takargatta meghunyászkodó szennyesét. Gyanakodott. Minden hangos szóra felfülelt, másüvé szánt célzásokat magára vett s visszavágott, hogy aztán megbánja. A lányhoz való viszonya egyre tűrhetetlenebb lett. Féltékenykedett, hogy valakinek képzelhesse magát, ideig-óráig, fél órára, tíz percre . . .

Egy rövid éjtszaka után zavaros fejjel a szekrényhez ment a holmijáért s lyukas harisnya akadt a kezébe. Visszatette s mást vett elé. Leült az ágy szélére s bámészkodott. Aztán megint odament a szekrényhez s kivette a szürkét, a lyukasat. Az asztalra tette. Leült megint az ágy szélére s gondolkodott. Elkezdett öltözködni. Míg borotválkozott — Derzsi még aludt a másik ágyban — kétszer is odament az asztalhoz, megnézte a harisnyát, ki is fordította a fonákjára, úgy is megvizsgálta. Letette.

Gyorsan megborotválkozott, felöltözött, a harisnyát a kezébe kapta, kiszaladt.

— Terka néni — ott ment el a szobaasszony egy vödörrel — Terka néni, a művésznőék felkeltek már?

— Még nem.

Visszahúzódott. A harisnyát letette az asztalra, megint leült eléje s nézte.

Még vagy négyszer kiszaladt, amint ötödször kinézett, épen jött Lolo s Rubin is vele.

— Szervusz, szervusz, jóreggelt, Károly alszik még? — Áron zsebregyűrte a harisnyát. — Mondd meg neki kérlek, hogy ebédután jöjjön a Szabadság-kávéházba. — Loló vidáman intett a napernyőjével s eltűntek a lépcsőnél.

Áron visszament a szobába. A torka összeszorult és a zsebében gyűrte, gyömöszölte a harisnyát. Meg fogja kérni, hogy stoppolja meg ! Igen, mert lyukas, hiszen ez egyszerű. Úgy égett a feje. Rettenetes káromkodások készültek az ajakán, arra az esetre, ha Loló azt mondja : — nem ! Harisnyát stoppolni . . . Nem olyan volt a hangulat, nem olyan volt az egésznek az alapja, hogy Loló neki harisnyát stoppoljon. Épen ezért kívánta ! Most egyszerre jobban kívánta, mint a csókját, az ölelését. Üljön az ablak mellé és füzze be a pamutot . . . Füzzön be . . .

harapja el a végét és a megnyálazott két ujjával sodorja össze . . . Füzzön be . . . És a kis stoppolófával . . . Biztosan nincs neki . . . kell, hogy legyen, hogyne... vagy pohárral, egyszerűen egy pohár fenekén stoppolja be azt a harisnyát! Nem családias érzések kísértették. Nem volt ebben melegség, jóakarat, semmi. Csak úr akart lenni, úr ebben a formában. A lány üljön le a sarokba és stoppolja be a harisnyát! Foltozzon az asszony. Foltozzon rá! És izgatta, hogy igenis nem fogja megtenni. — Egy görcsös ordításban szinte kibuggyant belőle a méreg.

Derzsi Károly felébredt s ránézett, amint ott ült az ablakban összegörnyedve a dühtől, ráhajolva a harisnyára.

— Talán stoppolsz?

Sárga arccal vigyorgott, a düh úgy összehúzta a gyomrát, hogy émelygett.

— Ezt a harisnyát nézem.

Napközben kergette a lányt és nem találta. Este kiment a színházhoz. De nagy társaság volt körülötte, nem tudott hozzájutni.

Egész éjjel alig aludt. Reggel már nyolctól leste őket. Féltizenegy felé Derzsi Károly felkelt. Tizenegykor bejött Rubin s ketten elmentek. Hívták őt is, de nem ment, — majd később.

Átment a lányhoz. Loló a toalett előtt tett-vett, szembefordult vele s a szemébe nevetett. Áron holtsápadtan állott az ajtóban. A lány elkomolyodott.

— Mi az? Mi bajod?

A fiú a zsebébe nyúlt s kivette a harisnyát.

— Kérlek, — s az arca hirtelen színt váltott, — kedves Loló, — úgy jött a hang a szájából, mint egy gépből, — kérlek, stoppold ezt be.

A lány meghökkent. Pillanatig nézte a harisnyát, aztán a fiút. Nem értette egészen. De azért mégis valami jóság szaladt végig az arcán. Elvette tőle a harisnyát s megsimogatta a fejét.

— Olyan sürgős? Hallod. Olyan sürgős? — Fiókokat nyitott, szalagok, kis ollók, ráspolyok, gombok, gombolyagok közt kutatott; kis dalt dudorászott közben, befüzött úgy állva, — de nincsen ám pont ilyen szürkém, — csak úgy a nótájába mondta bele, — lalala, nincsen ám pont ilyen szürkém, lalala — s egy székre heppent a holmijával. Stoppolófája is volt tényleg, kis vörös gombaformájú. — Nem baj, legalább nem igéznek meg; kétszínű zokni, jó kabala. Ülj le te majom!

S öltögetni kezdett.

A fiú csak állt és nézte. Nem ezt várta, más irányba volt már beindítva. Azt várta, hogy a lány a szemébe vágja, hogy eredj te senki, te rongyos, te koldus, így, ilyenformán s a cudar káromkodások ott égtek a torkában. Majd megfojtották. — Megöli! — képes lett volna — . . . betömni a száját azzal a rongyos harisnyával s megfojtani a bitangot . . . a bitang nembert . . . — de ott ült a kis karszékben és stoppolt. — Tillárom, haj, tillárom haj — a Zöldhercegből, dudolt kis hangján, — tillárom hajjajjaj, tillárom haj, — s öltögetett ügyesen.

Aztán mégis . . . Tán épen ezért. Épen ezen az estén kellett megtörténni :

Áron kiment este a színházhoz. Első szünetben odament hozzá. A lány Radnótival volt, a Nagy Operett Színház bonvivántjával. Csak pár napja ismerték egymást. A gesztenyék alatt sétáltak le-fel, Radnóti ment jobbról, a balkezét a lány vállára tette, úgy mentek le-fel, le-fel. Hiszen semmi az egész, kartársi bizalmaskodás. Radnóti nagyokat lépett, a lány igyekezett vele lépést tartani. Alig ért a válláig.

Mikor Joó Áron odament, megálltak. A színész várt. A lány tettetve felnevetett.

— Itt vagy Áron? A kis Joó, a karmesterem . . . Radnóti Miklós urat bizonyára ismered? — S a szemével intett, hogy tűnjék el.

Áron nem ment. Radnóti bólintott s két ujját nyujtotta. Nem szorított kezet, csak úgy lanyhán odaadta, hogy na tessék megfogni, megengedem. Tovább sétáltak. Áron ott baktatott mellettük, azok folytatták, amit megkezdtek. Radnóti kellemetlen benfentességgel oktatgatta, tanácsokat adott s Loló, ravaszdi műáhitattal csüngött rajta. Hogy csöngettek, Radnóti elengedte a lányt. Az arcát megveregette.

— Na pá kicsi, a viszontlátásra.

Kerekes Loló naivkodva állott előtte, a fejét féloldalt hajtotta, s mint egy kis madárka, úgy nézett fel reá.

A színész kegyesen intett.

— Jaj ! — mondta Loló s összecsapta a kezét, összecsapta, mint két kis galambszárnyat, elfogult gyávasággal. — Jaj ! — S csupa ravaszság volt az orra hegyétől a talpáig, de a színész nem látta, mert nagyképű volt és buta, mint az országútja.

Áronnak odasúgott a lány félszájjal. — Ne gyere vissza, érted? Ne gyere vissza — s hangosan — pá Joó Áron, pá . . . Holnap korrepetálunk az Aranymadzagból. — S befutott a színházba.

Radnóti leereszkedve bólintott a fiúnak.

— Pá fiam, pá. — És hosszú lépteivel elimbolygott a külső bejárat felé.

Áronban forrt az epe.

Második szünetben, hogy kijött a lány, Áron már várta. De szóhoz sem juthatott.

— Mit lábatlankodsz itt? — S úgy ránézett, hogy szinte feldöfte. — Te szerencsétlen, te. Nem megmondtam, hogy ne gyere? Te ! . . .

Radnóti jött a kiskapú felől. A két tenyerét finoman összeverte s csöppet meghajolt. A lány olyan szendén és tiszta örömmel állott már, mint egy kis polgárista, aki verset szavalt a vizsgán s az iskolaszéki elnök s a polgármester bácsi megdicsérik. Aprókat lihegett — a méregtől.

— Igen? Tetszettem? ! — Kis arca elkomolyodott. — Maga csak

úgy mondja ... de igazán? ... — Addig, addig, hogy a színész egész komolyan becsületszavát adta, hogy jó volt.

Aztán kegyeskedett észre venni Áront s odalegyintett, — á a kis karmesterfejű ember ... Ezzel el is intézte, megfordultak s elkezdtek sétálni. Áron utánuk ment. Elvégre nem állhat ott a lámpa alatt, mint egy darab fa. Sétáltak.

— Tudod, — magyarázta a színész tegezve — van az arcodban valami, ami elhiteti az emberekkel, hogy amit játszol, igaz. Ez egy adottság — látszott, tetszik neki ez a szó — ez megkönnyíti a feladatot. A művészi feladatot.

Mikor harmadik felvonáshoz csengettek, Kerekes Lolónak már égett az arca.

— Megvár? — s kérlelve nézett a színészre.

— Meg.

Loló égett a boldogságtól. Megsimogatta az Áron vállát — kedvesen önfeledten megsimogatta, mert öröme volt — s beszaladt. Az ajtóban megállott és odakiáltott.

— Joó! Joó kérem ...

Áron odalépett, a vállán ott rezgett még a simogatás.

— Te — s két furia lobogott a lány szemében — meg ne várj ... meg ne várj, mert ... mert ... — s egy csúnyát, utálatosat, trágárat káromkodott, azzal berontott.

Persze megvárta. Valahogy eltelt a félóra. Loló elsőnek ugrott ki az ajtón, még törölte az arcát, a retikülje nyitva volt, s ahogy meglátta Joó Áront, ő szaladt oda.

— Te csirkefogó, te — s toppantott a lábával — elém állsz? Elém akarsz állani te nyavalyás, te. Hordd el magad azonnal! Hordd el magad, ne is lássalak, te, te, te — szavakat keresett s meghajolva, mint egy birkozó az arcába nézett, a nyitott retikül lógott az ökle megett, Radnóti jött, egyenletes hosszú léptekkel.

Loló megfordult. Félig feléje, félig a színész felé állott — s míg odamosolygott, hipnotizálva meredt a fiúra — hát pá fiam! — azt mondta s kicsit fátyolos volt a hangja az indulattól — pá, holnap délelőtt az Aranymadzag, ne feledje el kérem, pá, szervusz — s hátrált Radnóti felé, hirtelen megfordult — a színész is visszaintett búcsúzásképen — s elmentek. Még látta, hogy kint taxiba ülnek.

Hát most már megöli. Most már biztos. Gyalog ment haza s kifáradt, elzsibbadt, megöli! Megvárja itt a hallban s leüti, mint egy kutyát. De nem érzett erőt magában. Nem testi erőt. Hanem valami alapot, valami erkölcsi alapot, amin nyugodtan megállhatna, amiért végezhetne vele — nem fogalmazta meg, nem értette egészen, nem is tudott utána nyomozni magában, csak az ürt érezte, ami betöltetlen, a hiány égett az agyában, lankasztva, bágyasztva a teste erejét, melyet a düh fűtött.

A kalapját maga elé tette az asztalra és ült ott a hallban egy

fotellben. Éjfél után két óráig várt, akkor jött a lány. Egyedül jött, de látszott rajta, hogy kint búcsúzkodott sokáig. Hogy meglátta Áront, elsötétedett az arca. A fiú eléje ment. A dikció, amit elkészített, a gúny, a fölény, amit mégis valahogy összehozott magában, mind, mind belészorult, csak megállott előtte s azt mondta :

— Mi ez? Mi volt ez !?

A lány hátra lépett.

— Te — sziszegte — te gyalázatos, hogy mi volt ez? Mi? Hát ki vagy te?

Ez az ! Beletalált. A fiú megingott s a lány érezte. De nem volt rossz. Nem akarta kihasználni. Megcsendesedett, hogy érezte : sebbe vágott s halkabban mondta, magyarázva :

— Nekem kell Radnóti, te szamár, nem érted? Ha Radnóti a hónom alá nyúl, egy-kettőre készen vagyok, mit ugrálsz?

Ettől megdühödött a fiú. Nem volt igaza és igazságtalan volt. Hogy a kis jóságot, engedést érezte, belemart tehetetlen dühében. De nem voltak érvei.

— Te rongy — azt mondta — te rongy !

A lány most már félretett minden kíméletet.

— Hallod — s még az arca is közönséges lett, hogy így eltátotta a száját — hallod, te mersz beszélni? Te? Hát ki vagy te? Belőlem élsz te ! Derzsi Károlyból élsz, meg a Rubin pénzét eszed. Meg az enyémet ! Ha akarod tudni, te éhenkórász, semmiházi, csirkefogó, most aztán pusztulj a szemem elől, pusztulj innen — sziszegve suttogott — pusztulj a szemem elől ! Senkiházi ! Csibész ! Éhenkórász ! Sehonnai !

A fiú az ajtó felé hátrált s ahogy lépett egyet-egyet, úgy esett össze, összébb s szinte úgy érezte, hogy testileg kevesebb lett, törpült, ó Istenem, Istenem — homályosan látta vérbeborult szemével a lányt, ahogy áll az asztalok között . . . Kerekes Lolót, a kis színésznőt . . . a lótó-futó, ravaszkodó, két könyökkel könyöklő, nem is rosszszívű kis színésznőt . . . aki azt a csókot adta a díszletes fészerben, a gipsz Apolló alatt . . . már bánja is, bánja, hogy a fejéhez vágta ezt . . . s ment kifelé a vörös szőnyegen, az üveges forgóajtón, hogy többet ide vissza ne jöjjön. Ó Istenem, hát ekkora pofon kellett, hogy magához térjen . . . ekkora rúgás, hogy kilökődjön innen ! . . . Ment kifelé s már a sarkon túl érte utól Bükk Andris, aki megfogta hátulról.

— . . . a kalap . . .

Elvette s továbbment . . .

A késő hajnalon a Margit-hídnál, a budai oldalon állott a lépcsőn s a vizet nézte . . . Ha most itt kenyérsütősdit lehetne játszani valahogy, ha ő volna a kő . . . Ha egy akkora kéz volna, hogy ő az egész testével csak akkorácska lenne annak a kéznek, mint neki egy jó lapos kövecske, egy olyan kis szürke kövecske, amilyen Bükk Andrisnak van . . . Ha az a nagy kéz megfogná, felmarkolná a rettentő hüvelyke, meg az irtózatos mutatóujja közé s végigloccsantaná itt a Dunán lefelé, hadd lám,

hányat ugrik! ... Egy, kettő, három, négy, öt, kilenc ... hű, hogy ugrik, hű, de szépen ugrik, az éhenkórász ... a senki ... a semmiházi ... a csirkefogó ... de gyönyörűen ugrik ... De hol van a kéz, az a nagy kéz! Hol van? 'Szen tán meg is lehetne bújni benne, megbújni a hüvelykujja megett ... megbújni, vacogni kicsit, megmelegedni, nem eldobódni... De hol van az a kéz!? Az a rettentő nagy kéz ... az a hatalmas kéz ... az a mindent átfogó kéz! ... Hol van?! Én Istenem, hol vagy, hol vagy? Én bennem nem vagy! Énbennem nem találllak ... nem találllak ... hol vagy ... hol vagy?!

Le-fel hadonászott a lépcsőn, a rendőr lejött a hídról, megállott a legfelső fokon s most már leszólt fentről:

— Gyerünk már onnan, hé!

Felnézett.

— Megyek ... megyek már ...

XII.

Bándy Bandi akadt rá két nap mulva estefelé, hogy elnyűtten csavargott az utcákon s hazavitte a Tavaszmező-utcába. A holmija jórésze már ott volt. Bükk Andris nyomozta ki a fiúkat válogatott furfangokkal s odahozta a pereputtyát egy batyuban. Meg egy levelet. A lány írt, frissen és csibészhangon, hogy nem gondolta komolyan az egészet, legyünk jó pajtások, ne csinálj Tragéddiát — gyerekes nagy betűkkel írta — mert az nem ál jóll neked, Károlyéknak nem szóltam semiről semit, na ne haragudgyál — s több efféle. A másik oldalon Károly szidta össze s ráparancsolt: azonnal gyere, kérlek alássan — meg Rubin Géza írta alá. Az egész család. Hát tudják s kacagnak. Ennyi az egész.

Persze, nem ment. A fiúk nem kérdeztek semmit s úgy bántak vele, mint egy lábadozóval. Koncz Elek rávicsorgott a második napon este, oda is szólt gorombán:

— Térj már eszedre, te, mert szidni akarlak!

De a többiek leintették. Igy telt el három nap s Joó Áron rosszul érezte magát, hogy úgy bánnak vele, mint a hímes tojással. Tétlenkedett s terhére volt saját magának. Negyedik napon Feleki Jóska elévette. Úgy folytatólagosan, mintha már szó lett volna róla, mintha most hagyták volna abba, azt mondta:

— Öregem, az ügy el van intézve. Hétfőtől tagja vagy a bandának. Most jössz velem, bemutatlak a gazdádnak s hétfőn beállasz.

— Hogy-hogy?

— Mi az, hogy hogy-hogy? Olyan ruhatáros leszel, mint a pinty. Itt az ősz és az üzem egyre erősebb lesz. Hétfőtől hatan leszünk, Bándy Géza, Bandi, Koncz Elek, Tóni, te és én. Anzeiger papának egyébként azt mondtam, hogy te már dolgoztál a szakmában. Azt kérdezte, hol? Párisban, mondom neki, az Ambassadorban, ha nem hiszi, járjon utána.

Áron nevetett.

— Hát köszönöm, öregem, igazán köszönöm.

— Ne köszönj semmit, gyere, az öreg látni akar előbb. Azért az ügy el van intézve, csak hát, megnéz magának, teljék kedve benne.

Anzeiger úr, a London-parkos, igen szívélyes volt és leereszkedő. Hétfőn már be is állott Áron. A Bándyak még egyszer megrohamozták Böhmingernét és a kellő ellenszolgáltatás fejében beállított a szobába egy vaságyat némi belévalóval. Délelőtt aludtak, sokszor délután is, estefelé értük jöttek Feleki, meg Füle Antal.

Áron kicsit idegenül állott eleinte az idegen hangok kapkodása, követelődzése között s míg egy-egy felöltőt felsegített, kalapot, botot kézbe adott, lámpaláza volt. Ha a vendég keze odaért az övéhez, míg a borravalót átadta, elfutotta a hideg s nagy nehéz keserűségek lüktettek a torkában. De a fiúk vidámak voltak, szolgálatkészek. Ettől megnyugodott.

Egyszer — az első lucskos havas eső esett — egy este egy úr jött két hölggyel, magas, egyeneshátú, száraz, őszes pofaszakállú úr, régies szabású, de kifogástalan frakkban, fekete szalagon félszemüveg lógott a gomblyukában.

Áron átvette a holmit s számot adott. Anzeiger úr maga nyitotta szét a függönyt s mélyen meghajolt — kegyeskedjenek parancsolni.

— É-é . . . izé . . . — s megállott a férfi, visszalépett, lenézett a cipőjére, hosszúorrú lakkcipőt viselt s egy sárszem ült az egyik orrán, épen csak egy pötty — kaphatnék egy izét — a kezével mutatta — egy rongyot.

Áron előkapta a rongyot, ott tartották a középső pultfiókban és tétován lépett egyet, Anzeiger úr egy széket tolt oda — méltóztasson — feltette a lábát a székre s csontos mutatóujjával arra a pöttyre mutatott.

Áron előbb vörös lett, aztán perc alatt fehér. Valami kétségbeesett menekülni akarással nézett körül, a fiúk közül a két Bándy s Koncz Elek látta, mind a hárman odakaptak, hogy elveszik tőle! Egyszerre kaptak utána, a bakompartos csak szolgaudvariasságnak vehette — de Áron már odahajolt s a ronggyal letörölte a cipőt. A bakompartos felhajította a monoklit a balszemére, de minden szemtelenség nélkül s lenézett.

— Hh . . . — intett, hogy leheljen rá s Áron rálehelt, szaporán ráhuhogott a cipőre s könnyedén végighúzkodta a ronggyal.

— Köszönöm.

Anzeiger úr felemelte a függönyt s eltűntek. Áron visszatette a rongyot s maga elé bámult. Nem nézett a fiúkra. Péterffy Évi jutott eszébe, amint akkor délelőtt találta a mosodában s az ingeket vasalta. Ahogy letette percre a vasalót s azt mondta büszkén: ötven darab. — Azóta, hogy annyi minden történt, most gondolt először hosszan, nagyon hosszan, egész éjjel Péterffy Évire.

Ágnestől levelet kapott harmadik héten, hogy a London-Parkba

került. A Mamuka nagyon beteg — írta Ágnes — bevittük Kolozsvárra, a klinikára. Azért ne ijedj meg, a szívével van baj, azt mondják, de nem tudják pontosan megállapítani, csak úgy találgatják az orvosok. Nagyon gyenge. Most két napi szabadságom volt, vele voltam, egyébként Paálék járnak be hozzá, ők tiszteltetnek. Mamuka, szegény, mind téged akar látni. Legalább hat hétig bent kell legyen, azt mondják az orvosok.

Megijedt, éjjel sokszor vele álmodott s felriadt. A hideg megmarkolta szívét ... ha meghal? ... s babonás imákat mormogott félhangon, hitetlenül.

A ruhatárban egyformán teltek a napok. Rendre megtanulta ő is a törzsvendégek apró szokásait, tréfáit, megismerte a holmijukat, kabátjukat, kalapot, botot. Az ismerősöket még mindig kis ijedtséggel leste s ha az üvegajtó forogni kezdett, állandóan az volt az érzése: eltűnni. Aztán ez is megszűnt.

Otthon délutánonként néha végnélküli és zavaros viták indultak, amelyek felkavartak mindent és nem tisztáztak semmit, hogy aztán belevesszenek a sötét estébe ... akkor vették a cókmókjukat s mentek be a pultok mögé.

Füle Antal egy vég vásznat vett egyszer részletre valami ismeretség útján, hogy ő abból fehérneműt csináltat. Két pengőt fizet érte hetenként s számolt a noteszában; roppant büszke volt a vég vásznára, alig lehetett vele egyébről beszélni.

— Te bolond — mondta neki Koncz Elek — lám, már egészen hülye lesz a sok kenyértől, amit magába töm. Babarongyok kellenek neki. Maholnap karikázni fog az utcán. Nesze — egy üres cipőpasztás dobozt kapart elé valahonnan s odalökte — kösd spárgára, nézd, milyen szépen gurul.

Füle Antal nem zavartatta magát számadásaiban.

— Egy év alatt kifizetem a csináltatással együtt.

— Nagyszerű, igazán meg vagyok hatva. Egy év mulva épen harmincéves leszel. Ha így haladsz s az Isten megad még öt-hatezer évet, akkorra tán szmokingod is lesz. Feltéve, hogy kicsit javulnak a viszonyok.

Áron hazavágyott. Egyre jobban, egyre erősebben. Apró emlékeket kutatott fel magában, kis színes ringy-rongy foszlányokat s dobálta magában, rendezgette erre-amarra, lerakta, félre tette, össze-vissza hajigálta, úgy játszogatott magában sokszor. A Sándor-utcában egyszer egy este, hogy befordult a Körútról — nagyon sietett — két ember hagyta el: egy kis bajuszos, ez csomagot vitt a hóna alatt s egy magasabb, borotvált. Amint elsurrantak mellette, azt mondták románul:

— Si pentru ce? — vajjon miért?

— Stie dracu ... tudja az ördög.

Ennyit hallott. Joó Áron lázas, jóleső borzongással állott meg s utánuk bámult ... a hangjukon az ismerős fülnek mindjárt megérzett, hogy nem a hegyen túlról valók ... Erdélyiek! Nem, hogy

oláhok! Erdélyiek!... hazulról valók!... Bámult utánuk, míg eltűntek a sarkon...

December vége felé — Anzeiger úr már a szilveszteri attrakciókat tárgyalta — azon az estén Jóo Áron ment be elsőnek a két Bándyval. Őket is megfogta Anzeiger.

— Uraim, ha minden úgy üt be, ahogy én számítom, olyan Szilveszterünk lesz, hogy csuda.

A fiúk elrakták a holmijukat, kikészítették a számokat s vártak. Csak nyolc óra után kezdtek jönni páran, vacsorázók, törzsvendégek, meg akik tizenegy előtt elmennek, ismerősök. Egy-egy szavuk volt a fiúkhoz s a rendes számjukat kapták.

Kilenc óra előtt pár perccel valami gyűlésről jöttek többen, hangosak voltak, idegenek és sörszaguk volt. A fiúk csak úgy cikkáztak a fogasok között.

— Jöhetnének már — mondta Bándy Bandi morogva, a foga között gombostűt tartott, a számokat tüzködte a kalapokhoz — ilyenkor késnek épen. De már jött is a másik három, gyorsan lepakkoltak s neki láttak ők is. Koncz Elek odaszólt Áronnak — leveled jött öreg. — Hazulról? — s egy pirosképű öregurat hámozott ki a bundából. Egészen neki vidámodott.

Péter írta a levelet. Zsebregyűrte. Egy fekete asztrakán gallérost vett át, meg botot, keménykalapot... 59, igenis nagyságos úr 59... igen, majd kikészítem, csak tessék a pincérrel kiüzenni, igenis... elővette a levelet, körülélvezte már jóelőre a borítékot is s lassan, tempósan felbontotta.

Úgy állott, mint egy darab fa... a mellén borzongások futottak végig... s a két szeme égett... állott... mozdulatlanul.

Anzeiger diszkréten lekiáltott a lépcsőről: halló... hallóóó!... Az öreg kegyelmes állott a pult előtt... a fiúk mind dolgoztak, a kegyelmes, kedves fehér öreg, a keztyűjét odalegyintette, elgondolkoztunk, mi? fiatal barátom. Ábrándozás az élet megrontója, mely kancsalul, festett egekbe néz... Mi ez? Valami baja van, fiam?

— Semmi...

Elvette a holmit és átadta a számot.

A Mamukát akkor már eltemették...

A bánat reázuhant. Az emlékezések felszakadtak s égtek benne. Azt a levelet százszor is elővette, tudta már kívülről s égő agyával olvasta sorról-sorra... Nem, nem élhet tovább — úgy gondolta, míg feküdt az ágyon s belebámult a semmibe. — Nem lehet így tovább élni, most már nem lehet. Hogy neki ezután is enni kelljen és aludni, jönnimenni, a munkáját ellátni, hatra bemenni minden második héten, aztán kilencre... a pultot letörölni, a számokat kikészíteni, várni, kiszolgálni... s a Mamuka már nincsen.

Aggódva ment el a Mamuka — írta Péter — borzasztó fájdalmak között. Alig bírt meghalni. Nem akart.

— Én még nem halok meg — azt mondta egy éjjel az ápolónőnek — még élni akarok... a fiamhoz akarok menni Pestre... Ezt mondta a Mamuka s rettentően bírkózott a halállal.

S most neki bélyegre, felzetre legyen gondja, az állampolgársága ügyében szaladgáljon délelőttönként, százféle osztályon, alosztályon keresztül...

Egy gyászszalagot hozott másnap Feleki Jóska.

— Nesze — mondta tétován s megsimogatta a vállát — mégis... tedd a kalapodra.

De nem tette fel. Minek? Hogy idegen emberek vájkáljanak bele a bánatába: — kit gyászol? ejnye, ejnye, fogadja, satöbbi — nem tette fel. Olyan világból kidobottnak érezte magát, hogy beleszédült. Csak a fiúk. Azok jók, kedvesek. Egy-egy nézéssel, mozdulattal alája állottak. Talajnak. Szilárd talajnak a nagy semmiben, hogy megkapaszkodjon. Jól esett s nagyon hozzája tartozóknak érezte őket.

Az első napok nagy zökkenőjén, hogy túlesett s a mindennapi élet apró-cseprő gondjai, elintéznivalói, hátralékjai foglalták le, kezdett megnyugodni. S most kezdett sírni. Mert eddig egy könnye sem volt. Csak belül égett, szárazon és tikkadva, de nem sírt. Most nagy, őszinte sírások dültek ki belőle s imádkozott. Hosszú, primitív, gyermekes imákat mondott s ha valamit kifelejtett, utánatoldotta — jaj, Istenem, ezt is, meg azt is.

— Hát mindenki meghal — mondta magának — örökké nem élhet senki. De — s felrázta, kínozta, marcangolta magában a csendesedő bánatokat — de miért most, én Istenem, miért most? Legalább, ha megérte volna, hogy valamim van, valahol tartok... hogy valami csepp kis elégtétele lett volna ezen a cudar életen, legalább még két-három évet Istenem — s azt a napot, azt az utolsó éjtszakát is elgondolta százszor... azt az utolsó napot, ahogy ott állott akkor a szállongó pihék között az autóbusz előtt a szélben, ahogy lebegett a gallér, kurta bakagallér szegénykén... a karját kitárta s úgy maradt... úgy.

Jól bent jártak már a tavaszban, a London-Park ruhatára egyre gyérült, fiatal urak már kabát nélkül jöttek, néha egy bot, kalap az egész, az öreg kegyelmes úr elutazott, a vezérigazgató úr is, a holt szezón előrevetette árnyékát s Feleki Jóska már felvette a harcot Anzeiger úrral, aki kijelentette, hogy a nyári ruhatárban elég három ember is, legfeljebb négy, de hat semmiesetre sem.

A fiúk szaladgáltak, tárgyaltak, megmozgattak fűt-fát s riadt kétségbeeséssel, konok élniakarással könyököltek minden apró lehetőség után. Áronnak megint csak éreznie kellett, hogy őt kímélik. De hát miért? Olyan gyenge ő, hogy a bánat leüti a lábáról? Hát semmirevaló ő? Le-leszidta magát s beállott a fiúk közé, szaladgált velük, az öreg tizenhárompróbás lótó-futókkal s ez kicsit elhajtotta a maga bánatától.

Egyszer egy délelőtt, valamelyik minisztériumba ment fel a maga ügyében. Féltizenegy lehetett, nem engedték be még — majd

tizenkettőkor — mondta a portás — sovány, gőgös ember, keszeg mellű, de az önérzet úgy dűlt belőle, hogy szinte már a szagától lehervadtak az ügyes-bajos kis emberek.

Áron elkerült a kaputól és sétálni kezdett le-fel. Elment a sarokig, a másik kapuig. Az nyitva volt. Na, gondolta, itten bemehet. De a portás eléje állott.

— Mit akar?

— Bemenni.

— A másik kapun.

— Ott azt mondták, csak tizenkettőkor.

— Az nem tartozik rám. Ott kell bemenni! A többit ott közlik.

Áron megfordult s visszafelé sétált.

Tizenkettő után a portás kitárta a kaput s a népség beözönlött, szerteömlött a folyosókon, ajtók előtt megállott s tovább várt. Áron is felment, megállott a második emeleten s a sarokajtónál várt a többivel. Fülledt meleg volt a sarokban s az asszonyok zsebkendőbe fogták az aktákat, nehogy, az Úr Isten mentsen meg, tán még valami hiba essék a drága jószágokban, úgy fogták két újjal, tiszta zsebkendő között s megmegnézték, ha vajjon nem szaladt-e ki belőle egy-két betű.

Amint Áron a folyosókon visszafelé ment, az egyik ajtónál Péterffy Évával találkozott. Olyan hirtelen látta meg — ott állott a lány az ajtótól kicsit messzebb, írásokat rendezgetett, összehajtogatta s épen betette táskájába.

— Kezét csókolom — s várt. Most mondja el? mondja el itt neki, hogy... hogy a Mamuka meghalt? Úgy érezte, hogy messziről látszik róla a bánata, hogy a hangján érzik, a beszédjén s zavartan állott.

— Jónapot Áron — mondta a lány komolyan.

Szembenéztek egymással percre, aztán Áron elkapta szemét s lenézett. A lány megértette, felemelte a kezét s megsimogatta a vállát Áronnak. Szépen, lassan, anyásan simította végig. S a fiú tudta, hogy a lány tudja. Kondoleálás volt ez a simogatás, csendes, meleg baráti vigasztalás, ó be jól esett s most már felnézett rá.

Ő sose tudta azt mondani valakinek: fogadja részvétemet. — Nem jött ki a száján. Most jól esett, hogy ez a lány, így, ilyen szépen tudtul adta, hogy vele van.

— Az apa dolgában jártam — mondta aztán a lány. — Féligmeddig el is intéztem. Nehézkesen mennek itt a dolgok. — Picit összeráncolta szemöldökét. — Apa kicsit gyengélkedik, inkább én járok az ilyen ügyekben. Rég nem láttuk magát, jöjjön el néha, apa is sokat emlegeti. Szereti magát az öreg.

Mentek le a lépcsőn s ki a kapun. A lány beszélt, komoly, meleg hangon beszélt, beszélt, nehogy a fiúnak mentegetni kelljen magát. Elmondta, hogyan élnek, dolgoznak, mit olvasnak, hogy Bükk Andris hűségesen eljár minden szombaton este — s ebben benne volt az is, hogy te bezzeg elmaradtál. S azt is megtudhatta, hogy Bükk Andris

mondta el a Mamuka halálát. Flokiról is beszélt, a kis vasalógépről, Flokival baj volt, talán megerőltette magát szegény, de már megigazították. Hanem apa betegeskedik, sok mindent végigcsinált, most már nem bírja úgy a munkát, megviselték a gondok nagyon.

— Hát én itt villamosra ülök, mert apa vár és sok a dolgom. Látjuk magát? Jöjjön el, este mindig otthon vagyunk.

Áronnak jólesett, hogy ott volt mellette a lány, hogy így magyarázgatások nélkül átzökkent mindenen s Péterffy Tamás után vágyott, Floki után s a kis mosoda ismerős szagát kívánta.

— Elkísérem, meglátogatom Tamás bácsit.

— Na, ez jó — s nagy őszinte mosoly ragyogott fel a lányon — jöjjön. Jaj, mit fog szólni apa — s hogy így örült, vesztett a komolyságából, gyerekes kislányos lett az arca s még szebb volt.

A villamoson — összezsúfolva szorongtak a perronon — keveset beszéltek.

Bent, a Práter-utcán szépen, ütemesen lépkedtek együtt s a fiú, most először, néha pillanatokra elfeledte a Mamukát, régi dolgokról beszéltek, közös ismerősökről.

Péterffy Tamás a Floki mellett állott és lepedőket vasalt. Ahogy beléptek s meglátta Áront, felragyogott az arca.

— Hollá, édes öcsém — leállította a gépet — csakhogy, csakhogy — és megölelte atyafiságosan, megsimogatta, megveregette a hátát, aztán eltartotta magától kicsit s végigmustrálgatta — ne hagyd el magad fiam, ne hagyd el magad. — Megfogta a kezét, megszorította barátsággal. — Fiatalvér kihever mindent, csak bátorság.

Évit is megölelte s ahogy nézte a lányát, míg az aktákat elvette s meghallgatta, mi hogy áll tulajdonképen, a szemében valami szorongást látott Áron, valami bizonytalan félelmet. Nem volt már az a derűs, erős, reménységekkel teli vén tölgy, megöregedett.

— Köszönöm fiacskám, köszönöm — s eltette az aktákat. — Látod öcsém, már a kislány szaladgál helyettem. Sutban ülő vénség vagyok én már, kuckóban a helyem.

— Miért, mi baja Tamás bácsinak?

— Á — s most tényleg egész vénemberesen legyintett — mi bajom . . . a szívem, a májam, a vesém, mindenem, az az én bajom, fiam.

— Ugyan apácska, nem restelli itt sajnáltatni magát? Aztán olyan, mint az élet.

— Haj, az élet . . . hagyjuk.

Csend lett. Éva élét vette.

— Hát Flokinak nem köszön?

Áron odament s köszönt Flokinak. Péterffy Tamás is nevetett s a nevetésével visszajött a kedve.

Ebédre is ott fogták, nem akarta Péterffy Tamás elengedni. A szomszéd korcsmából hoztak át három deci bort. Évi megterített a pultra, szép tisztán, barátságosan s Áron segített is egy kicsit. Nem akar-

ták hagyni — ilyen ritka vendég, ó hogyne — de ő csak erőszakoskodott, hogy ledolgozza az ebédet s szaporán elbabrált a Flokival. Egyszer csak öt óra volt. Azzal ment el, hogy eljön máskor is. Ide, a mosódába persze, este nem jöhet, mert akkor dolgozik, de benéz délutánonként, az bizony jó lesz.

Míg végigment a Gólya-utcán s betért a sarkon — hányszor megtette már ezt az utat azelőtt . . .? — könnyebbnek érezte a lelkét s tisztábbnak. Megnyugodott kicsit.

— — — — — — — — — — — — — — — —

XIV.

Ha rajta kapta magát, hogy nem gondol az anyjára, düh fogta el saját maga ellen. S félt, félt a haláltól betegségektől. Ijedős lett, kabalás. Ment az utcán akárhányszor feszült idegekkel vigyázva, hogy húsz lépést tegyen rézsút a faltól a járda széléig s ismét huszat vissza, vagy, minden tizedik lépésnél lépést váltson s más efféle. Ha hibázott, döbbenve állott meg s babonás mondásokat mormogott maga elé.

Péterffy Tamásékhoz menekült. Odajárt, ahányszor csak tehette. Ott megpihent. Elnézte ezeknek a csendes bizakodó munkáját s megbátorodott. De ez sem volt az igazi. Péterffy Tamás nem volt már a régi, hiába. Jóízű volt, mesélt, anekdotázott, szidta a szidnivalókat, de a mosolya kesernyés volt. Sokszor meglátta Áron, hogy tulajdonképen a lány tartja itt a lelket mind a kettőjükben. Őtőle várják a jó szót, a kacagást, a biztatást, az erőt.

Későig ott ült sokszor s az utolsó percben szaladt be a ruhatárba, vigasztalódva, könnyebbedett szívvel, sokszor már szinte vidáman.

Az éjtszakai munka után aztán, reggel, ha felgyűrt gallérral szótlanul osontak a fiúk az éledő utcákon át, elnyelt keserűségek utóízén rágódva s sorba bedűltek az ágyakba, díványra — fakó, borostás arcukat, öregnek mutatta a villany gyér sárga fénye — akkor újból csak oda volt a talaj a lába alól Joó Áronnak. Feküdt az ágyán nyitott szemekkel s megjártatta maga előtt a jövőt. Nem látott semmit.

Március tizenötödikén elmentek egy ünnepélyre. Szőke, lefelé pedrett bajszú, kis tömzsi úri ember beszélt, képviselő. Irdatlan közhelyeket mondott, nagy handabandával s így végezte : Üdvözlöm önökben ifjak, a magyar jövőt, a magyar haza újjáépítőit ! Anzeiger úrra kellett gondolnia, aki tegnap már végérvényesen megmondta, hogy három embernél többet nem tart meg, intézzék el egymásközt, hogy ki megy, ki marad.

Délután Péterffyékhez ment, elmondta az ünnepélyt.

Péterffy Tamás rosszkedvében volt.

— Ne beszélj fiam, ne is mondd ! Ez ünnep? Édes fiam, abból az egész frazeológiából, amibe belefulladunk, mint a légy a szirupba, hogy így lovagias magyar nemzet, meg úgy, temetni és ünnepelni csak mi

tudunk stb., stb. : annyi igaz, hogy marakodók vagyunk. Semmi egyéb nem igaz. Ne beszélj Évi, ne beszélj ! De dühöngök, igenis dühöngök ! Egymás inába harapó cudar, rongy népség vagyunk, ennyi igaz. A többi hazugság. Ünnep ! hiszen szégyenlik az emberek egy kokárdát a gomblyukba tűzni, szégyenlik ! Csak az iskolás gyermek visel már szalagot március tizenötödikén, mert a többi az felvilágosodott ! Ne haragudj, Éva . . . az, felvilágosodott. Vagy blazirt, cinikus. Az elegáns dolog. Zászló? — Végigmutatott az utcán — hol van itt zászló? Ki mondja, hogy ma nemzeti ünnep van? Ott, az az adóhivatal, az meg az elemi iskola, oda kilógatott valamit a pedellus, aztán az előljáróságig nincs több. Ne is beszélj Évi, ne is beszélj. — Az arcát elfutotta a vér az öregnek. — Hát Szent István? Az még csak a parádé. A híres ünneplő náció . . . . a híres ! Minden Szent István-nap egy botrány, egy rakás panama. Megevett már minket a kutya, öcsém, meg az.

Két napra rá este, behívta Anzeiger Felekit s megmondta, hogy holnaptól csak hárman jöjjenek be, majd az ősszel, ha megint megindul az üzlet, akkor szívesen látja őket.

Reggel, hogy végeztek, Feleki s Füle Antal is felmentek Bándiékhoz.

— Hát fiúk — monta Feleki Jóska — ez már elkerülhetetlen volt, hiába. A kutyának sem kell most ruhatár. Az a kérdés, hogyan csináljuk, hogy mégis meglegyünk őszig. Legalább öt hónapról van szó, vagy hatról. Próbáltam neki ajánlani, hogy felváltva járunk be. Nem fogadta el. Hát úgy gondolom, hogy az a három, amelyik dolgozik, felét odaadja a három kiesettnek. Ősszel aztán visszaadják a pénzt. Igaz?

Koncz Elek átnyúlt s megfogta a vállát.

— Jó fiú vagy, te Jóska. Az állás a tiétek végeredményben, hármatoké. Mi hárman majd őszig csinálunk valami egyebet. Valami csak akad, nem vagyunk már mai csirkék ; ha szorul a kapca, megfejjük a dagasztószéklábat is — s nevetett, de a nevetés üresen kongott a szobában szerte.

Áron csak félfüllel hallgatta a dolgokat. A nincstelenség megint ott zörgött a dobhártyájában, az agyában régi nagy éhezések tompa ijedelme gomolygott. Mi lesz? Mi lehet? Hat hónapi élet, hat halál, megint hat hónap kenyér, nagyon sovány kenyér s megint semmi. Toldás-foldása az életnek, csupa injekció, átmenet egyik semmiből a másikba, megállapodás sehol.

Koncz Elek és Füle Tóni nem fogadták el az ajánlatot s ő gépiesen csatlakozott hozzájuk — persze, persze, csak nem gondoljátok . . .

A Bándyak is próbálták rábeszélni őket. Bandi azt ajánlotta, hogy akkor talán menjenek ők dolgozni : Koncz Elek, Füle Antal és Áron és így osztozzanak kölcsönbe, hiszen végeredményben mindegy.

Áronnak is volt még pár pengője, azt eszegette s lélektelenül talpalt a fiúkkal új kenyér után. Egyre sötétebben látott s egyre gyengébbnek, tehetetlenebbnek tudta magát. És fájt neki ezeknek a fiúk-

nak a szívós, macska ereje, ahogy utánavetették magukat minden csekélységnek, ami aztán kisiklott a kezükből, mire megfogták volna s mégis loholtak tovább, fáradhatatlanul, folyton-folyton új eshetőségeket kutatva.

A fiúkét már restellte elfogadni, néha nem jött haza, hogy ne találkozzon velük. A kis holmiját rendre eladta megint, rongyosodott, fogyott, nem beretválkozott rendesen s egy délelőtt, hogy Feleki Jóska valami cipőgyárba vitte őket — kifutót, vagy ilyesmit kerestek — az ajtó előtt végigpillantott rajta s azt mondta hirtelen:

— Te maradj csak kint.

Áron rácsodálkozott. Jó, hát kint marad. Sétált le-fel az előszobában az ablaktól az ajtóig. Az egyik falon nagy tükör állott fogassal, abba bepillantott ... hát tényleg így nem lehet bemenni — s végignézte magát. Egyszer még Kolozsvárt a kávéházba bejött egy ilyenféle borostás arcú sárga ember, ilyen mégisjobbember s az asztalok közt vánszorgott. — A kórházból jövök kérem ... valami útravalót ... köszönöm szépen — azt mondta mindenütt s épen ilyen volt, mint ő ... Reszketős kezű volt, ahogy nyúlt a pénzért. — Az állához babrált Áron s látta, hogy az ő keze is reszket. Kifeszítette maga elé. Mégis reszketett. Nyujtotta, feszítette, meghúzogatta az ujjait. — Ne reszkess! — súgta méreggel — ne reszkess te! — De mégis csak reszketett s akkor nevetett rajta, kuncogva, bárgyún nevetett s mindjárt meg is ijedt, hogy a hangját meghallotta. — Bolond vagyok én? — s elöntötte a hideg verejték, hogy tán bolond! csak még nem tudják ... tán nincs is itt ... lehet, hogy nincs is itt ... csak úgy gondolja az egészet, hogy ő Joó Áron ... talán ő nem ő ... csak az a mániája, hogy ő, ő ... ki mondja meg? Ki tudja megmondani? — A tükör elé állt s nézte magát, mozdulatlanul, mereven.

Feleki Jóska jött a fiúkkal s azt mondta:

— Szép vagy öregem. Van is mit nézni rajtad. Ha holnapra nem borotválkozol meg, nyakonváglak.

Ez egészséges hang volt. Magához térítette.

Péterffyékhez megint nem ment el. Miért menjen? Tetszik neki a lány? — megkérdezte magától s felelt rá. — Tetszik. Szereti is. Olyan szelíden, jó érzéssel szereti, egy kicsit, mint a testvérét, egy kicsit, mint a Mamukát. De jó ez a lány, de kedves. Azonban mért menjen hozzájuk? Vigasztaltassa magát? Mint valami bolond vénasszony?

Egy nap mégis elindult a Gólya-utcába. Szép nap volt. Ődöngött az utcán, húsz fillér volt a zsebében, Bándy Banditól kapta, de spórolt vele, nem akarta elkölteni, éhes volt és süttette magát a nappal. A sarkon meg is állott s belemosolyodott a napba. Úgy örült a jó időnek, mint a beteg légy. Vonszolta magát végig a Körúton s néha a húszfillérest megfogta a zsebében.

A Rákóczi-tér felől egy-két vidám ember jött, fütyülővel s egynek piros papírfez volt a fején, fakanál a kezében. Leért a térig, ott már

egy-két sátor is állott, törökmézzel, pogácsával s beljebb kis majmokat árult egy ember, kis szőrpamacsokat, gummin rángatta őket s kiabált. Állott a búcsú a Józsefvárosban. Áron átvágott a téren s a Német-utcán ment tovább a posta felé. Az úton ment a sátrak előtt s meg-megállott nézegetni.

Valami csendes kábulatban lökdöstette magát a tömeggel Joó Áron a forró napsütésben. Megállott a csuprok előtt, meg a játékosoknál, a plánétást is sokáig nézte, piszkos, szomorú papagáj húzgálta a cédulákat minden ambició nélkül s a folttisztító művészt is sokáig csodálta.

Kint a Baross-utcában megmozdult a zsebében az árva húszfilléres. Elővette, jól megnézte, ha tényleg huszas, nem tizes-e és valami kis legényes örömmel a szíve táján, valami tréfás, kedveskedő érzéssel, egy mézeskalácsot vett rajta. Egy szívet épen. Nem pirosat, nem is képeset, nem is tükröset. Mert az ötven fillér, pengő s még feljebb. Csak amolyan szegény ember-szívet. A belső zsebébe tette először, aztán a külsőbe. Aztán a kezébe vette, úgy vitte s hogy kicsit ragadni kezdett, megint a belsőbe.

A túlsó sarkon még megállott egy nagy sátor előtt s elbámészkodott. Testes leány ment el mellette, üveget vitt mind a két kezében, egy vasutas ember a fakanalával reávágott, ismerkedtek. A lány összeszidta, a vasutas megint rávágott, aztán egy fonott kalácsot ígért fájdalomdíj fejében.

— Jöjjön szép lyány, válassza ki.

A szépjány odariszálta magát húzódozva s kiválasztotta. Aztán nem akarta elfogadni mégse. Aztán mégis elfogadta. A vasutas jókat mondott — kicsit italos is volt — s mindenki nevetett körben.

— Ezt a madárijesztőt is maga árulja? — azt mondta a sátorosnak s Áronra vágott a szemével, a lány meg csak kacagott. A vásáros is nevetett. Áron is, de hogy mindenki ránézett, akkor látta : róla van szó. Eloldalgott. Madárijesztő? Tényleg? Megcsappant kedvvel, baktatott odébb az út szélén s ami öröm, jóérzés lötyögött benne az imént, savanyodott, keseredett, ment maga elé bámulva s letért jobbra a Körút felé. Dehogy menne Péterffyékhez, minek menne? Hogy menjen? Visszafordult s csavargott elé-hátra, az éhség kínozta, öreg este vánszorgott haza és lefeküdt. Gyenge volt, kimerült. Mély álomba esett s hajnaltájon felriadt. Az éhség felverte s felült. Kicsit nézett maga elé s összeszedte magát. A kabátja után nyúlt s elékotorta a kalácsot, a szívet, amit Péterffy Évinek vett vásárfiába s belefalt. Lomha és erőtlen csámcsogással falt bele, mint a lehajtott állat a szénába. Magába tömte félig rágatlanul s tudta, hogy ő most utálatos lehet, ahogy ott fekszik, bambán és a szívet zabálja magába.

Nem aludt el többet s alig világosodott, felkelt. Koncz Elek aludt a díványon. Felöltözött s mozdulatlanul ült az ágy szélén, míg a kaput kinyitották. Akkor elment. Az Ipar-utcába ment, a tizenkettes számba. Az ötemeletes. Gondolatai alig voltak. A Mamuka . . . Ágnes, Péter . . .

hogy levelet . . . minek . . . a fiúk . . . Évi, Péterffy Évi . . . az nem fog sírni . . . nem sírós — így, annyit. Az utcán vicik söpörtek . . . odébb egy macskát csalogatott egy kövér, loncsos asszony s a rendőr ásított a sarkon. A fogai sárgák voltak és elől egy hiányzott. Belépett a kapun s nem nézett fel, csak elindult a lépcsőn. A házmester vékony, nagy orrú ember, seprőbajszú, nyitotta az ajtót s kiszólt, süvöltött a hangja.

— A cselédlépcsőn menjen, hé!

Joó Áron megállott. Felegyenesedett. A gerincét roppanni érezte. Szembenézett a seprűbajszúval. Erőt érzett a szemében s izmokat a karján. A nap bebukott a szűk udvarra s végigszaladt a lépcsőházon. Állta. Nem hunyorgott. Könnyedén s erősen mondta, gőggel, udvariasan, úrimódra:

— Köszönöm, hogy szólt. Most már nem megyek fel. Köszönöm.

Lelépett a lépcsőről s ki a kapun. Az ember utána bámult, kicsoszogott a kapuig s még nézte. Áron ment egyenesen, frissen ment a reggeli napban, rongyosan, piszkosan s emelt fővel.

(Folyt. köv.) *Török Sándor.*

ÁZSIAI ROKONOKNAK.

Hetykén behajrázott Kelet kapuján át.
Óceánig űzte harácsoló sikere.
Sok fiatal néptörzs nyögte acél lábát
s holtjaitól pezsdült Európa szik tere.

Hol a tűzokádó dübörög felhőzve,
makacsul vert sátrat a veszélyes fok alatt.
Görög arany s germán pallosa nem győzte:
faja ellen strázsált Nyugat-óvó sáncfalat.

Kifullasztották az önemésztő vészek.
Fásultan ernyedtek iszonyatos öklei.
Televény pusztáján csillagokat nézett
s ropogtak az éjben méla, kövér ökrei.

Századokig látta kerengni a Göncölt
s szívére fonódtak nagy, örök gondolatok.
Most ocsudik — s íme, az idők ledöncölt
vánkosain Nyugat menthetetlenül halott.

Míg ravatalozza vak, púpos és sánta
s a hunyorgó Eszmét kialudni engedi:
a Magyar markában megsercen a fáklya
s ázsiai, édes rokonoknak lengeti.

Juhász Géza.

ELVEK ÉS MŰVEK

Szent Imre-Könyvek. *Tarczai György: Az Árpádház szentjei.* (Bpest. A Szent István-Társulat kiadása.) — *Révay József: Árpádok virága. Szent Imre herceg.* (Bpest. Franklin Társulat kiadása.) — *Harsányi Lajos: Az elragadott herceg. Szent Imre herceg életregénye.* (Bpest.) — *Gáspár Jenő: Isten leventéje.* Regény Szent Imre herceg korából. (Bpest. Palladis kiadás.) — *Harsányi Lajos* és *Tordai Ányos: Szent Imre-Emlékkönyv.* (Budapest. A Szent István-Társulat kiadása.) — *Nagy Gyula: Szent Imre herceg.* (Bpest. Szent István-Társulat kiadása.)

Szent Imre herceg jubileumi emlékezete a történelmi ráeszméltetés felújító tényén kívül gazdag ihletéssel szolgálja az irodalmat is. Gyors egymásutánban követik egymást a Szent Imre-könyvek, almanachok, díszművek, regényes életrajzok, mind a hódolat célzatával, más és más körű közönség igényének szemmeltartásával. Az alkalomszerűség csak igen ritkán kedvező a művészi tárgy-látás és alakítás belső folyamatára. Ha alkotásra indít is, közben kisiklatja az alkotó tevékenységet s magából áradó sugalló erejét elveszítvén, a tárgy művészi szándéka helyébe, ettől idegen elvszerűséget iktat. A művészi érték e kockázatának veszélyét nem kerülhetik ki a most megjelenő munkák sem. Annál nagyobb a megnyugvásunk, ha azt tudjuk jelenteni, hogy a fönn jelzett könyvek az irodalmi értéktermés érdemével végezték jubileumi szolgálatukat.

Tarczai György (Divald Kornél) könyve mind kiállításában, mind pedig tartalmában, fölszerelésével gyönyörű műélvezetet és tanulságot nyujtó remeklés. Nem gondoljuk, hogy ebben az irányban még magasabbra lehet jutni s többet lehet adni. A munkán látszik, hogy *Tarczai György*, az író, de mindenekelőtt *Divald Kornél* a magyar művészettörténet tudósa és rajongója dolgoztak. E kettő szinte versenyzett abban, hogy az Árpádház szentjeinek már régóta hiányzó monografiáját *így* irja meg s ezáltal lerója ennek a nagyszerű nemzedéknek már oly régóta járó műtörténeti és irodalmi adósságunkat. Számos, a magyar közönség előtt eddig ismeretlen kép vagy a szerző saját fényképfelvétele után újszerűen ható — külön ki kell emelni a Szent Jobb eddig legjobb fotografiáját! — ábrázolás teszik lapról-lapra gazdaggá és változatossá a könyvet. Tarczai György munkájával teljesen tudományos célt kívánt szolgálni. Épen ezért csalódni fog, aki a szentek életében szépirodalmat óhajt találni. Szigorú, néhol szinte ridegnek, stilisztikailag kissé nehéznek is tetsző tényszerűséggel dolgozik, hogy mindig megtartsa a történeti elv súlyos mértékét. Igy sikerül aztán elérnie azt, hogy az egyes szentek mögött történeti s főleg művelődéstörténeti hátteret rajzol s a szentek életében saját koruknak egész szellemi összegezését, szinthezisét nyujtja. Hogy épen ez a sokirányú szempont milyen értékmagasságot és többletet ad Tarczai György könyvének, az onnan tűnik ki, ha végignézzük az előtte járt, ilyen szellemű munkákat, mint pl.: Illyés András: Exemplum. Speculum Vitae Christianae 1694., magyarul: 1771.; Esterás Pál: Szűz Mária Szombatja, 1690.; Régi magyar szentség, 1695.; Ungaricae Sanctitatis Indicia, 1737.;

avagy az egyes monografiákat. Tarczai György könyve nemcsak műalkotás, hanem ugyanakkor középkori áhítatra emlékeztető legfinomabb tiszteletadás, a tudós és író lelkén keresztül, annak az eszmének, amely e munkát létre hívta.

Révay József egészen eredeti felfogással dolgozza fel az «Árpádok virágának» Szent Imre hercegnek életét. Formája: szépirodalmi, archaizált krónikás modor. Péter, somogyvári bencés apát, Szent László király megbízásából megírja Szent István és Szent Imre életét. Mind a két hősnek alakja tehát a krónikaíró emlékezésén át lép szemléletünk elé. Esztétikailag sok finomság és termékenyítő lehetőség van e formában adva. Először is az adatok történelmileg biztos hiányában ezen az úton kitűnő lélektani megoldást nyer a legendáknak és egyéb emlék-anyagnak motivumként történő felhasználása. Az a tény, hogy a krónikaíró Szent István és Szent Imre halála után írja meg anyagát, módot ad a perspektivikusabb látásra és összefoglalásra s viszont ez szinte magától kínálja a korrajz-alkotásnak ingerlő területét. A krónikás archaizmus, igaz, hogy nagyon stilizál s talán nekünk már egy kissé mesterkéltnek is tetszik, de bizonyos, hogy a tárgy naiv felfogásához esztétikailag szükséges kiegészítő korérzet-elem, idő-hangulat megéreztetés és sejtetés. Ugyancsak a krónikás lélek-alkatnak a szerzőség alanyául való felvétele magától ejti el annak a követelménynek a vágyát, amely a könyv hőseiben valami mélyebb problémát avagy megvilágítást szeretne találni. Révay József könyvével szemben mindössze egy aggodalmunk van: Vajjon a szerkezet átfogó, tömörítő egysége nem szenved-e az epizódok, terhelő, szétbontó részletsúlya alatt? Továbbá a figyelem osztatlansága győzi-e, bírja-e egyforma érdekkel ezt a nagy tudással, de néhol bőbeszédű szélességgel ömlő áradatot, amely oly sokfelé sodorja szét a főesemény történésének szálait? A könyv kiállítása a díszmunka minden szépségében pompázik. A díszeket *Jaschik Vilmos* festőművész-tanár előkelő ízlése tervezte és rajzolta.

Nagy nehézségek megoldásának feladatai előtt állottak *Harsányi Lajos* és *Gáspár Jenő*, akik a regény műformájában írták meg Szent Imre-életét. Akárhogy gondolkodjunk is a regényről, tekintsük azt deductive, a műfajelviség szigorúságában vagy a fejlődés-felfogásnak mai hullámzó határozatlanságában, egy bizonyos, hogy anyag — akár egy jellem avagy szenvedély sorsában, akár a kor időbeliségében legyen az adva — kell hozzá. S Szent Imre életének regényes alakítása épen e ponton ütközik szinte legyőzhetetlen akadályba. A legendák egy-két adatán kívül nincsen semmi anyagunk s ami van, az sem regényszerű.

Harsányi Lajos a problémát, mely onnan ered, hogy ez anyag nem futja ki a regényszerűségnek sem lélektani, sem cselekményes tartalmát, kitűnő művészettel úgy oldja meg, hogy a regény történését mindig belsőbb, lelkibb irányban finomítja el, a regény külső eseményeinek hiányát kitölti azzal, hogy Szent Imrét, az elragadott herceget szimbolikus távlatba emeli fel, úgy azonban, hogy alakja nem veszíti el az életszerűségét. Ezáltal az egész regény, melynek központjában Szent Imre fogadalmának hősi ténye áll, fölfelé haladó szerkezetet, s földi és égi világítást, ebben valami új atmoszferikus átváltást kap, amelynek transcendens, himnuszszerű hangulata épen úgy hat, mint egy finom szimbolikus költeménynek a ritmus végső sodrából kioldódó, elemezhetetlen hullámzása. Harsányi Lajos, a kiváló modern katholikus poéta, a regényben sem tudja elszigetelni finom lírai színeit, lágy ornamentikáját, inkább hangulati nagy ellentétekkel festő, mint

lelki örvénylésekkel elemző készségét. Ez a lírai művészete segíti át a tárgyi nehézségeken s teszi képessé arra, hogy egy gyönyörű szimbolumban magasztalja fel «életregényének» nem annyira tartalmát, mint értelmét.

Gáspár Jenő a témában rejlő akadályokon más úton jut keresztül. Ő is, mint Harsányi Lajos, igen szerencsésen befelé mélyíti anyagát; ő is szimbolikus beállítással, tehát a lelki történés többletével bővíti ki a történelem adatait. Harsányiban zártabb, történelmibb a cselekmény-sor, Gáspár rapszodikusabb, de egyes tényeket jobban kimélyít s kiemel. Harsányi szimbolumának szépsége az elragadtatás égi távolságából: mint az áteszményesülés örök magyarja ragyog. Gáspár szimboluma az áldozat ama földöntúli nagyságában fejeződik ki, ahogyan Imre herceg fogadalmával a magyarságnak lelki fényt s lelki ízlést adott és így alkotta meg az új magyar ideált. Gáspár Jenő, csakúgy mint Harsányi Lajos, mikor tárgyának szimbolikus megvilágításához ér, nem tudja levetni költői temperamentumát. Ezért lesz regénye telve lírai színnel, ízzel. Mondatai, főleg a nászéjtszakai részben, a lírai ritmus hangpompájában csengenek: átüt rajtuk a szimbolikus költő vonzó képzeletének minden gazdagsága. Mind a két regénynek önálló jegyű értéke az, hogy bár finoman érintik a hősük életregényéhez szükséges pogány és keresztény magyar világ összeütközéseit, de nem ezeken a már szinte agyonhasznált motivumokon, hanem Szent Imre lelkiségének új értelmén és célján építik fel a regény szellemét. Mindkét regény kiállítása ünnepies, ragyogó illusztrációktól ékes.

Gyakorlati célokat szolgál *Tordai Ányos* és *Harsányi Lajos* gondos érzékkel szerkesztett Emlékkönyve. A kötet kiváló szónokoktól szentbeszédeket, továbbá Szent Imrére vonatkozó újabb és régibb költeményeket, énekeket, színjátékokat s a szentimrés ifjúsági mozgalmukra világító történeti összefoglalásokat tartalmaz. Az értékes és hasznos könyvből különösképen is kiválnak *Divald Kornél* tanulmánya Szent Imre ábrázolásáról és eréklyéiről, *Kemenes Illés* Szent Imre legendájának fordítása és *Tordai Ányos* eredeti felfogással s gazdag költőiséggel irt ifjúsági színjátéka.

Nagy Gyula Szent Imre herceg életét dolgozta fel eleven, színes stílussal, a gyakorlati hitélet céljaira.

A Szent Imre-könyvek eddigi kötetei az irodalomban és művészettörténetben a vallásos ihlet megnyilvánulásának szép és értékes gazdagságát jelentik. *bs.*

Kecskeméti Katona-Kiadványok. A Bánk bán költőjének szülővárosa a falai közt szívvel-lélekkel, pompás rendezésben megült évszázadi ünnepnek papiroson is maradó emléket kívánt állítani: két értékes könyvvel is áldoz nagy fia maneseinek. Mind a két kiadványt a Katona József-Kör alelnöke, Hajnóczy Iván dr. gondozta, ki a költőt s művét szolgáló irodalomnak régi, érdemes munkása s kinek a mi folyóiratunkban is nem egy, ebbe a tárgykörbe vágó jeles dolgozata volt olvasható.

Ő gondozta s látta el tömör és tartalmas utószóval a *Bánk bán* jubileumi emlékkiadását az 1821. évi princeps editio alapján. Ebben a formában most 33-ik ízben, s magában Kecskemét városában is harmadik kiadásban jelenik meg a dráma, melynek itt az egykorú kiadáséval gondosan egyeztetett s csak a mai olvasó szeme kedvéért módjával modernizált helyesírású szövegét kapjuk.

Hajnóczy szerkesztette a Kör kiadásában közzétett *Katona-Emlékkönyv*-et is, mégpedig olyan szeretettel és rátermettséggel, hogy munkájában követnivaló példát állított az ily alkalmi kiadványoknak akárhányszor

eléggé ingadozó és dolgukat elsietö irányítói elé. Ebben a könyvben nincs henye tömjénezés, pohárköszöntő-színvonalú elmélkedés, minden közleménye egy célt szolgál, a legkülönbet, hogy: tisztázza és gazdagítsa a Katona és remeke felöli ismereteket. *Katona-emlékek Kecskemélen* címmel az emlékkönyv szerkesztője pontos és teljes inventáriumát adja a költőre, családjára és munkáira vonatkozó tárgyi, kézirati és archiválís emlékeknek; ez utóbbiak javarésze Hajnóczy buzgalmából vált hozzáférhetővé, került az egyre gazdagodó Katona-irodalom forrásanyagába s helyeztetett el most a Városi Múzeum Katona-szobájában. E közleményt *Katona József vadász-naplója* követi, melyről itt-ott szó esett már eddig is, de ismeretessé csak ebből a szószerinti közzétételből válik. Érdemes megismerni: benne Katonával otthoni honorácior-sorban találkozunk, Szent Hubertus lovagjaként, ki e férfias mulatságnak nem épen könnyed tollú, de keresetlen humorú krónikása.

Kecskemét városának levéltárából kerül közlésre az egykori alügyésznek szülőhelye földesurához, Koháry Ferenc herceghez intézet felirat-tervezete a magisztrátus által sanyargatott jobbágyság érdekében. Ebben már a *Bánk* költőjének pennája serceg: «Lehet é Lázzasztónak nevezni azt, aki tsak a maga sérelmeit kivánnya meg orvosoltatni? lehet é árulónak kiáltani azt, a ki egyedül a maga jussait védelmezi? lehet é makatsnak és pártoskodónak állítani azt, a ki tsak azon elrablott jótéteményeket kivánnya vissza a Bitanglóktól, a mellyekkel őtet az ő Kegyelmes ura ajándékozta meg?! nem — éppen nem». Milyen ismerős ez a hang. Címéül bizvást ez állhatna: Tiborc, anno 1822.

Csányi János, Katonának hivatali kartársa — kinek nevét a kecskeméti nimródok listáján is meglelni — tíz évvel a költő halála után a Társalkodóban feljegyezte mindazt, mit Katona életéről, jelleméről, családi viszonyairól és írói működéséről tudott. Ez tekinthető az első, alapvető életrajznak, jó gondolat volt itt közreadni. Nagyon megérdemli a közzétételt Gyurmán Adolf 1845. évi, beható *Bánk bán* fejtegetése is, mely az Életképek lapjairól került ide. Valóságos elégtétel ez a méltatlanul elfeledett, józemű és élénk tollú írónak, ki majd másfél évtizeddel Arany s Gyulai előtt már mély meggyőződéssel vallotta s világos értelemmel bizonyította Katona művének «kincs» és «remek» voltát. Mily kitűnő érzékkel fejtegeti pl. Gertrudisnak, «Magyarország e Semiramisának» jellemét, melyet az egész dráma legmesteribb kézzel festett, legtragikusabb karakterének ítél.

Marton Sándor egyíves tanulmánya *Katona József költői öntudatosságáról* gazdaganyagú, jól felépített dolgozat. Az író rokonszenves szerénységgel alig ígér többet a terjedelmes *Bánk bán*-irodalom eszméltető eredményeinek egységes szempontú összefoglalásánál, de jóval többet ad annál: a fölvetett nézőpontból gondosan szemügyre vesz minden apró részletet s belőlük határozott rajzú képet nyujt a céljai s eszközei felől tökéletesen tudatos művészről.

Bartucz Lajos antropológiai biztos tudással számol be a költő s szülei földi maradványainak exhumálásáról. Fejtegetései teljes bizonyságot szolgáltatnak arra nézve, hogy a kecskeméti temető új, díszes szarkofágjának hatalmas Petur bánja valóban megteremtőjének hamvain őrködik s adataiból a jövőben az ecset s a mintázófa is nagyobb biztossággal követheti a költő alakját.

Az *Emlékkönyv* egyik legmaradóbb becsű közleménye Hajnóczy Iványnak csaknem két nyomtatott ívre terjedő s kerek ötszáz tételt felölelő *Katona-bibliográfiája*. A *Bánk bán* kiadásainak, fordításainak, Katona forrásainak,

egyéb műveinek s a személyére s írói működésére vonatkozó irodalomnak szinte hiánytalan jegyzékét vesszük benne. Segítségével *Bánk* irodalmi visszhangját nyomon követhetjük Trattner könyvkereskedő 1820. évi Előfizetési jelentésétől (mely a novemberi vásárra ígéri a dráma megjelenését) egészen magáig e jubiláris *Katona-emlékkönyv*ig, melyben a kitűnő bibliográfia megjelent. Kiegészítéséül mi legfeljebb még a dráma előadásairól írt színi bírálatoknak a napisajtóra is kiterjeszkedő — elismerjük: szinte emberfeletti munkát kívánó — jegyzékbevételét látnók szívesen.

Katona ez emlékkönyvében — ki előbb a magyar színpadnak rajongója s utóbb szülővárosa helytörténetének első művelője is volt, méltán kapott teret Kecskemét korán elhúnyt helyi közműveltségtörténetírójának, Liszka Bélának érdemes dolgozata, *A kecskeméti színház és színészet multjáról*. Belőle eddig csak egyes fejezetek jelentek meg, jobbára nehezen hozzáférhető helyen, most az *Emlékkönyv* e befejező közleményében kutatásainak eredménye összefüggő egységben kerül elénk, kiegészítve Hajnóczynak a századfordulótól napjainkig tartó időszakra vonatkozó adataival. S a szerkesztő gondja a régibb részeknek néhány szükséges új jegyzettel való kiegészítésére is kiterjed.

Ez a gond és szeretet jellemzi az egész kiadványt, mely — előszava szerint — Katona nagy értékeinek elmélyülő megértését és növekvő megbecsülését kívánja eredményesen szolgálni. Mindenképen hivatott is rá, hogy ennek a célnak derekasan megfeleljen. *Rédey Tivadar.*

Sommerset Maugham: Az ördög sarkantyúja. (Athenaeum-könyvtár.) Maugham az úgynevezett szenzációs regényírók közé tartozik. Egyik szemével az emberi lélek furcsaságait nézi, a másikkal a szenzációt keresi. Különös keveréke a pszichológusnak és az ujságírónak, amely keverékben az ujságíró kapja a nagyobb részt, az válogatja ki, rendezi el és önti formába az anyagot, a pszichológia inkább csak szállítja. Úgyszólván egyetlen törekvése, hogy érdekesen és érthetően mondja el az eseményeket. Ezt meg is teszi becsületesen, nem is leplezi magát, nincsenek pretenciói: puritánul, cicoma nélkül adja elő mondókáját. Saját véleményét és érzéseit sem hallgatja el, ahogy a mindennapi életben is állást foglalunk elbeszéléseinkben. Ez az állásfoglalás azonban sohasem lesz prédikáció, csak néhány megfigyelés és következtetés. Ezeknek a céloknak és eszközöknek megfelelőek a regény alakjai is. Legtöbbször egyetlen erős vonásból áll a jellemük, de ez az egy a lényeget adja. Rendszerint valamilyen különlegesség is van bennük, ami már a szenzáció miatt is szükséges.

«Az ördög sarkantyújában» a főszereplő egy Strickland nevű festő, ő az érdekes és különleges figura. Csendes és látszólag nyugodt házaséletet él, egyszer csak otthagyja feleségét és gyermekeit, elutazik Párisba, mert festeni akar. Maugham két dologgal okolja meg ezt a hirtelen változást. Az egyik Strickland zsenialitása, a másik különleges állásfoglalása a szerelemmel szemben. Újszerű és szenzációs az is, hogy ebben a regényben a szerelmet fojtja el a festői tehetség. Az eddigi regényírói gyakorlat szerint az életben szinte csak a szerelem okozhatott meglepetéseket, csak az idézhetett fel viharokat. Ha valaki pár száz év mulva a regényirodalom alapján akarja majd rekonstruálni a XIX. és XX. századi ember lelkivilágát, egy kis egyoldalúsággal bebizonyíthatja majd, hogy bennünket csak a betörők és a szerelmi kalandok érdekeltek. Maugham regénye azért szenzációs, mert nem a szerelem okozza a bonyodalmat, hanem a szerelemben

okoz vihart Strickland kitörő zsenialitása.

Ezt a vihart, Strickland szökését feleségétől és családjától, azonban nemcsak a kikívánkozó zsenialitás okozza, hanem az is, hogy nem úgy gondolkozik a szerelemről, mint a többi jól nevelt regényhős. Strickland számára a szerelem és a nő csak annyit jelent, mint a primitív ember számára, csak érzékeinek kell, lelkét más gondolatok foglalják el. Szerinte «furcsa kis állatok az asszonyok. Bánhatik az ember velük úgy, mint a kutyával, ütheti őket, míg megfájdul a karja, mégis szeretik az embert. Persze az, hogy lelkük van, a kereszténység legképtelenebb ábrándja.» Ezért találja meg végül boldogságát Tahitiben egy bennszülött nővel.

Ha a regény művészi eszközeiben kevés meglepetést talál is az olvasó, a szerelemnek ez a felfogása valóban szenzációs. Körülbelül száz évvel ezelőtt voltak rendkívüliek azok a regényhősök, akik csak a szerelemmel foglalkoztak, de azzal aztán annál elkeseredettebben és korlátlanabbul. A férfiak is olyanformán írták le a szerelmet, mintha mind nők lettek volna : az volt az élet egyetlen célja, azért érdemes volt cserbenhagyni mindent és minél nagyobb ostobaságot követett el a regényhős, annál nemesebb lelkűnek és szimpatikusabbnak találta a regény szerzője és közönsége. A regényhősnek ez a típusa csak abban változott, hogy a romanticizmus után realista, majd naturalista, legújabban pszichoanalitikus szemüveggel nézte a szerelmet, de amit nézett, csak a szerelem volt.

E-dur és moll skálában véghezvitt szerelmi enyelgések után valóban üdítő jelenség Maugham Strickland-je, még így félvadnak ábrázolva is. Strickland túlzó nézeteit is meg lehet érteni, mert az egyik irányban való túlzást az ellenkező irányban hasonló mértékű kilengés szokta követni. Amennyire eltorzítja a valóságot Strickland felfogása, ugyanannyira torzította el a vadul burjánzó szerelmi irodalom a másik irányban. Reméljük, hogy még néhány ilyen félvad férfit leíró regény megtisztítja fejünket a körülbelül száz év óta ráülepedő «rózsaszínű» ködtől és újra találkozunk a regényekben is normális emberekkel, akiket az egész élet fog érdekelni, nemcsak a gyengébb nem különben igen szimpatikus képviselői. *Fábián István.*

Dr. Merényi Oszkár : A magyar lélek története. *Az irodalomtörténet alapján.* Kaposvár, 1929. Szabó L. nyomdája és könyvkiadóvállalata. — Merényi Oszkár a mult évben adta ki «*A magyar irodalom története*» és «*Magyar irodalomtörténeti olvasókönyv*» c. könyveit s vele egy időben e 70 oldalas füzetet.

A magyar lélek története nem más, mint a magyar irodalomban testet öltő magyar géniusz formáinak lélektanilag megokolt és logikailag egybeállított képsorozata, az ezeréves nemzeti ideálok, eszmék és eszmények irodalmi alkotásokban kikristályosodott megjelenései. Merényi műve elején a legjobb történeti munkák alapján a magyarság ősi tulajdonságait keresi, s Árpád és Szent István alakjaiban a szent és hazafi, a hódító vezér és államalkotó tipikus, s a magyarság lelkében ezer éven át érvényesülő faji jellegét mutatja be. A magyarságra a kereszténységen kívül a német és bizánci befolyás hatott legjobban, majd az Anjouk révén a humanista és reneszánsz mozgalom termékenyítő hatása a legszebb ígéreteket hozza; sajnos, a másfélszázadig tartó török hódítás a magyar kultúrát a nyugati népek haladása mögé taszítja. Szép képekben rajzolja meg a szerző a hitvitáknak nyomán kifejlődő lelki elmélyedést, s a magyar trónért aggódó hazafiak munkásságát, majd a nemzeti létért folyó harcok idején az élni akaró magyarság kulturális erőfeszítéseit, a kuruc költészet,

az udvari ember, a felvilágosodás, a néplélek, a deákos és németes iskola sokféle lendítő motivumain át a XIX. század diadalmas megnyilatkozásait.

Ha Merényi útmutató vezetésével nézzük a magyar irodalom alkotásait, a magyar élet csodálatos útja nyílik meg előttünk.

Hogy a szerző új ösvényen járó munkáját kellőkép értékelhessük, tudnunk kell, hogy ő annak a szellemtörténeti módszernek követője, amely iránynak legkiválóbb művelői a németeknél Gundolf (Shakespeare u. d. deutsche Geist.), Cysarz (Literaturgeschichte als Geistesgeschichte), Strich (Klassik u. Romantik).

Nálunk Beöthy Zsolt: A magyar irodalom kis tükre című vázlattanulmánya talán ez irány előfutárja; de míg Beöthy művét a Rákosi Jenőék 30 milliós magyarságának mentalitásához szabta s a Volga mentén ábrándozó magyar lovas ősi jellemképeinek képzelt vonásait kereste az irodalom alkotásaiban, addig Merényi a való irodalmi eszmék és eszmények elénk vetítésében keresi feladatát.

Ez a füzet ebben a formában nagy segítségére lesz a magyar irodalmat és történetet előadó tanároknak, egy ízlésesebb, képekkel díszített új kiadásában pedig eszméltető olvasmánya a művelt közönségnek s a magyarság iránt érdeklődő külföldnek is.

Bihari Ferenc.

Színészeti könyvek. — 1. A Nemzeti Színház és Kamaraszínházának zsebkönyve. Szerkeszti: *Mészáros* Sándor László igazgatósági titkár. 1930. Az ízléses kiállítású kötet címlapja «első évfolyam»-ot jelez. Voltakép «új folyam»-ról van szó, mert már jelent meg nyolc *Új Nemzeti Színházi Zsebkönyv*, igaz hogy közülök az utolsó is épen — ötvenöt évvel ezelőtt, még Szigligeti Ede igazgatósága idején, Csepregi Lajos színházi titkár szerkesztésében, ki a rövid életű, de jó gondolatból támadt s azóta forrásértékűvé vált sorozatot nyomban a kiegyezés után indította meg.

A Nemzeti Színház munkájának tüzetes megismerése és kritikai mérlegelése szempontjából forrásértékűnek igérkezik ez az új életre kelt vállalkozás is, mely mostani bemutatkozásával azt a reményt kelti, hogy jó érzékkel megismert hivatását emelkedett felfogásban, komoly eszközökkel kívánja szolgálni. Minden ilyen vállalkozásnak valójában kettős rendeltetése van. Az egyik a mult visszatükröztetése, egy-egy színházi évadnak minél részletesebb és többszempontú krónikája, benne nyilvántartott emléke minden színházi estnek, mely a függöny utolsó összecsapódásával ehhez a multhoz, a magyar színjátszás történetéhez elválaszthatatlanul hozzátartozik. Másik rendeltetése pedig az, hogy e kimutatások, beszámoló áttekintések mellett olvasmányrészében a színházbajáró közönséget a munkatervben megnyilatkozó szellem, a színház önismerete és inspirációi felől is tájékoztassa. Az új *Zsebkönyv* egyelőre az első, színháztörténeti hivatásának felel meg tökéletesebben, e tekintetben szinte semmi kívánnivalónk nem marad, statisztikai része gonddal és körültekintéssel készült, belőle semmi feljegyzésre érdemes mozzanat nem hiányzik. Az önálló dolgozatok is elég sok érdekeset nyujtanak, bár egyikük-másikuk kissé sietős kézzel van odavetve. Ilyen, a jövőnek is szóló kiadványban a szerzőknek csupa erősen átélt, végiggondolt és jól megírt cikkel illenék helytállni magukért. Hevesi igazgatónak a *Színházigazgatás*-ról nyilván több az elvi és tapasztalati nézete, mint amennyit rövid, aforisztikus csevegésében elmond, bár örömest egyetértünk vezető gondolatával, mely szerint: «írót, színészt, közönséget egyaránt kézben tartani, összehangolni, mindegyikből a legjobbat megszerezni és megtartani, szá-

molni a divattal, de nem megalkudni vele, használni a körülményeket, de nem bízni bennük végleg, sohasem bízni a siker tartósságában és ép ezért mindig újra küzdeni érte — ezek azok a követelmények, melyeket a színházigazgatóhoz lehet fűzni». — Nagyon rokonszenves Ódry Árpád *Mit kaptunk?* című, vallomásszerű megnyilatkozása a Nemzeti Színház tradicióiról, miket a jó színész hovatovább szinte önkéntelenül fogad magába, új, egyéni eszközeivel egyszersmind a régit, az elődök szellemét is fenntartva. «Amit mi kaptunk—végzi kitűnően megírt cikkét — az a paradoxon, hogy: a Nemzeti Színház közönsége újat vár, de régit követel». — Csathó Kálmán a «szerző» szemszögéből nézi a színház munkáját, de nem igen jut túl néhány — bókon. — Galamb Sándornak *Jászai Mari*-ról írt szép és gazdag portréját a Napkelet olvasói már ismerik a mi lapjainkról, itt most részben tömörebb előadásban, részben új, fínom, megállapítások beiktatásával kerül újra nyilvánosságra. — Bálint Lajos *A jó téma* címmel dramaturgi tapasztalataiból vonultatja fel a drámaírás előszobázó reményteleneit, kik bemutatkozásukkal, egyes mellékkörülmények megismertetésével majd mind megsejtetnek valami csakugyan jó témát, amely helyett azonban kérlelhetetlenül megírnak egy — rosszat. — Rexa Dezsőnek *Hajdanában* . . . címmel egybegyüjtött színházi anekdotái meglehetősen egyenetlen értékűek.— Horváth Árpád rendezői problémái *(Modernség és tradició)* helyes elveken nyugszanak, kár, hogy nehézkesen és aránytalanul vannak előadva. — Siklóssy Pál kissé futtában és találomra mond el egyet-mást a *Régi zsebkönyvek*-kel kapcsolatban. — A szakember avatottságával beszél ifj. Oláh Gusztáv a színpadi *díszlettervezés* művészetéről, Tolnay Pál meg a *forgószínpad* technikai rejtelmeiről. — Péchy Gyulának, a színház ny. titkárának a *Nyugdijintézet*-ről szóló cikke történetileg értékes közlemény, de csak a megalapításra vonatkozik s még folytatására vár. — Pataky József a színház csaknem évszázados multú *könyvtárát* s pár éve létesült *ereklyemúzeumát* ismerteti lelkes cikkben, az utóbbinak érdekesebb darabjait is lajstromba szedve. — A *Zsebkönyv* függelékében Hevesi Sándornak egy Mikszáth-novellából dramatizált egyfelvonásosa is olvasható.

A Nemzeti Színháznak nagy és hűséges közönsége van, csupán bérlőinek névsora is az évkönyv végén háromhasábos sűrű petit-szedésben majd egy egész nyomtatott ívet elfoglal. Budapestnek ezek a legjobb és legműveltebb színházlátogatói bizonyára szinte családias örömmel üdvözlik a *Zsebkönyv* feléledését, mely az úgynevezett «színházi irodalom» iszapos áradatából újra a magasabb eszmények Ararátja felé törekszik. S hálásak lehetnek a vállalkozásért a magyar színjátszás területének kutatói is, kik munkájukban tőle nagy és komoly segítséget remélhetnek. Folytatása minden jóval biztat, kivált ha a szerkesztés munkája a jövőben is a Nemzeti Színház odaadó buzgalmú, szívvel-lélekkel a nagy ügyet szolgáló titkárának, Mészáros Sándornak kezében marad, ki rátermettségének ezzel a beköszöntő-kötettel kétségtelen bizonyságát szolgáltatta.

*

2. Komédiások. *Ditrói* Mór emlékiratai. Budapest, 1929. Memoárokban a mi színészeti irodalmunk nagyon szegény. Hány jelesünk nevével «elment az idő hajója», ki pedig magáról is, pályájának mozzanatairól is sok mindent feljegyezhetett volna, mi a kortársak kidőltével nyom nélkül elenyészett. Igaz, hogy az ilyen színészi «summa vitae»-k nagy kelendőségre sohasem számíthattak, kiadásuk job-

bára soha meg nem térülő költséget akasztott szerzőik nyakába, — a közönséget az előtte ágáló Senki Pálok is jobban szokták érdekelni az elvonult Leareknél és elnémult Elektráknál. Az efféle emlékiratok megjelentetéséhez mindig áldozatkészség kívántatott s Ditrói Mórhoz — ki most terjedelmes könyvet írt félszázados művészi multjáról — egy önzetlen lelkességgel megfutott pálya alkonyán nagyon illik az önzetlenségnek ez az utolsó gesztusa.

Ditrói pályája a hetvenes évekkel, a Szigligeti-éra derekán indul meg a fővárosi színitanoda falai közt, azután jó egy évtizednyi vándorkorszak következik, majd a kolozsvári színházigazgatásnak eredményekben gazdag kilenc esztendeje s végül a millénium-tól kezdve a budapesti Vígszínház élén eltöltött, két évtizedet meghaladó korszak, mely alatt az új műintézetet annak alapító igazgatója nemcsak, hogy meggyökereztette a főváros művészi életében, hanem a Nemzeti Színháznak mindmáig egyetlen számottevő versenytársává is avatta. Valóban, annyi nemes színházi törekvés, annyi hittel és bátorsággal kivívott eredmény Királyhágón innen és túl kevés névhez fűződik, mint a Ditróihoz.

A törekvésekről könyvében bőven és büszkén beszél, az eredményekről szűkszavúbban és szerényen. De mozaikszerűen egymás mellé helyezett adataiból és feljegyzéseiből azért ezek is rendre kiviláglanak és sorai közül mind rokonszenvesebben bontakozik ki a nevére valóban méltó színházvezetőnek arcképe, aki emelt fővel vallja: «nyugodt lélekkel elmondhatom, hogy sohasem a kasszát, mindig — a színpadot néztem . . .» S emlékiratait forgatva, akárhányszor kiderül az is, amiben pedig oly sok utóda ma is váltig tamáskodik, hogy: az ily magasabb szempontokhoz igazodó színházvezetés még kasszaszempontból is «beüthet». Ditróinak volt bátorsága a közönség elite-jének ízlésére építeni és számításában rendszerint mégsem csalatkozott.

A «ciklus»-okkal is — miket talán sokan afféle «korunk vívmányá»-nak vélnek — majd félszázaddal ezelőtt, még Kolozsvárt elébevágott a mai divatnak. Negyvennyolc napon át csupa magyar szerzőt szólaltatott meg, ötvennégy hazai darabot vitt a közönség elé, pedig ezek közül alig egykettő volt — operett. Csinált egyízben Jókai-ciklust is, máskor meg Csiky-ciklust és előadatta a két író valamennyi jobb színpadi művét. Madáchtól bemutatta *Mózes*-t, *Csák végnapjai*-t, a *Férfi és nő*-t és — tízezer forintos költséggel — *Az ember tragédiájá*-t. Máskor huszonhárom színházi estét bocsátott Shakespeare szolgálatára, színrehozván nem kevesebb, mint tizenhét drámáját, köztük olyat is, mellyel még a Nemzeti Színház sem próbálkozott meg. Színészetünk történetében Erdélynek csakugyan ez volt az «aranykora».

Ennek a kolozsvári korszaknak nem csak a műsorban voltak maradó nyomai, hanem egy egész jeles színésznemzedék pályakezdésében is, mely Ditrói keze alatt nőtt naggyá. S mindezzel — épen Ditrói személyénél fogva — szorosan összefügg az is, miről könyvének második része beszél: a budapesti Vígszínház működésének első két évtizede. Ditrói az új falak közé is áthozta a kolozsvári szellemet s — főleg fiatalabb, sokat igérő tehetségeiben — a kolozsvári gárda egy részét is.

Pályájának ezt a szakaszát, Vígszínházi működésének huszonegy esztendejét színészetünk történetének munkásai már jórészt autopsziából ismerik. Emlékezetünkben élnek e két évtized műsorának jelentős értékei s mai színészetünk nem egy kiválóságának e deszkákon elért első sikerei. Ott voltunk az *Ocskay brigadéros*

első előadásainak egyikén s ott a századikon is, mely egyúttal (Ditrói az új falak közt sem tagadta meg magát!) egy száz előadásból álló magyar drámaciklusnak lett megnyitó estjévé. Láttuk e színpadon — rövid önkéntes számkivetésük idején — Jászai Mari tragikai nagyságát (sőt komikai erejét is) és Csillag Teréz mulhatatlan báját, a törzsgárdából pedig Szathmáry Árpád és Nikó Lina áradó humorát, Gál Gyula és Fenyvesi Emil férfias színészi profilját, Hegedüs Gyula egyéni hódítását és narrativ varázsát, Varsányi Irénnek azóta termő nyárba fordult tavaszát s a kis Harmath Hedvigét, mely bimbajában elpusztult... S láttuk az azóta felvonult «színeket és éveket» is, a színek néha elvadultak a vásáribban rikító felé, az évek néha alábbszállították a Ditróitól megjelölt színvonalat, de a színház minden vészverődésen át máig megőrizte súlyát és tekintélyét s legjobb napjait mindig akkor élte, mikor legjobban tiszteletben tartotta Ditrói eszményeit és hagyományait.

Nekünk, a magyar színészet régibb szerelmeseinek is jólesik e feljegyzésekből megújítani és összegezni a régi benyomásokat, az ifjabb színházlátogatók meg épen okulással forgathatják e *Komédiások*-ról írt, gazdag képanyaggal is élénkített megemlékezéseket. Ne haladjunk a multtalanság önhitt és veszedelmes ingoványa felé, ne nézzük le «apáink jószágát» s a *dernier cri* hangosságán át figyeljünk néha a letűnt évtizedek szavára is, mely akárhányszor többet mond, ha mindjárt — nem kiált is akkorát. Ditrói szép könyve értékes multnak, hittel vállalt és derekasan elvégzett munkának állít emléket.

Rédey Tivadar.

S Z E M L E

Fáy Szeréna.

Nemzeti színházi tagságának aranylakodalmán fejedelmi alakja úgy állt a reflektorok fényében, nemes orgánuma úgy szárnyalt az ünneplő nézőtér fölé, mint a színház Paulay-korszakának egyik utolsó üdvözlete. Szigligeti iskolájának növendékéül még gyermekleány korában zendítette meg a kerepesiúti régi épületben az Éj csodálatos monológját a *Csongor és Tündé*-ben. Ugyanezt néhány évvel ezelőtt, ez új hajlékban is hallottuk tőle, mikor körülötte nemcsak az épület: a színpadnak szinte egész világa kicserélődött. Az egész estének legmelegebb tapsát most is az ő rejtelmes távolból alázuhogó, megejtő szépségű deklamációja aratta.

Paulaynak minden tragikai előadásában helyett kapott, ha nem is mindjárt az élen (ott Jászai Mari vezetett), de tekintélyt és súlyt adott a kisebb feladatnak is, mert a jelentékenységet egyéniségében hordozta. Tagsága első évében a *Bánk bán* Isidorájával tette meg az első lépést későbbi jeles Gertrudisa felé, *Az ember tragédiájá*-nak bemutatóján az egyik főangyal rajongásának adott hangot, hogy azután nem is sokára a sokszínű Éva alakját vésse be évtizedek színházi közönségének becsülésébe és jó emlékezetébe. Harmadfélszázszor jelent meg ebben a szerepben, többször, mint a színház többi Éváinak hosszú sora együttvéve.

Jászai Mari heroikus nagysága, lobogó fantáziája mellett el nem törpülni, el nem színteledni nem volt csekélység. Fáy Szerénát a közönség elfogadta és méltányolta a nagy tragika örökéül vállalt valamennyi szerepében, mert sohasem adott kelletlen hasonlítgatásra csábító utánzatot, hanem lelket adott, a maga lelkét. Tragikai stílusa mindvégig megőrzött valamit indulása idejének színészi stílusából, de e ránk nézve már-már hervadó kifejezéspáthosznak is hitelt bírt szerezni a kothurnus hangnemében, kivált a görög klasszikusokban (mikor még ezek a Nemzeti Színházban végkép hontalanná nem váltak).

Realisztikus szerepeiben maga volt a hamisítatlan élet — addig a mértékig, mely a művészet körén belül marad. Volt érzéke s kifejező eszköze a valódi komikumhoz is: a *Bunda*-beli mosónője egyike az utóbbi évtizedek legkülönb komikai alkotásainak.

Művészetének előkelősége előkelő emberi lélekben bírta gyökerét: Fáy Szeréna nemes volt nőnek is s minden sorsfordulatban az volt *magyar* asszonynak. Erről minden hivatalos elismerésnél többet mond egy versdedikáció: az, hogy a nemzeti imádsággá lett *Hiszekegy*-et költője neki ajánlta.

R. T.

Az első magyar hirlap.

Még 1779 júliusában küldte szét Patzkó Ferenc Ágoston, pozsonyi könyvnyomtató, «előre való tudakozás»-át, «ha vallyon találkoznának-e elegendő számmal Hazájokat és Nemzetöket igazán szerető Magyar Hazafiak, a kik Magyar nyelven iratandó új Hirekre, vagy-is Hirmondó Levelekre szert tenni kívánnának?» A *Magyar Hirmondó*, az első magyar hírlap, előfizetési felhívása volt ez. A kiadást vállaló nyomdász, a hasonló idegen újságokra is hivatkozván,

közölte az előfizetési árat is : 8 forint lesz egy évre s maga a lap hetenként kétszer négy levélen, kis nyolcadrét alakban fog megjelenni. A kiadói felhívás után maga a szerkesztő, Ráth Mátyás, csak november 17.-én, midőn a helytartótanácsi engedély már a kezében volt, adhatta hozzá az előfizetési felhíváshoz, mai nyelven szólva, a lap programmját. «Valódi újság ez, amit most kezdünk, holott ezen az úton még soha magyar nem járt előttünk», írja itt a szerkesztő s ezzel az önbátorító büszkeséggel fogott az akkor harmincéves evangélikus lelkész ahhoz, hogy felvegye a harcot a Magyarországon elterjedt idegen hírlapok ellen. Tudja, hogy ez a harc nehéz lesz, hiszen ő a híreket csak másodkézből és későn fogja kapni, de támaszt vél találni leendő olvasóinak valóság-szeretetében. «Amennyivel a Magyar Hírmondónak tudósításai később fognak érkezni, annyivel hitelesebbek is lesznek». A kényszerűségből így lesz erény s noha a Magyar Hírmondónak még egy száma sem jelent meg, máris vállalja a «journál historique»-nak nem a gyors értesítésre, mondjuk a szenzáció adásra, hanem a megbízhatóságra törekvő szerepét.

Maga az újság csak az 1780-as évvel indult meg, tehát százötven évvel ezelőtt. Minden hét szerdáján és szombatján küldte szét a pozsonyi nyomtató a példányokat, bár a dunántúli olvasók szívesebben vették volna a kedd-pénteki szétküldést, mert az ő postájuk ezeken a napokon indult Pozsonyból, de Ráth Mátyás nem nézett partikuláris érdekeket, lapja az egész Magyarországé akart lenni, *mint ahogy hazai hírterülete is a régi Magyarország volt, Haliccsal* és Lodoméria*val* együtt. Nyelvi törekvéseiben is látható ez az egyetemességérzet. Amellett, hogy a *nyelvújítási* purizmus egyik harcosa, akkor, midőn «a Tisza-melléki, de a Duna-mellékivel és Erdélyivel elegyedett» nyelvet akarja használni, az egységes magyar irodalmi és hírlapi nyelv képe ködlik fel előtte.

Ráth Mátyás a hírlap akkori hírmondó «levél» elnevezését alapjelentésében fogta fel. Az ő újságja valóban több részletben megírt levél, mely állandóan elevenen maga elé képzeli a címzettet, az olvasót. Az olvasótábor magával a szerkesztővel, vagy mint Ráth mondja, az «író»-val együtt egy nemesen gondolkodó és szinte baráti alapon álló társaságot alkot, melynek tagjai hírcserélési viszonyban vannak egymással. Ráth Mátyás voltaképp egy ideális közönségnek ír és ez a közönség úgy jön létre, hogy a szerkesztő önmagát mintegy megsokszorozza. Igy aztán állandóan jelenlevőnek érzi magát olvasói körében s az ő újságírása nem is más, mint szalonbeli okos, megfontolt csevegés. Hogy menynyire az egységes, összefüggő, épen az írott társalgás megkövetelte előadásmód a sajátja, mutatják ilyenféle áthidalásai : «Ma ne féljenek azok, a kik a könyvek felől való tudósításokat nem kedvelik, hogy a féléket kelljen olvasniok». Másutt : «Elég volt már az öldöklésről való história. Halljunk már békességes híreket is». Annak tudata, hogy lapja művelt társaságnak szól, viszi újságírói stílusát egy inkább érzett, mint tudatos urbanitás felé.

Ráth Mátyás 1782 végén lemondott a szerkesztésről, mert a győri evangélikus gyülekezet papjává választotta. Utána egészen jelentéktelen ember lett egy évre a Magyar Hírmondó szerkesztője s vele a lap összehányt hírtömeggé vált. *Ez az első mély pont a lap életében. 1783* végén Révai Miklós vállalja a szerkesztést. Az ő Magyar Hírmondója egészen más, mint Ráthé. Ha Ráth egy színvonalon érezte magát olvasóival, — hisz önmagából formálta őket — Révai az olvasók felett áll. Az ő lapja két-

ségtelenül elevenebb, mozgalmasabb, mint elődjéé, de az előbbi közvetlen, baráti hang már teljesen hiányzik s helyébe egy nagy készültségű szellem fölénye kerül. Révai a Magyar Hírmondót a magyar irodalmi műveletlenség elleni harc szolgálatába állítja s a pátosz, a lelkesítés és tréfálkozás mellett nem retten vissza még attól sem, hogy Bessenyei Pontyijának nagyon is illiterátus személyiségére hivatkozva, fricskázza meg olvasói orrát. Szerkesztésében a lap erősen irodalmi hangsúlyt kap: tere lesz a nyelvfejlesztés harcainak, versek tarkítják és egyre-másra jönnek benne a könyvismertetések is.

Révai csak öt hónapig, 1784 májusáig, szerkeszti a Magyar Hírmondót. Először Bartzafalvi Szabó Dávid, majd még abban az évben Szacsvay Sándor írja a lapot. Ez utóbbiról kell még megemlékeznünk, mert az ő kétéves szerkesztői munkássága ismét új bélyeget nyom a Magyar Hírmondóra. Talán őt lehet a Magyar Hírmondó összes szerkesztői között valóban újságíró-temperamentumnak tekinteni. Örökli Révai lendületét, változatosságra törekvését s nem egyszer azt a modort is, ahogyan Révai az olvasót leckézteti. Hírei megfogalmazásában rövid, sokszor már táviratstílusú s ő az, aki már oly erősnek érzi a magyar újságot és önmagát, hogy a külföldi hírlapokat is megtámadja, ha rosszat írnak rólunk. Indifferens hírei közé becsempészett burkolt gondolataival még a cenzurát is megpróbálja kijátszani s kezdi tanítgatni a magyar újságolvasót a sorok közti olvasásra. Nem véletlen, hogy a pozsonyi kiadóval való összekülönbözése után sem hagyja abba az újságcsinálást s még a Magyar Hírmondó életében megindítja a konkurrens lapot.

Szacsvay után a Magyar Hírmondó állandó szerkesztőválsággal küzd s életútja már lefelé halad. Utolsó két évében még irodalmi melléklappal is megpróbálkozik, de olvasóinak száma megfogy és 1788 október 8-án megszűnik. Rövid nyolcéves élete is elég volt ahhoz, hogy három kiemelkedő szerkesztőjével olyan három újságíró típust adjon nekünk, kikre mint jellegzetes ősökre büszkén tekinthet vissza a százötven éves magyar újságírás.

Kerecsényi Dezső.

Tudományos élet.

A Magyar Etymologiai Szótár. — A délibáb és a magyar nyelv legrégibb német kölcsönszavai. — Két jubiláló folyóirat. — A Filozófiai Társaság közgyűlése. — Biedermeier és romantika Petőfi költészetében. — Fináczy Ernő.

A magyar nyelvtudományi irodalomnak régi idő óta legszebb és leghasznosabb terméke, Gombocz Zoltán és Melich János *Magyar Etymologiai Szótára* most jutott el első kötetének végére — sic fata volunt — az *érdem* szóig. A magyar nyelvtudománynak olyan magas fokáról tesz ez a mű tanuságot, mely nemcsak európai színvonalat jelent, hanem bizonyos mértékben azt túl is haladja. Valóban, ha az ember más nyelvek etymologiai szótáraira gondol, egyikben sem találja meg azt az abszolut tudományosságot, mely a két kiváló magyar nyelvész művét jellemzi. Azok többnyire megelégszenek azzal, hogy regisztrálják a kimutatott vagy feltételezett szómagyarázatot, anélkül, hogy a szó első előfordulását pontosan jeleznék, már pedig tudjuk, hogy egy-egy szó korábbi előfordulásának szabatos megjelölése sokszor elébe vág a hamis következtetéseknek és okoskodásoknak. Másrészt Gombocz és Melich azt a sok más nemzet nyelvészetét meghaladó eljárást követik, hogy az oklevelek szórványos nyelvi adatait a legteljesebb mértékben felhasználják, mert ezekben legtöbbször az illető szó történetére nézve a legrégibb s legbecsesebb adatok rejlenek. Végre a

Magyar Etymologiai Szótár szerzői kevésbbé vannak kitéve az idő csalódásainak, mint más hasonló szótárak szerzői (pl. Meyer-Lübke, Gamilschegg romanisztikai szótárai), mert szómagyarázataikat a legnagyobb kritikával fogalmazzák meg. Egy-egy hangtani vagy jelentéstani nehézség már elég ahhoz, hogy ítéletüket fenntartva kimondják: «Kielégítő magyarázata még nincsen» és hogy kifejtsék aggodalmaikat az ajánlott szómagyarázatokkal szemben. Ilyesformán azt lehet mondani, hogy a szótárban majdnem több az ismeretlen vagy bizonytalan eredetű szó, mint az olyan, melynek biztos magyarázatát tudnák adni. S ez nem azt jelenti, hogy a magyar tudományosság a szófejtésben még a kezdet kezdetén áll, hanem ellenkezőleg, eljutott odáig, hogy ténynek csak a minden tekintetben kifogástalan magyarázatot fogadja el. Hogy azonban minden szubjektivizmus eleve kizárassék, a tévesnek vagy elégtelennek jelzett magyarázatok jegyzékét is megkapja az olvasó s így e szótár magában egyesíti az etymologiai és a nyelvtörténeti szótárak, valamint a tudományos bibliográfia előnyeit.

Ritka szép jelenség, hogy a két vezető magyar nyelvész ily bámulatos harmóniában tud e nagy munka szerkesztésében összeműködni s ha Hóman-Szekfű nagy magyar történetére gondolunk, meg kell állapítanunk, hogy a negyven-ötven évesek tudományos generációja megteremtette a magyar tudományos élet klasszikus korszakát, melyet erős kritikai érzék, nagy szintézisre való törekvés és a tudományos együttműködés barátságos szelleme jellemeznek. Az előző generáció nehéz feladata volt, hogy a magyar tudományos életet a dilettantizmus állapotából önálló és öncélú életre hozza s ezt a feladatot gyönyörűen meg is oldotta, de az egyes tudósok működésének izoláltsága e korszakban nyilvánvaló. A régibb, különben igen értékes kollektív munkáknak (Beöthy-Badics irodalomtörténete, Szilágyi Sándor millenáris története) egyenetlenségei árulják el legjobban e korszak nagyérdemű tudományos életének bizonyos egyensúlyozatlanságát. Az ötvenesek kollaborációja egyszintesebb és harmonikusabb s ezért merjük rá a *klasszikus* jelzőt alkalmazni.

*

A Magyar Nyelvtudományi Társaság legutóbbi ülésén Juhász Jenő érdekes módon magyarázta a *délibáb* nevét. A palócok szivárványt jelentő *bábabokra* szavát oldotta meg előbb, kimutatva, hogy a szó jelentése annyi, mint «vén asszony szalagcsokra», mert míg a fiatal lányok mindenféle színű *igazi* szalagokkal díszítik magukat, a szivárvány csak afféle látszatos szalagcsokor, tehát az öreg asszonyoké, akik nem hordanak tarka szalagokat, csak úgy, ahogy a *vénasszonyok nyara* nem az igazi nyár, s a *bábaszarka* nem az igazi szarka. A *délibáb* szónak második része eszerint szintén annyi, mint *látszat, tünemény*, mert a bába szónak a népnyelvben kialakult, mint láttuk, a «látszatos, nem igazi» jelentése.

Melich János ezúttal előadásában a magyar nyelv legrégibb német kölcsönszavairól tartott előadást, melyben kétségbe vonta azt az eddigi nézetet (mint oly sokszor, saját korábbi állításait is kritizálva), hogy a magyar nyelv legrégibb német eredetű szavai a *bükk, föld, halom, rét* és *határ* volnának. Kifogásai részben hangtaniak, részben jelentéstaniak: pl. a *halom*, melynek a germánságban csak vízből kiemelkedő szigetet jelentő *holm* alak felelne meg, jelentésében nem azonos a magyar síksági dombot jelentő szóval. Inkább szláv eredetűnek tartja. A *föld* esetében talán hiperkritikai álláspontot foglal el kiváló nyelvészünk, mert a *feld*-ből való származ-

tatást csak azért nem fogadja el, mert a német *feld* mindig nyilt *e*-re mutat, a magyar ellenben zártra. Más magyarázatát azonban nem kísérli meg. Kétségtelenül meggyőző azonban a *határ* szóra vonatkozó új elmélete, melyet eddig a csakis magyarországi németségben előforduló *holter*-ból magyaráztak, holott épen megfordítva : ez a szó, mint a tót, oláh, horvát és szerb nyelv megfelelő szavai is bizonyítják, épen a magyar *határ* szónak igen régi átvétele. A *határ* a *hatni* igének *-ár* képzős származéka és eredetileg possessio-t, birtokot jelent s csak azután csúszott át a határvonal fogalmi körébe.

*

Két érdemes magyar folyóirat lépett mostanában tizedik, jubiláris folyamába. Az egyik a külföldi hatása miatt módfelett fontos *Ungarische Jahrbücher* Gragger Róbert alapítása s most Farkas Gyula, a berlini magyar intézet igazgatója szerkeszti. A Gragger halálát követő rövid és a folyóirat szellemére és színvonalára nem épen üdvös interregnum után a mostani szám már érezteti, hogy a folyóirat erőteljes és nagyvonalú koncepciókkal rendelkező szerkesztő kezébe jutott. Gombocz Zoltán tanulmánya a magyar igeragozásról világos összefoglalása és számos ponton kiépítése az eddig ismert magyarázatoknak : kiderül belőle, hogy a magyar igealakok egy jókora része eredetileg puszta névszó *(kér, tész, adsz, mégy, vagy*, mely utóbbi eredetileg 3. személyű alak is lehetett, mint az ómagyar *Nemvagy* elhárító személynév bizonyítja), egy más részük többes számi raggal ellátott névszó, mint a *várjuk* alak őse, a *váruk;* Gombocz szerint ugyanilyen az egyes számi *várok* alak is, mely mint más nyelvekben is megfigyelhető, a többesből fejlődött (ilyen pl. a népies francia : *j'avons* alak), végül vannak igenévi alakok és *(leszen, kért, kértek, várók)* személyragos alakok *(várom, várod)*.

Itt jegyezzük meg, hogy Horger Antal legutóbbi akadémiai felolvasásában bejelentette, hogy a magyar igeragozás történetéről írt könyve elkészült s abból egyes részleteket be is mutatott. Különösen azt magyarázta, milyen «törvények» szerint történik az egyes igealakok jelentésének differenciálódása, hogyan lesz pl. az eredetileg azonos jelentésű *fázik* alakból jelen idő és a *fázék*-ból imperfectum?

Egy másik cikkben a jeles német turkológus : Bang ír turkológiai jegyzeteket, majd Németh Gyula cáfolja a mostanában elhúnyt nagytudású, de rapszódikus Markwart korábbi tanulmányának eredményeit, megmagyarázva a Bíborban született Konstantinnál előforduló bessenyő törzsneveket, melyek mindegyikének első része lószínnév, második méltóságnév. Ez szerinte arra vall, hogy az egyes törzsfők különféle méltóságokat viseltek. A híres bécsi műtörténész Strzygowski a maga sajátos, néha mosolyt keltően önelégült modorában mutat rá Magyarország földjének a népvándorláskori művészetben elfoglalt centrális szerepére, különösen hangsúlyozva, hogy az ú. n. szkita leletek nem hellenisztikus hatású szkita művek, hanem csakis északázsiai eredetű művészet maradványai lehetnek. Kissé aggályos, hogy a nagyszentmiklósi leletek felíratainak dolgában a nagy dán turkológussal, Thomsennel szemben a csupán archeológus Supka Gézának ad igazat s ennek dilettáns jellegű eredményeire épít. Moravcsik Gyula bőven kifejti nagy feltűnést keltő tanulmányát az onogurok történetéről (erről már egy alkalommal beszámoltunk), melynek legérdekesebb eredménye, hogy a magyarok az onogurbolgároknak, a mai bolgárok egyik elszakadt testvérnépének politikai fennhatósága alatt szervezkedtek önálló néppé és kerültek a kazárok uralma alá, kiktől már mint

onogur-magyarok válnak el a IX. század folyamán.

A másik jubiláló folyóirat tizedik kötete, a magyar társadalomtudományi érdeklődés nagy ösztönzőjének, Hornyánszky Gyulának van ajánlva. Az ő érdeme, hogy egy jelentékeny tudóscsoport a forradalmak tanulságain okulva, megalakított egy, a radikális vagy szocialista elméletek elfogultságaitól mentes magyar társadalomtudományi társulatot s jórészt az ő kitartásának és szervező erejének köszönhető, hogy az ugyanakkor megindított folyóirat ma, tíz év után is él és a magyar tudományos életben jelentékeny helyet foglal el. A jubileumi számba egy kiváló amerikai szociológus, H. J. Laski ír az állam és jog viszonyáról és az állam jogi igazolását, a jog forrását a helyeslő egyéni lélekbe helyezi, nem pedig a jog formális autonómiájába. Dékány István, legkiválóbb szociológusunk, a társadalmi szervezés fogalmát veszi, főleg német elméletek nyomán, bonckés alá, érdekesen mutatva ki pl., hogy a hadsereg békében és háborúban egészen más társadalompszichológiai feltételek között működik. Marót Károly a mágiára vonatkozó legújabb elméleteket teszi kritika tárgyává, Zolnai Béla meg egy könnyed felfogású cikkben azt keresi, mi mindent érez az átlagos magyar a «francia» szó mögött. Talán egy kissé alacsonyan veszi ezt az átlagmagyart. A Társadalomtudomány mindenesetre megérdemli a magyar társadalom támogatását, hiszen érette íródik. De a szerkesztőség is közelebb jöhetne a közönséghez azzal, ha még az elmélet rovására is kissé többet foglalkoznék sajátosan magyar társadalmi problémákkal és nevezetesen, ha versenyre kelne a hajdani radikális Huszadik Századdal, a magyar társadalom *leíró* ismertetésében.

*

Bizonyos csalódást hozott a Magyar Filozófiai Társaság ezidei közgyűlése. Csalódást elsősorban a vezetőségnek, mert mint Nagy József elnöki előadásában kifejtette, a háború utáni nagy filozófiai érdeklődésnek mintha szárnyát szegték volna. Ő ezt a filozófiatlanságot a korszak általános világnézeti képéből, a vallásos világnézetnek a mai filozófiával szemben elfoglalt primátusából vezeti le s azt hiszi, hogy az egyes ember a görög ókorban többet kapott a filozófiától mint ma, mikor a bölcselet szaktudománnyá fejlődött. De talán Aristotelest és Platont is inkább szaktudósoknak lehet tekinteni, mint tömegek érdeklődését lekötő és igényeit kielégítő gondolkodóknak?

Bartók György szegedi professzor előadása a tudattalan filozófiájáról csak célkitűzéseket hozott, megfigyelésből származó pszichológiai eredmények helyett. Nem hisszük, hogy a *fiziológiai* érzékelés tudattalan részének valami köze volna a *lelki élet* tudattalan jelenségeihez és hogy Bartók monisztikus ízű állat- és növényösztönvizsgálati programmja valaha is különösebb fényt derít majd a tudattalan lelki folyamatokra. Szerény véleményünk szerint itt inkább gazdag introspektív megfigyelési anyagra kellene támaszkodnia a kutatásnak.

*

A Philológiai Társaság legutóbbi ülésén Zolnai Béla szellemes előadást tartott a romantikus és biedermeier Petőfiről. Mint a szellemtörténeti analizis híve, Zolnai szükségét látja annak, hogy bizonyos művészettörténeti és irodalmi fogalmak és stílusok között rokonsági kapcsolatokat állapítson meg. Szerinte Petőfi minden zsenije mellett ennek a két áramlatnak, a romantikának és a biedermeiernek a vegyüléke. Petőfi romantikus, mert hisz prófétai küldetésében

(bár itt megjegyezhetjük, hogy ez a megállapítás a romantikának nem minden fázisára áll), mert harcol az önmagáért való irodalom, vagyis Goethe ellen (ez is csak a romantika 1830-as korszakában észlelhető) és mert Béranger és Shakespeare lettek irodalmi ideáljai. (Béranger világsikere szintén csak a későbbi politikus-liberális romantika tartozéka.) Romantikus tehát Petőfi, de Zolnai idézte vonásai szerintünk csak a kései romantikát jellemzik.

A biedermeierről megállapítja Zolnai, hogy az a kispolgári szellem érvényesülése a szellemi életben. Igy talál Petőfiben is bizonyos józan puritánságot, amit már Babits is hangsúlyozott ismert tanulmányában. Különösen kispolgárias Petőfi genre-költészete, számos emlékkönyvbe szánt verse, továbbá a családiasság és a barátság kultusza, melynek oly szép kifejezését tudta adni verseiben. *(Anyám tyúkja, Téli világ.)* Tájképeiben is a biedermeier-tájképek nyugodtságát véli Zolnai felfedezni és hangsúlyozza, hogy az Alföldet épen Petőfi előtt a bécsi és pesti biedermeier-festészet fedezte fel. Számos más érdekes gondolatot vetett fel még az előadó, aki valóban meggyőzte a hallgatóságát arról, hogy a kispolgári elem szellemvilágának a magyar irodalomra gyakorolt hatása ezután már nem mellőzhető a magyar irodalom vizsgálatában.

*

E sorok írója nem barátja az ünnepléseknek, különösen nem találja ildomosnak, amikor egyes tudománnyal foglalkozó emberek mintegy saját maguk megszervezik tízéves, huszonötéves, harmincéves, ötvenéves munkásságuk jubileumát vagy egyes műveik megjelenésének örömünnepét, de Fináczy Ernő hetvenéves fordulópontján, mely újabb intézkedések folytán egyetemi pályájának befejezését jelenti, illik megállnia a tudományos élet krónikásának.

Nagyhatású hivatalos szervező és egyetemi tanító munkásságát mellőzve csupán roppant tudományos opusáról emlékezünk ezúttal. Fináczy a neveléstudomány nagy és útvesztő módjára szerteágazó területének legbiztosabb és legvonzóbb ösvényét választotta : a neveléstörténetet. Itt művei magyar szempontból nagy vacuumot töltöttek be lassanként ; s most tudományos pályája fordulópontján eldicsekedhetik — ha dicsekedni tudna — azzal, amivel kevés tudós : sikerült elvégeznie mindazt, amit tudományos célul önmagának kitűzött.

Megírta az ókori, a középkori, a renaissance és az újkori neveléstörténetét, külön tanulmányt írt a francia középiskolák multjáról és jelenéről és egy kétkötetes művet a magyar nevelésügy klasszikus koráról : Mária Terézia nevelési reformjairól. E művei mindenkit meggyőzhettek arról, hogy Fináczy vérbeli történész, aki nemcsak adatot közöl, hanem a kor levegőjét meleg intuicióval ragadja meg és például nem ismerek a magyar tudományos termelésben még egy munkát, mely oly festői módon és oly mélyen elvezetné az olvasót a középkor világába, mint az ő középkori kötete. Filológus humanistá lelke és opusa tömören fejezi ki a békebeli magyar humanizmus eszményét, mely bizonyos új eszmények következtében napjainkban erős megpróbáltatásoknak van kitéve.

Eckhardt Sándor.

Színházi szemle.

Henri René Lenormand Franciaországban már régebben az arrivált írók közé számít, honfitársai közül többen — a minap nálunk járt Fortunat Strowski is — a mai dráma legkomolyabb tehetségét látják benne. Budapesten a kisebb színpadok már megszólaltatták, *Szám*umja keltett is

bizonyos érdeklődést, de maradóbb hatást az sem gyakorolt. Most a Nemzeti Színház tett vele kísérletet, a Párizsban több éven át sikerrel játszott *L'homme et ses fantômes*-ot választván ki, mit Ódry Árpád fordításában, rendezésében és színészi tolmácsolásában tűzött műsorára. A dráma itt **Don Juan estéje** címmel került színre.

A Nemzeti Színház közönsége szinte szokatlan ridegséggel elbuktatta a darabot, mely pedig — annyi kétségtelen — komoly, becsülnivaló írói erőfeszítésnek eredménye. Középpontjában a Don Juan-típusú férfi lelki problémája áll: mi hajtja őt a lelkiismeretlen állhatatlanságba? Miért zuhan bele a legvigasztalanabb lelki magányba? Lenormand nem az ember erkölcsi énjében keresi erre a feleletet, magyarázatért kicsap az idegélet területére. Igy veszi be drámájába a tudattalan vágyak és félelmek freudi körét, ekként fordul a spiritiszta és okkultista tanok ködös tájai felé. Szerinte a nőkön átgázoló férfi a maga magyarázatát is, végzetét is idegrendszerében hordozza s ennek megrendüléséből támad életre és támad ellene tragikuma: a lelkifurdalás. Ehhez a megrendüléshez cinikusan kizsákmányolt és elszaggatott kalandokon s egy szenvedélyes férfibarátságon át visz az útja, míg megsemmisítő bepillantást nyer a saját rejtélyébe: a ragadozó férfit voltakép női pszühéje hajszolja bele a mások s a maga megrontásába.

A lelkifurdalás felébredésének démonizmusát a régibb irodalom is váltig ismerte és rajzolta, ilyenkor élt a shakespearei kísértetjárásokkal és szellemjelenésekkel. Erre a vizuális megoldásra Lenormandnak is szüksége van, de ő a ma annyira divatos «háború utáni» miszticizmus bekapcsolásával segít magán. Darabjának legélénkebb képe: a spiritiszta-szeánsz nem csekély írói bravúrral valósítja meg a legellentétesebb színek merész keverését; persziflálja a szellemidézéseknek a «gyengébbek kedvéért» való sok üres és vásári hókuszpókuszát s ugyanakkor nyomatékosan érezteti a lelkek mélyén horgonyzó őszinte és örök transzcendentalizmust.

Külső formájában Lenormand műve is követi azt a kissé epikai utat, melyet a pszihológiai dráma egyéb mai kísérleteiből is ismerünk (O'Neill *Különös közjáték*a, stb.). Apró képek sorát kapjuk bennük, jobbára csupa dialógot, a kép végén némi poentszerű lezárással. A dráma szuggesztivitása csak lassan, a hangba s a szinte eszköztelen színpadi megoldásokba való fokozatos belemelegedésünkkel kap erőre. Az indítékok és egyes mozzanatok néha csak a befejezésből, visszamenőleg jutnak valódi nyomatékhoz. Mindez nem idegen a színpadi expresszionizmustól sem, melyet Lenormand itt-ott némi Grand Guignol-elemekkel keresztez. Nagyon is vitatható: ez lesz-e a «jövő drámája»? Mi nem egészen vagyunk ezen a hiten: benne inkább a keresést érezzük, mint annak sejthető eredményét. Külföldön már ezt a próbálkozást kerülgeti is a kimerülés, a valódi célhoz megérkezés előtt fenyegető letörés. Nálunk még csak okkal-móddal kísérleteznek vele s — mint e mostani próbatétel sorsa is mutatja — közönségünket nem könnyű rákapatni.

Pedig a Nemzeti Színház munkája figyelmetérdemlően szép és — újszerű. Művészgárdája jobban beletalált ebbe a maga hangnemétől ugyancsak idegen stílusba, mint akárhányszor a magánszínházak «modernebb»-nek hiresztelt társulatai részéről tapasztaltuk. A rendezésen végig vonult Ódry nagy hozzáértése és lényegmegérző biztossága. Legfeljebb talán néhol igen is erősen megmutatja az elgondolását, ilyenkor színpadi megfogalmazása valami kis disszertáló ízt kap. Ebből egy szemernyi belekerült alakításába is: szerepét elsősorban dialektikai feladatnak fogta fel s ez helyes is, csakhogy

figurája a darab elején, a hódító kalandok képeiben némi bensőbb átmelegedést kívánt volna, átmelegedést : nem ugyan mély és őszinte érzésektől, de legalább valami nőhódítási — sportszenvedélytől. Hanem a befejező képekben a lelkiismeret válságát már valóban mély színészi átéléssel szólaltatta meg.

Játéktársai közül főleg a nőszereplők küzdöttek meg sikeresen, sőt feltünéstkeltőn a tőlük itt megkívánt új hanggal. Tasnády Ilona a bosszúállás démonává rontott Solvejg-típust, Tőkés Anna az anyaságon át a tébolyig kergetett úrikisasszonyt, Környey Paula az ösztönből és számításból egybeszőtt hisztérikaváltozatot formálja meg biztos tudással és finom diszkrécióval. Érdekes feladatot igen jól old meg Mátray Erzsi a félig üzleties, félig csakugyan telepáthiás «felérzésű» szellemidéző médium szerepében. A szeánsz jelenetébe néhány jó akkordot vegyít a Vizváry Mariska játékának finom komikuma, nemkülönben a Pethes Sándor nyersebb valószerűsége. Bartos, Timár, Mihályfi Béla, Nagy Teréz : egytől-egyig teljes hitellel keltik életre a rendezői elgondolást, Halmy Margit és Gömöry Vilma pompás beszédművészetükkel felelnek meg kitűnően feladatuknak, mely tőlük elsősorban ilyet kíván. Harasztos Gusztáv jóbarát-figurája felfogásban és mozgásban jó, de neki épen a beszédtechnika a leggyengébb oldala. Mióta a színháznál van, e tekintetben már haladt valamit, de még mindig kemény iskolázásra van szüksége : a Nemzeti Színházban a hibátlan, tiszta kiejtés elalkudhatatlan alaptörvény, ebből a komoly kritika még udvariasságból sem engedhet.

*

A felújítások során legutóbb megint a Paulay-korszakba nyúlt vissza a Nemzeti Színház igazgatója, kiemelvén onnan egy már jócskán elfeledett szerzőjű s megfakult műfajú tipikus «szerepdarab»-ot, John Poole **Pry Pál**-ját. Most is alighanem szerepsikert remélt tőle, legalább is eleinte Csortossal ígérgette a felújítást. Hanem azután, miért, miért nem: megkaptuk a régi ujdonságot — Csortos nélkül. Sokat ez a darab a maga korában sem ért, mikor még Csiky Gergellyel végeztették el a fordítását. Akkoriban a legnagyobb és legmélyebb magyar komikusok egyikére, Vizvári Gyulára gondoltak vele s ez valóban jó gondolatnak bizonyult, a főfigura e kiváló tehetség kezén páratlanul népszerűvé lett, személyi varázsa és prestige-e tartotta műsoron évtizedekig a darabot, mely azután az ő elnémulásával egyszeriben el is merült. Naiv és átlátszó bonyodalmain, melyek semmivel sem különbek a Kisfaludy Károly vígjátékainak fordulatainál, valami nagyot az sem lendíthet, hogy a darab egész világának van valami angol zamata. Szerepeinek majd mindenike üres és konvencionális, a színész részéről inkább csak maszkot kíván, mint bármiféle benső átélést.

A kotnyeles, mindenbe «belecsöppenő» és két balkézzel beleavatkozó főalak örök figura ugyan, de ez is inkább alakítójának egyéni ízéből kelthető valódi életre, semmint a szerep szavaiból. A fiatal Pethes Sándor, kinek személyében a színház Csortos helyett megállapodott, csakugyan egyéni ízű művész, de a baj épen ebből támadt : egyénisége sehogysem talál ehhez az alakhoz. Vizvári e figurában maga volt a naiv fontoskodás, izgága illetéktelenkedés és joviális vastagbőrűség. Pethes mindezt megpróbálja — megcsinálni. Igy is kicsihol a szerepből néhány hálás és derűs percet, de alakjában vér nem kering, játékából egyre kiütközik a számító tudatosság. Méltóbb utódnak bizonyul Ujházi örökében Horváth Jenő, kit újabban ritkán láthatni a színpadon, pedig ehhez a Bramarbas-külsőségeket és

meleg kedélyt együtt megkövetelő genre-hez nincs, ki nála különbül értene. Gál Gyula Witherton-ja bámulatosan eleven karikatúra — a művész eszközeinek jóvoltából ; a szerep annál élettelenebb és banálisabb. Somogyi Erzsi is a maga szeretetreméltóságával frissítette meg a «molièrei» szobalánynak ezt a kései angol változatát. Ághy Erzsi álszent ex-zárdanövendékében meglepett a fiatal művésznő finom karikirozó képessége. Füzes Anna az elején túlságosan szerepet mondott fel, később jobban belemelegedett a dolgába. Harasztos ezúttal kedves temperamentummal játszott, kedvvel és odaadással Gyergyai is, bár őt mozgása és egész megjelenése inkább a félszegségnek s groteszknek területére utalja. Megjelenésben, testalkatban volt híján a szerepétől megkívánt illuziónak a színház új tagja, Gombaszögi Irén is ; lényében megvan az eszesség hitele (a Frida nővérére emlékeztető hangja és beszédmódja is hozzájárul ehhez), de nincs meg a lélek graciózus könnyedsége.

A rendezés eleven volt, a forgószínpad jól szolgálta a vontatottságokat szerencsésen kiküszöbölő gyorsabb ütemet. De sok értelme az egész felújításnak nem igen volt : az egész darabbal nagyot fordult a nemzedékek lassan, de könyörtelenül haladó forgószínpada : az idő.

*

A Magyar Színház nem épen találkozóhelye sem a pénz-, sem a szellemi arisztokráciának, jobbára polgárok látogatják : szabályszerű kis- és nyárspolgárok. Zsolt Béla **Tizenötezer pengő jutalom** című burleszkjétől talán azt remélték, hogy ez a közönség, mely az idei évadban a színház egyik újdonságában sem igen akart gyönyörködni, talán most gyönyörködni fog — önmagában. Mert Zsolt róla beszél, igaz, hogy szinte szádista kegyetlenséggel s ezt a «de te fabula narratur»-t élvezni is lehet, igaz, hogy csak némi mazochista hajlandósággal. Burleszkje eleven és ügyes színpadi munka, alapjában bohózat, mely azonban mindenáron a fölényes szatíra színeiben tetszeleg. A baj az, hogy e színeket mintegy önmagukért hajszolja s fokozza plakátszerűen rikítóvá, de írói munkájában valódibb szatírai lélek voltaképen nem hajtja. A jó szatírikus könyörtelenül elnyeleti a közönséggel a maga keserű dekoktumát, ezt akarná Zsolt is, de nála a gyógyhatású fanyar orvosságénál jobban és kellemetlenebbül érezni a — bádogkanál izét, melylyel azt belénk töltögeti. A kispolgári és bürokratikus ferdeségeket és hitványságokat már-már szinte nem is ferde vagy hitvány voltukért utálja, hanem mintegy — az utálkozás gyönyörűségeért. Keserű medicinája ideoda loccsan, annyira tüntetően hadakozik a bádogkanalával. Ez már nem is írói tudatosság, több a maximális témán-felülemelkedésnél is : maga a színpadra tévedt újságírói, publicisztikai lándzsarázás. S az ilyentől még a bohózat «magasabb» költői megnyilatkozássá nem válik, hamarabb megesik az, hogy a bohózat bohózatnak is lépten-nyomon megromlik. A bankrablók elfogatására kitűzött csábító összegtől felkavart bonyodalmak jó bohózati anyagát is csak akkor használja hatással, mikor belefeledkezik az őszinte játékba ; érdekes, hogy hellyel-közzel épen ilyenkor villan meg munkájában ama bizonyos szatírai él is. De nyomban rá megint felcsap fogadatlan kikiáltónak, mintegy kikapja a szót figurái szájából s erre szétfoszlik minden színpadi illuzió s egyszerre az újságkroki papiroszörgését hallani, de még krokinak is olyanét, melynek mondatait a gyülölködő publicista indulata fűti.

A darab e hibridsége az oka, hogy színpadi játékstílusát is nehéz eltalálni. A magyarszínházi szervirozásban a rendezés egészben véve helyes nyo-

mon járt, nem egy jó ötlettel s néhány ügyes díszlettel sietett az író segítségére. Csak az előadás színészi részében nem birt megfelelő megoldást találni s végül a legszerencsétlenebbet választotta: szabadjára eresztett minden túlzó hajlamot, minden szerepből való önkényes és pillanatnyi hatás kedveért történő «kiugrást». Igy azután majd mindig szétkabarézták a darabot, épen azokon a fordulóin, melyektől csak a játék gondos egyensúlybantartásától lehetett volna igazibb szuggesztivitását remélni. Meglepetésül épen az egészen kabaré-iskolázottságú Kökény Ilona volt az, ki legegységesebben építette fel figuráját. Mály Gerőnek is voltak hatásos pillanatai, de ő már inkább e pillanatok felé fordulva játszott. Turay Ida hálás jelenetéhez talált néhány új, tőle eddig nem igen látott színt. Simon Marcsa jóizű realizmusa is figyelmet érdemel. A tehetséges Szigeti Jenőre ellenben olyan feladatot róttak, mely époly kevéssé vág alakjához, mint temperamentumához. *Rédey Tivadar.*

Képzőművészeti szemle.

Az UME (Új Művészek Egyesülete) második kiállítása, amely a Nemzeti Szalonban került a közönség elé, nem mutatja a fiatal társulat fejlődését. Tudvalevő, hogy a zászlaja alatt csoportosult festők Vaszary Jánosban tisztelik mesterüket s ez a tisztelet nagyon is érződött az UME első kiállításán, amelyen túlságosan sok, többé-kevésbé sikerült Vaszary-utánzat szerepelt. A kritikátlan behódolás ideje úgy látszik elmult, a festők és szobrászok kezdenek talpukra állni, nagyobb részük külföld felé kacsingat, leginkább Franciaország felé. Ennek következtében a zárt csoport, melyet a Vaszary-rajongás fűzött össze, megbomlott, szétzilálódott. Az első kiállítás érdekes volt, mert a képek mögött egy erőteljes egyéniség szuggesztív hatása állott (az epigonok is érdekesek, ha azt nézi az ember, hogy kit és hogyan utánoznak); a második jóval színtelenebb és unalmasabb. Az UME-nak, mint külön testületnek, mai összeállításában nincs létjogosultsága, mint ahogyan nincsen létjogosultsága annak a sok műkedvelősdi, hangzatos című egyesületnek, amely a Műcsarnokon, a Szinyei-Merse Pál-Társaságon és a KUT-on kívül, azok körül felburjánzott. A Műcsarnokban otthonos Orsz. Magyar Képművészeti Társulat ellátja a konzervatívok szerepét, a Szinyei-Merse Pál-Társaságban a középpárt jól válogatott mesterei dolgoznak, a KUT pedig a legújabb törekvéseket szolgálja. Az UME azt szeretné megvalósítani, amit a KUT már megvalósított; okosabb lenne, ha a kettő egyesülne, amely esetben néhány dilettánst szélnek kellene ereszteni. Csakhogy a dilettánsok szélnek eresztése, úgy látszik, nehéz dolog.

A kiállítók közül megemlíthetjük az egyesület tiszteletbeli tagját, *Beck* Ö. Fülöpöt, akinek átgondolt, formailag egyenletes szoborvázlatai kitűnő kvalitásúak. *Krivátsy* Miklós szobrai ellenszenvesen modorosak, sajnáljuk, hogy ez a tehetséges művész évek óta szobrok helyett dagadozó, értelmetlen, idomtalan tömegeket mintáz, amelyeket absztrakt cimkékkel («Önuralom», «Bűntudat», Bizalom») szeretne elfogadhatóvá tenni. Néhány kisebb igényű, de mesterre valló képpel *Csók* István és *Vaszary* János is szerepel a kiállításon. A fiatal festők közül *Gadányi* Jenő válik ki komor színezésű, monumentális formalátású vásznaival.

*

E hónapban új s úgy látszik állandó jellegű kiállítóhelyiség megnyitásáról is beszámolhatunk: a Corvin-áruház egyik harmadik emeleti termében fiatal festők és szobrászok mutatják be

munkáikat. Kétségtelen, hogy az áruházat nem idealizmus, hanem anyagi érdek vezette, amikor megnyitotta kapuit a művészek előtt, mindamellett örülni kell, hogy ez megtörtént, mert a jól propagált és szokatlanul látogatott kiállításon fiatal művészek jutnak szóhoz. Ezeknek a húsz és harminc év közötti művészeknek a sorsa eddig nem volt irígylésreméltó, hiszen a forradalminak nevezett s vevőkörrel még alig rendelkező művészek, akik előttük állanak, többnyire a negyvenedik életévüket járják s tudunk oly «izgága fiatal»-ról is, aki ötvenéves elmult. Dícséretére váljék az áruháznak, hogy oly festőket és szobrászokat gyüjtött össze, akik átérzik a kor szellemét. Noha nagyobb részük még nem áll meg a saját lábán s a kiemelkedőbb új festőket utánozza, van közöttük néhány, aki első bemutatkozásával is reményeket ébreszt. Ilyen *Félegyházy* László, aki feltűnik franciás, igen finom és ízléses női arcképével vagy *Sreier* András, akinek Oázis című képe harsogó színeivel jól megállja a helyét. Az új generáció erős tehetsége, *Hincz* Gyula egyetlen képén temperamentumát nem fékezi eléggé. *Magyarász* Imre ízléses tájképeket állított ki. A szobrászok ezzel szemben gyengébbek.

*

A Szinyei-Merse Pál-Társaság évenkint rendezett Tavaszi Szalonja ebben az évben sem maradt el, a társaság zsürije kevésbbé ismert, kezdő művészek munkáiból ezúttal is szép kollekciót gyüjtött össze. A Tavaszi Szalon fiataljai csak tehetségük révén tartoznak össze, merőben különböznek cél és szándék szempontjából. A festők közül elsősorban *Hincz* Gyulát kell megemlíteni, aki egyre jobban tisztába jön kifejezési lehetőségeivel, lassankint elhagyja a magára erőltetett idegen impulzusokat, meghiggad és elmélyül. Két képe (Torzó és Portrait) eddigi formátlan és absztrakt stílusából reálisabb világba vezet át; itt is, mint régebbi dolgaiban nagyszerű szinkultúra jellemzi. Kevesebb fejlődési lehetőséget látunk *Pekáry* István és *Pataky* Tibor magyaroskodó primitiv képeiben, amelyek a mézeskalács-szíveket idézik emlékezetbe. Kettőjük közül Pekáry az eredetibb tehetség, munkáiban azonban az irodalmi íz egyelőre oly erős, hogy festői kibontakozásról alig lehet szó. Félő, hogy stílusa némelyek szemében a nemzeti jellegű új magyar festőművészet stílusának tűnik, holott oly távol van attól, mint az árvalányhajas, fokosos népszínművek görögtüze a magyar drámától.

A festők közül még megemlíthetjük a jó naturalista-impresszionista képekkel szereplő *Csóka* Istvánt, *Faragó* Endrét, aki szép tájképet állított ki, jelentékenyek *Farkas* László artisztikus aquarelljei, a jobbak közé tartozik *Erdős* Lajos krétarajza és ifj. *Kernstok* Károly egyszerű eszközökkel megjelenített női feje. A szobrászok közül *Melky* Ödön tűnik ki Csönd című álló női aktjával, bár az értelmesen mintázott, szép formákat a Buddha-szobrokról ellesett fej nem a legszerencsésebben koronázza. Kissé elnagyolt, de figyelemreméltó *Schrotta* J. Frigyes aktfigurája, általában örvendetes, hogy a szobrászok nem riadnak meg az embernagyságnál nagyobb méretektől. *Genthon István.*

Miniaturák és olasz rajzok.

(A Szépművészeti Múzeum kiállítása.)

Hosszú évek tartozását rójja le a Szépművészeti Múzeum, mikor miniaturáinak és olasz rajzainak kiállításával megkezdi a rajzgyüjtemény kincseinek sorozatos bemutatását. Ezt követi majd a német, németalföldi és francia rajzok közzététele. 1911 óta ez az első alkalom, hogy a régi rajzgyüjtemény lapjai együttes kiállítás-

ban kerülnek bemutatásra, de akkor és a következő évek új szerzeményeinek kiállításain együttvéve is csak a most szereplő anyag egyötöde volt látható. A szó való értelmében tehát most van először alkalma a közönségnek tudomást szerezni arról, mily értékeket rejt a múzeum grafikai osztálya.

A gyüjtemény a maga egészében Esterházy Miklós hercegnek (1765—1833) szerencsés vásárló ösztönét és fejedelmi bőkezűségét dicséri. Az itt megnyilatkozó hozzáértés semmivel sem marad mögötte annak, mely a képtárt megalkotta. A céltudatosan összehordott és szervesen kiépített anyag négy évszázadot ölel fel és minden iskola képviselve van benne. Az egyes még mutatkozó hiányokat Delhaes István festőművész 1901-iki hagyatéka és a múzeum újabb szerzeményei pótolták.

Ha visszafelé nyomozzuk a gyüjtemény egyes lapjainak történetét, nagy részüknél Antonio Cesare Poggi pármai születésű párisi marchand-amateur nevére bukkanunk. Ennek gyüjteményét Esterházy Miklós herceg 1810-ben, egészében vásárolta meg, még pedig oly feltétellel, hogy az eladónak és nejének élethosszíglan 3000 franknyi évjáradékot biztosít. Poggi 67 éves volt, felesége 64, az üzlet elég jónak ígérkezett. De a sors megtréfálta a herceget: a Poggi-pár még több mint 25 évig élvezte az évjáradékot. S a herceg még sem járt rosszul, mert az olasz rajzokon kívül Rembrandt, Poussin, Claude Lorrain stb. lapjainak birtokába jutott.

Tovább pergetve visszafelé az éveket, a tulajdonosok között oly neveket találunk, melyek előkelő fénnyel sugározzák be a lapokat és különleges érdekességgel emelik értéküket. Ott látjuk őket a XVIII. századi híres, nürnbergi Praun-gyüjteményben vagy Pierre Jean Mariette kiváló francia tudósnak és gyüjtőnek vagy az angolok nagy festőjének, Sir Joshua Reynoldsnak tulajdonában. Újra száz évvel visszafelé néhány lap Sir Peter Lelynek, Anton van Dyck angolországi követőjének gyüjteményét idézi fel. Végül még 100 év és Giorgio Vasarinak, az olasz művészek életrajzírójának érdekes gyüjtő egyéniségével találkozunk. Itt meg is állunk. Rajzaink sorsát tovább követni nem tudjuk a multba, hacsak nem fordulunk közvetlenül az alkotó művészek műhelye felé.

A kiállítást gyengéd érzésű és finom rajzú miniaturák ragyogóan színes sora nyitja meg, az 1400 körüli évek művészetének képviselői. Olasz munkák és az olasz és francia művészet hatását visszasugárzó csehországi művészet legszebb virágjai.

Majd a XV. századi olasz művészek rajzai következnek. Francesco Peselinónak «Előkelő lovasok»-at ábrázoló, miniatürszerűen finom festése, Ercole de' Robertinek plasztikus keménységgel és biztonsággal megrajzolt «Lovas»-a, Bartolommeo Montagnának fanyar bájú Madonnája és Francesco Bonsignorinak a művész eddig ismert rajzai között egyedül álló s ezért rendkívül fontos Madonna-kompozíciói. A XVI. század határán állanak a gyüjtemény legsúlyosabb darabjai, a külföldi és hazai művészeti irodalomban egyaránt jól ismert és számontartott nagy lapok: Leonardo da Vinci tanulmányfejei az «Anghiarii csata» című, soha el nem készült festményéhez, a kifejező képesség felülmulhatatlan erejével megrajzolt, vad energiájú lapok és «Lólábtanulmányai» tragikusan elpusztult Sforza-szobrához. Mind a három lap vonalainak félreérthetetlen iránya arra vall, hogy balkézzel vannak rajzolva, ami — mint köztudomású — Leonardo műveinek főismertető jegye. S épen e körülmény vezette Meller Simont ahhoz az érdekes megállapításhoz, hogy a Múzeumunk Lólábtanulmá-

nyaival teljesen megegyező lap Windsorban csupán tanítvány kezétől való és a budapesti lap az eredeti. Leonardo tanítványait Bernardino Luini jellegzetes, szép «Ülő nő»-je képviseli.

Leonardóénál szelidebb lelket tükrözik Rafael két rajza, egy «Szobormű terve», ritka ábrázolás Rafael művei közt és Psyche alakja, egy jelenetből, melyben Psychének szépsége miatt hódol a nép. Psychének szemérmes, szinte alázatos mozdulatát az ezüstvessző szűzi technikája különös érzékenységgel emeli ki. E rajzokkal szinte egykorú Fra Bartolommeo rajza, mely három imádkozó szerzetest ábrázol.

Michelangelo rajzai hiányzanak a gyüjteményből, iránya azonban legalább tanítványai és követői munkáiból megismerhető. Daniele da Volterra tanulmánya egyik fontos falfestményéhez, Baccio Bandinelli, S. da San Gallo és R. da Montelupo kitünő tanulmányai erősen éreztetik Michelangelo hatását s épen ezért nagyrészt Michelangelo műveinek is tartották őket az Esterházy-gyüjteményben. Ha nem is Michelangelo közvetlen tanítványai köréből került ki, de a személyével való kapcsolatánál fogva nevezetes két kiállított lap. Az egyik a németalföldi Michiel Coxienak a «Mulandóság allegoriája»-t ábrázoló rajza, melyen az idő pusztító hatalmát szemléltető romok között ott találjuk Michelangelo portrészobrát; a másik a Bronzino-körből való lap, mely elő- és hátlapján két kompoziciót ábrázol: Michelangelót Cosimo de' Medicivel beszélgetve és Michelangelót a kilenc múzsától környezve. A festmények, melyek emlékét e rajzok őrzik, még két másik, ma teljesen elveszett festménnyel együtt Michelangelo temetési szertartásához, a nagy emeletes ravatal díszítésére készültek. E két rajz elsőrangú fontossága épen abban rejlik, hogy az egyébként csak Vasari előadásából ismert kompozicióket megmentették számunkra.

A XVI. század flórenci és római művészete Rafael és Michelangelo kettős hatása alatt áll. A soká lenézett s ma újra értékelt késői renaissance-művészek a rajzok változatos, hosszú sorával szerepelnek a kiállításon. Pontormo izgató művészetét késői korszakának jellemző krétarajza képviseli, Bronzinóét egy bájos Madonnakompozició, a nagy életrajzírónak, Giorgio Vasarinak, az artisztikus Francesco Salviatinak, a könnyű kezű Poccettinek s a római manierizmus egyik főképviselőjének, Federigo Zuccarinak stb. több rajza különféle oldalról mutatja be a művészeket. Érdekességüket nagyban emeli, hogy csaknem minden rajzukról meg lehetett állapítani, hogy mikor, mely festményükhöz készültek vázlatul.

Különösen megnyerő a kiállításnak az a része, melyben a pármai művészek munkái vonulnak fel. Correggio úttörő művészetét egy kis Madonnakompozició idézi fel, Parmigianinónak és iskolájának hosszúra nyult, törékeny alakjait a lehellet finomságú rajzok tömege, közöttük egy tanulmány Parmigianino egyik legfontosabb képéhez, az ú. n. Hosszúnyakú Madonnához.

Velence XVI. századi művészete ugyancsak a legnagyobb nevekkel pompázik a kiállításon. Egyszínű biszler és krétatechnikájuk dacára színes, festői vázlatok és tanulmányok, méltók alkotóik nagy nevéhez: a Tizian-, Tintoretto- és Veronese-nevekhez. A genuai művészek csoportjából Luca Cambiaso brilliáns tollrajzait és Giov. Benedetto Castiglione széles vonású festői aquarelljeit emeljük ki.

Gazdag bőséggel szerepelnek a kiállításon a bolognai festők — élükön Annibale és Lodovico Carracci — fontos műveikhez készült, egyes alakokat vázoló vagy teljes kompoziciótanulmányaikkal. Sokáig élő hatásuk bizonysága követőiknek, Guido Reninek, Domenichinónak, Lanfran-

cónak, Guercinónak stb. kitűnő rajzai. A Carracciak törekvéseinek utolsó hajtásait tüntetik fel a XVII. századi római művészet nagy képviselőjének, Carlo Marattának munkái. Népszerű vetélytársától, Pietro da Cortonától és a kiváló római szobrásztól, Camillo Rusconitól is fontos műveket mutat be a kiállítás.

Salvator Rosától, a XVII. századi kitűnő nápolyi művésztől a válogatott lapok egész sorát birja a múzeum. Tárgyra és modorra nézve egyaránt változatos rajzokat a művész minden idejéből. Ifjúkori Prometheus-kompozíciójának erős szenvedélyű, realisztikus előadása méltó Rosa legszebb festményeihez, Ninive népének prédikáló Jonás prófétája pedig messze felülmulja azt a festményt, melyhez a rajz készült s melyet a dán király a kép elkészülte után azonnal megszerzett galériája számára. A művészre annyira jellemző tájképek — beszélgető katonák staffage alakjaival — néhány festői vázlatban egészítik ki a képet, melyet a kiállítás a művészről ad.

Sebastiano Ricci Tobiást és az angyalt ábrázoló kedves, könnyed rajza átvezet a XVIII. századi velencei mesterekhez. Ezek legnagyobbikának, Giovanni Battista Tiepolónak három, választékosan szép rajza a kiállítás legjelentékenyebb darabjai közé tartozik. Fiatalkori Szent Sebestyénje még a XVII. századi hagyományokban, Ribera és Salvator Rosa vad realizmusában gyökerezik, mig későbbi tanulmányrajzai már teljesen a XVIII. század nagy reprezentánsának mutatják. A múzeum szempontjából különösen érdekes nagy fejtanulmánya, melyet a csaknem 70 éves művész Compostelai Szent Jakab-képéhez készített. A festmény az Esterházy-gyüjteménnyel került a múzeumba, a rajz Meller Simon ajándékaképen.

A rajzokon kívül néhány metszet is látható a kiállításon, nem önmagáért, csak a rajzanyag megelevenítése céljából. Oly metszetek, melyek variánst hoznak a rajzokon vázolt képideához vagy melyek egyes festményeket a maguk egészében reprodukálnak, a kiállított rajzok ellenben csak azok részlettanulmányait adják. A szemlélő ily módon teljesen tisztában lehet az alakoknak a kompozíciókban való elhelyezésével. Úgy szintén kiállításra kerültek mindazon metszetek, melyek a XVII. és XVIII. században a múzeum rajzai után készültek, mikor azok vándorútjuk egy közbülső állomásán, mielőtt még az Esterházy-gyüjteményben megállapodtak volna, valamely nagyobb külföldi gyüjtő tulajdonát képezték.

Hogy minél több tanulságot lehessen a kiállított anyagból kiaknázni, némely különösen sokat másolt és hamisított művész, pl. Cambiaso vagy Guercino eredeti rajza mellett, helyet kapott egy-két másolat és hamisítvány is — a szakembernek okulásul, a gyüjtőnek figyelmeztetésül.

Hoffmann Edith.

A debreceni múzeum megnyitása.

Nagy ünnepnap volt Debrecenben május 25-én. A húszesztendős városi múzeumból s a külföldön élt, nagylelkű magyar: Déri Frigyes hagyatékából egyesített *Déri-Múzeumot* ezen a napon nyitották meg előkelő ünnepi keretben. Közéletünk s a magyar tudományosság képviselőivel az élen — ünnepelt a nagyrahivatott város közönsége. A hatvan-utcai szerény muzeális gyüjteményből ezen a napon lett európai színvonalú *múzeum*, amelyre büszke lehet nemcsak a város, hanem az egész magyarság is.

A délelőtti ünnepség keretében Csürös Ferenc városi tanácsos, a debreceni könyvnyomtatás történetírója ismertette a múzeum történetét, a Dérihagyaték változatos multját; Löfkovics Artur tiszteletbeli múzeumigaz-

gató kezdeményezését, a fáradhatatlan Zoltai Lajosnak, a Debrecenianák tudós kutatójának és eleven lexikonának gyüjtőmunkáját, a Déri-hagyaték történetét, a múzeumépítésre is hagyott nagy összeg pusztulását, majd a város áldozatkészségét, amellyel a bőkezű mecénás helyébe lépett s a múzeum már-már megfeneklő ügyét teljesedésbe vitte. Bár az építkezésre hagyott Déri-vagyon gazdasági összeomlásunk során elveszett, a nemes város kegyeletes hálája a *Déri* nevet vésette a múzeum homlokára. Az ünnepség fénypontja Klebelsberg miniszter megnyitó beszéde volt.

A múzeum épülete Györgyi Dénes építőművész tervei szerint készült s stílusában a Kollégium és a Nagytemplom külső képéhez igazodott. A szép épületnek a város áldozatkészsége előkelő környezetet is teremtett a nagymultú, nevezetes Fűvészkert helyén. Az építő és szépítő munka nehéz gondját és felelősségét Magoss György volt polgármester viselte vállán, lankadatlan ügyszeretettel.

A belső berendezés, bebútorozás, gyüjteményrendezés munkáját a Gyüjteményegyetem szakemberei vállalták, élükön Czakó Elemér h. államtitkárral. Az épületben helyezkedett el a Városi Könyvtár is, a földszinten, ahol a díszes előadóterem, két ideiglenes kiállítóhelyiség s a hivatali és dolgozó helyiségek is helyet foglalnak. Az első emeleten Debrecen földjének őstörténetével kezdjük a sétát. A csiszolatlan kőkorszaktól a vaskorig ízlésesen rendezett, jól illusztrált és magyarázott tárgy- és képsorozatok beszélnek e magyar földdarab ősi kultúrájáról. A mintaszerű felállítás Sűregi János debreceni múzeumőr szaktudását és ízlését dícséri. A következő helyiségek Debrecen (és a Hortobágy) néprajzát tárják elénk válogatott tárgyakkal és gazdag képanyaggal. A halászat termét a pásztorkodás, mezőgazdálkodás, a debreceni ház (konyha), a kézműves mesterségek szobái követik; köztük egy kétszobás, konyhás civisház belseje is minden bútorával, konyhai felszerelésével, cók-mókjával, gubás-műhelyével. Külön teremben a helyi népviseletek ruhadarabjai, színes képei, szűrszabó és szűcsműhely, a magyar ornamentika dús kincseivel, egy fazekas-műhelyszerű földes szoba koronggal, debreceni keramiával.

A néprajzi csoport után a várostörténeti (művelődéstörténeti) rész a céhek emlékeivel következik. Majd egy miniatűr patika fogad, a régi debreceni *Egyszarvú* emlékeivel. Külön teremben foglalnak helyet a kollégium és egyház régi holmijai, jeles püspökök, tanárok, egyházi férfiak arcképei. A következő terem a debreceni könyvnyomtatás, irodalom és színészet emlékeinek van szentelve. Ehhez csatlakozik Csokonai szobája, a költő kéziratai-val, arcképeivel, művei első kiadásaival stb. A végső szobában javarészt táblabírókori polgári emlékek kaptak helyet. — A néprajzi és várostörténeti csoportot Viski Károly nemzeti múzeumi őr tervezte és állította föl.

A második emeleti kupolateremben modern magyar szobrok fogadnak, előkelő zöld márvány háttérrel. Innen nyílik az «Ecce homo-terem»; az ajtóval szemben Munkácsy nagy műve. Jobbra a Déri-gyüjtemény egyiptomi, görög-római, középkori, újkori — javarészt iparművészeti érdekű — csoportjai következnek, a sor végén gazdag pénz- és éremgyüjteménnyel. Ezt a csoportot — az utóbbi kivételével — Csányi Károly iparműv. múz. igazgató tervezte és állította föl. Az éremgyüjteményt Huszár Lajos, nemzeti múzeumi gyakornok rendezte.

A második emelet nyugati szárnyán ideális világítású képtár következik. Képei részben a város tulajdonai, részben az Orsz. Magyar Szépművészeti Múzeum letétjei, részben Déri Frigyes hagyatéka. A szobor- és képgyüjteményt Petrovics Elek szépműv. múz.

főigazgató irányításával Rózsaffy Dezső szépműv. múz. igazgatóőr rendezte nagy gondossággal.

A szép ünnepnap befejezője Hubay Jenő Petőfi-szimfóniájának előadása volt a városi színházban, amelyet maga a mester, Debrecen város díszpolgára vezényelt. *R. Gy.*

Zenei szemle.

Boris Godunov.

Mussorgskij operája az orosz faji zenének olyan magaslatát jelenti, amelyet még mai napig egy orosz zeneszerző sem tudott túlszárnyalni. A komoly zeneértő mostani felújítása alkalmával is igazi gyönyörűségét találhatta őseredeti faji vitalitásában, nyers ereje mellett is mély költőiességében, túláradó gazdagságú zenei invenciójában. Mussorgskij a tehetség őserejében ugyanolyan nagy nemzeti értéke az oroszoknak zenei téren, mint Tolstoj vagy Dostojevskij az irodalomban. A legismertebb orosz komponista, Csajkovszky sokkal több nyugateurópai hatást szívott fel magába, semhogy a szláv elemeket, a maguk fascináló nagyvonalúságukban, olyan töretlenül érvényesíthette volna, mint a tisztán orosz talajban gyökerező Mussorgskij. Annál tragikusabb, hogy szellemének leghatalmasabb megnyilvánulásai korában teljesen elszigetelve, elődök és utódok nélkül, de főkép a megfelelő tudás zenei technikai eszközök hiányában korántsem lehettek olyan messzire kihatóak, mint ahogy megérdemelték volna.

Mussorgskij (1835—81), mint egy ősi orosz család sarja, előbb katonatiszti pályára lép, de ezt az életet sehogy sem tudja összeegyeztetni igazi hajlamaival, amelyek teljes erővel a zenei körök felé vonzzák. Ott is hagyja ezt a pályát, hogy teljesen a zenének élhessen. Az 1861-iki parasztlázadás megfosztván őt birtokaitól, kénytelen Péterváron egy szerény állami hivatalnoki állást vállalni, ahol élte végéig száraz aktamunkák emésztik fel életerejét.

Legjelentősebb művét, a Boris Godunov-ot 1874-ben adták elő először Péterváron. Bár a közönség, főkép a fiatalság lelkesedéssel fogadja, a hivatalos kritika álláspontja értelmetlen és rosszindulatú. Forradalmi jellege miatt a darab sok megcsonkítást szenved, majd végkép lekerül a színpadról. 1896-ban Rimskij-Korsakoff, Mussorgskij jóbarátja, a brilliáns, nagy tudású hangszerelő az egész művet átdolgozza, technikai nyerseségeit lecsiszolja, itt-ott kiegészíti. Ebben a formában adták azóta Európa színpadain.

Mussorgskij a szövegben Puskinra támaszkodik, akit viszont Karamsin «Az orosz birodalom története» c. műve inspirált Boris cár alakjának költői feldolgozására.

Boris Godunov orosz főnemes megöleti a trón törvényes örökösét, Dimitrijt, hogy magának biztosítsa a koronát. A cár halála után a nép őt választja urának. A cárevics tragédiáját feljegyzi Pimen szerzetes a kolostor krónikájába. Gregori fiatal szerzetest — aki jelen van a feljegyzésnél — határtalan nagyravágyása arra az elhatározásra viszi, hogy kiadja magát Dimitrijnek, a cárevicsnek és Borist elűzze a trónról. Átszökik lengyel földre. Marina, a szandomiri vojvoda lánya, cárnő akar lenni, szerelmét és kezét ígéri a habozó ál-Dimitrijnek, ha megszerzi a trónt. Gregori lengyel segítséggel csakugyan betör Oroszországba; a Boris ellen fellázított csőcselék rabolva, gyujtogatva vonul utána. Borist bűntudata és az a félelem, hogy hátha mégsem az igazi trónörököst ölték meg, rettenetes rémképekkel gyötrik. Hiába biztosítja róla Pimen, az agg szerzetes, hogy Dimitrij meghalt és ellenfele csaló: Boris elborult lelkének nem tudja visszaadni a nyugalmat.

Fia lesz a cár, de őrá kétségtelenül bebizonyosodott a gyilkosság vádja. Egy utolsó borzasztó rohamban holtan rogy össze.

Dramaturgiai szempontból a lazán összefüggő képek sok gyengeséget mutatnak. Egyedül Mussorgskij zenéje az, amely az egész drámát összetartja : a zene adja meg a történések plasztikáját, a szereplő személyeknek és a tömegeknek igazi karakterét. Wagner kortársa volt, benne is lángoltak reformtörekvések, de ezek a nyugateurópai operastílustól teljesen elütő módon jutnak kifejezésre. Operáját nem egyes számokra építi fel, szimfonikus egységet sem alkot, hanem a történések, az egyes alakok fellépése szabják meg a zenei stílust. Páratlan kifejező erő rejlik a melodikusan kiépített recitativokban, a kábító gazdagságú változatokban bővelkedő harmóniákban, amelyeknek eredetisége, újszerűsége még ma is bámulatba ejt.

A darab hőse tulajdonképen az orosz nép, az 1598—1605-iki Oroszország. Ennek a leláncolt népnek évszázados szenvedése sokszor szívbemarkolóan hangzik fel az orosz népdalokból merített motivumokban. Hatalmas tömegek szerepeltetése a kórusok jelentőségét hozza előtérbe. Főkép a koronázási jelenet kórusa a maga monumentalitásában valósággal elementáris hatást vált ki a hallgató lelkében. Midőn Boris belép a színre, a kórus ujjongása hirtelen megszakad, ami a cár lelki mardosását kifejező, mesterien aláfestett recitatívóval szemben megrázóan érezteti a hangulati ellentétet. A harangzúgásnak az a mély, minden külsőséget nélkülöző jelentősége, amelyet csak Keleten tapasztalhatunk, ebben a jelenetben csodálatos erővel jut érvényre. Mussorgskijnál így válik ösztönszerűen minden hang az orosz lélek kifejezőjévé. A cári gyermekek dajkája, a korcsmárosné, a vándor kalugyerek ajkán felhangzó ősi orosz népdalok mind egy-egy kiszakított darabjai ennek a hol gyermekesen naív, hol tompa fájdalomtól átitatott, hol lázongóan vad és zabolátlanul erőszakos, hol misztikus félhomályba burkolózó léleknek. Legnagyobb magaslatra Boris monológjában emelkedik a mű. Zord, szilaj erővel illusztrálja a zene a cár lelkének szörnyű háborgását, amely hallucinációvá nő : állandóan a meggyilkoltat látja lelki szemei előtt, az őrület teljesen hatalmába keríti. Mint egy más világból hangzó kísérteties hang szólal meg a harangóra, ütései csodálatos színösszetétellel olvadnak bele a remegő, vonagló zenekarba. Boris szaggatott, szinte artikulátlan szavai úgy küzdenek ezzel az ijesztő hangtömeggel, mint ahogy lelke viaskodik az őrület rémével. Ebben a jelenetben Mussorgskij a legnagyobbak mellé emelkedett. Ezt a magaslatot a többi képben már nem tudja többet elérni. Zenei szempontból legkevésbbé értékes a lengyel epizód. Megrövidítése csak előnyére szolgált mind drámai, mind zenei szempontból. Az olasz operastílus félreismerhetetlen befolyása szemben az előbbi jelenet őserejével, itt különösen banálisnak hat.

Az eredeti fogalmazásban a mű nem a cár halálával végződik, hanem az orosz népnek, mint főhősének megfelelően a lázadási jelenettel. Az ál-Dimitrij elvonult csőcselék hadával, háttérben a felgyujtott Kromy város lángjai festik tűzpirosra az eget, a színen csak a falu bolondja áll, akinek ajkáról fájdalmasan hangzik fel a sötét jóslat Oroszország eljövendő nagy szenvedéseiről.

Rimskij-Korsakoff a maga telített színű hangszerelő stílusában brilliánsan oldotta meg a simítások feladatát, de Mussorgskij művének örök tragédiája marad, hogy technikájában munkatársra szorult. Érdes, befelé forduló kifejezésmodora, legjellemzőbb sajátosságai így sohasem kerül-

hetnek kellő és igazi világításba. Messze a jövőbe mutató zsenialitása mindég csak a jobb vagy kevésbbé jó feldolgozásokon keresztül juthat érvényre.

Boris Godunovot — Saljapin hires szerepét — *Szende* Ferenc elsőrangú színészi és zenei készséggel ábrázolta. A karok a koronázási jelenetben a kitünő egyetemi énekkarokkal megerősítve, kifogástalan teljesítményt nyujtottak.

Ismét egy külföldi mű, amely felkelti bennünk a régi vágyat: Hát a szenvedő, vérző magyar népet, csodálatos népi dallamkincsével ki fogja megtenni egy hasonló hatalmas, nemzeti történelmi zenedráma főhősévé?

Toscanini.

Csodálatos és felejthetetlen élményben volt részök azoknak, akik jelen lehettek a jelenkor legnagyobb karmesterétől, Arturo Toscaninitől vezetett newyorki filharmonikusok hangversenyén.

Egy 112 tagú zenekar, amelynek amellett, hogy minden egyes tagja legkitünőbb művésze hangszerének, a legfegyelmezettebb és legodaadóbb egy tökéletes zenei egység szolgálatára. És ennek a zenei egységnek gyujtópontja Toscanini, a művészet ideáljának megtestesülése. Csak évszázados ősi kultúra tud olyan karmesterzseniket kitermelni, akiknek művészete épen olyan klasszikus érték, mint az olasz szobrászat, festészet fénykorának valamely alkotása. A jelenkor legnagyobb olasz szobrásza, Adolpho Wild megmintázta Toscanini portréját. Aki hallotta Toscaninit dirigálni és látta ezt a portrét, meg fogja érteni azt a mély lényegbeli összefüggést, ami a zene és a szobrászat között fennáll. A hátravetett nagyszerű művészfej erőteljes, plasztikus vonalai, olyan szenvedélyes energiát, olyan eleven erőt és amellett olyan befejezett klasszicitást sugároznak, mintha márványba vésett szimbóluma volnának Toscanini végsőkig kicsiszolt, páratlanul plasztikus és izzó szenvedélytől fűtött interpretáló művészetének. A latin szellem harmónikus tiszta formai szépsége, mámoros dallamboldogsága, párosulva a legszélesebbkörű átélő képességgel egyetemessé, átfogóvá teszik ezt a művészetet. Sokat hallottunk Toscanini óriási technikai tudásáról, szinte fanatikus munkakedvéről és erejéről, uralkodásra termettségéről, hihetetlen emlékezetéről, amely iskolát teremtett a pult nélkül való dirigálás terén, de mindezen felül legnagyobb ereje abban a megmagyarázhatatlan irracionális «plus»-ban rejlik, ami arra kényszeríti zenekarát, hogy lélekzetfojtva lesse és kövesse minden mozdulatát. Pedig ezek a mozdulatok kifelé nagyon mérsékeltek: kifeszített ujjakkal feltartott balkeze sokszor egészen mozdulatlannak tetszik, de ez a kéz hatalmas apparátusának legkisebb műszerét is fogja. Karmesteri pálcája nyomán a tökéletesen kiegyenlített vonósok, a páratlan tiszta lágy tónusú fuvósok olyan tökéletes szépséggel rajzolták és festették elénk Beethoven isteni VII. szimfóniáját, ahogyan még sohasem hallottuk.

Különös élvezet volt ettől a zenekartól és ilyen karmestertől *magyar* mű előadását hallgatni. *Kodály Zoltán*, Toscanini legkedvesebb modern zeneszerzője tökéletesebbnek nem gondolhatta el «Nyári est» című fiatalkori szerzeményének interpretálását. A mű gyönyörű magyar melodikája tele van elfojtott zokogással, mintha az évezredes magyar mult szenvedései a lélek minden lázadását, szenvedélyes fellendülését újra és újra egy fensőbbséges, tisztult rezignáció hangulata szelidítenék. Milyen melegséggel és lágysággal hangzottak fel az édes hazai hangok idegen muzsikusok hangszerein! A legtisztább fajiság a leg-

erősebb nemzetközi hatást tudta kiváltani. Az olasz melos nagy művésze Toscanini, a legnagyobb megértéssel és szeretettel hódolt ebben a műben zenekarával együtt a magyar zenei géniusz előtt.

Debussy «La mer» szimfónikus zeneképének nyugtalanul vibráló, szétfolyó körvonalaiból Toscanini zseniális ösztönnel dolgozta ki az impresszionizmus atmoszferikus festőiségét. A benső összefüggések logikája helyett a homályosnak, elmosódottnak is alakot tudott adni a szeszélyes, tovatünő motívumokban, a harmóniák káprázta tó színeiben.

Wagner halhatatlan műve, *Tristan és Isolde* előjátéka méltó befejezése volt a gyönyörű estének. Interpretálása megdöbbentő és elragadó volt egyszerre. Sohasem éreztük ennyire e mű csodás varázsát, amelyben szinte fájdalmas intenzitással buzog fel a szenvedély lávafolyama. Valóban dyonisosi volt ez a zene az utolsó emelkedés paroxismusában, ahol Toscanini szinte démoni viziók magaslatára vitte zenekarát, hogy utána annál megragadóbban hangozzék fel az aetherikus régiókban átszellemült vágy panasza.

A legelőkelőbb közönséggel zsufolásig megtelt Városi Színház az egész estén át szünni nem akaró lelkesedésnek és ünneplésnek volt színhelye.

Prahács Margit.

Magyar folyóiratszemle.

Az *Erdélyi Helikon* megszólaltatta hasábjain a területileg széthullt, fizikailag szétszóródott és sok tekintetben lelkileg is differenciálódott magyarság írói közül a legfiatalabb nemzedék néhány jellegzetes képviselőjét. Együtt jelentek meg ezek a nyilatkozatok; vallomások és vélemények hangzottak el a magyar irodalom főkérdéseiről, jelentőségéről és jövő lehetőségeiről. A Helikon szerkesztősége bevezetőjében azt a megjegyzést tette, hogy az ily módon nyert kép sötétebb, mint ahogyan várni lehetett, ha számba vesszük is a lélekre árnyat borító mai tényeket. *Reményik* Sándor szerint azonban az ifjúság megnyilatkozásaiból kibontakozott kép nem sötét, sőt szivárványnak nevezi, amely minden színében ragyog. A megszólalt fiatal írók válaszai sokfelé ágaznak. Egy főproblémájuk azonban van, melynek minden más szinte csak variációja. És Reményik optimizmusának gyökere az az egységes állásfoglalás, hogy az irodalmat egyikük sem tartja pusztán magáért valónak. Az ember, a nemzet, a tömeg, az emberiség a szociális összefüggések: ezek állnak minden irodalmi megnyilatkozásnak hátterében. Nem játék, hanem kenyér, nem szórakozás, hanem megváltó hatalom, nem szavak, hanem cselekedetek az új generáció irodalmi programmja. Legszkeptikusabbak e téren talán a pestiek, de ők sem tudják magukat e sodrástól függetleníteni. Annál lobogóbb lánggal ég a közösség és az érte való irodalom tudata az utódállamok íróiban. Itt a probléma magja a magyarság magatartása az irodalom által. De van ezen túlmenő tendencia is. Megjelenik az a gondolat, hogy a magyarságnak szellemi világhivatása van és ezzel kapcsolatos az a gondolat is, hogy a magyar irodalom multja csak kezdet volt; továbbá, hogy a magyar vidék elhanyagolt irodalmi lehetőségei minden eddiginél többet ígérnek, a magyar irodalmi regionalizmus útja vezet a tetőpontra. Valami új, magyar szellemi imperializmust hirdetnek ezek az igék. Nem lehet ezt a gondolatot naiv álmodozásnak bélyegezni; azért nem, mert ezek az igék a katasztrófa utáni mélypontról, tudatosan átérzett nyomorúságból zengenek mint egy konok «csakazértis» a végzet felé.

Dékány István «Etika, szociológia, társadalomfilozófia» címmel az *Athe-*

naeumban az etika és szociológia összefüggésének bemutatására néhány konkrét kérdésbe világít bele. Ma még nem lett kiemelkedővé az a felismerés, hogy ha az etika mint értékelő és normákat adó tudomány elvileg független is a pszichológiától és szociológiától, gyakorlatilag függ ezek problémamegoldásaitól. Viszont a szociológia is rászorul arra, hogy az etikai problémák állományát átvizsgálja, mert ezzel sok kérdés nyer új megvilágítást. Azonban ügyelnünk kell minden határkérdéssel kapcsolatban arra, hogy a problémák határátlépése nem jelentheti a tudományok összekeverését és sajátos szempontjaiknak elhomályosítását. Dékány a társadalmi naturalizmus kérdéseihez nyujt adalékokat ama hipotézis alapján, amely szerint ami társadalmi tény, már egyszersmind érték. Ez az alapföltevés messze ágazó következményeiben áll előttünk mélyen belenyulva a politikai életbe, a liberális gazdasági rendszerbe, a társadalmi politikába, sőt a kultúrpolitikába is. Mindenütt ott találunk olyan elemet, amely az egyetemes emberi tények mögött nem azt értékeli, ami igazolhatóan értékes, hanem azt, ami értékhordozó föltételezhetően lehet. Három százada fölismerhető az a törekvés, hogy ezt a potenciálisat nevelés útján aktualizáljuk s ennek első lépcsőfoka az önérték érzelmének kifejezése. Ezen a ponton indul meg és nő ki rendszerré a társadalmi naturalizmus.

Keresztury Dezső irodalmi életünk feszültségeit vizsgálva, a *Magyar Szemlében* rámutat arra a jelenségre, hogy a társadalmi reform elsősorban a középosztály emberanyagának, világnézetének és műveltségének átalakítására irányult. Irodalmi téren főproblémája a magyar irodalomnak szociális tartalommal való megtöltése, a magyar műveltség öncélúságának, önelvűségének tudatossá tétele, kiszakadása a germán kultúrkörből s a magyar népi kultúra reneszánszának megindítása. Mindjárt kezdetben kiviláglik az a nagy ellentét, amely e törekvéseket a mult generáció, különösen a Nyugat programmjától elválasztja. Annak alapjában individualisztikus irodalomfelfogása és zsenirajongása helyébe a kollektív élmény, kollektív hivatás és kötelességérzés irodalma lép. Az «abszolut irodalmat», amely csak azt követeli a műtől, hogy szép, egész és tehetséges író munkája legyen, felváltja az aktív és aktuális irodalom követelése, amely a mában él, a mát alakítja, vállalja sorsát, a magyar jelen problémáit, egy új, szociálisabb világ fölépítését. Mert ez az irodalomélmény nem a fáradt Untergang-hangulat szülötte, sem a kultúrában fáradt nemzedék szépségcsömöréé. Munkája, mely a polgári műveltség fáradt formái ellen irányul, egy új megújulás felé törekszik. Ha végiggondoljuk a feszültségek elvi tartalmát, világossá válik, hogy az ellentétek közt felmerülő elvi kérdések három középpont köré csoportosulnak: 1. Az irodalom mint társadalmi funkció; osztályjellegének, társadalmi, nemzeti hivatásának kérdései; 2. az irodalom mint esztétikai funkció, a stílus, forma, műfaj, hagyomány problémái; 3. az irodalom etikai, humanizáló, s humanitást kifejező jelentőségének kérdései.

Zsigmond Ferenc a *Debreceni Szemlében* végigkíséri XX. századi társadalmi drámáinkat — a «középfajúság» szempontjából. Az a kép, amely a jelenkori magyar társadalom életéről XX. századi drámáink tükrében, különösen a drámák cselekmény bonyodalmának tipikus megoldásmódján át elénk tárul, erkölcsi szempontból meglehetősen sivár, a házasság intézményére vonatkozóan pedig egyenesen megdöbbentő. Ha színdarabjaink túlozva és torzítva rajzolják is a való élet erkölcsi korhadtságát, annyi bizonyos, hogy e korhadozás továbbterjedésének egyik legveszedelmesebb, mert

legalattomosabb eszköze az a drámairodalom, amely a jelenkor színpadáról már-már egészen leszorítja a komolyabb, nemesebb szemléletmódú költészetet. Az utóbbi évek óta sokszor hangoztatott megállapítás, hogy a mi irodalmunkban is erőteljesen kezd jelentkezni az idealizmus egészséges reakciója, egyelőre csak a líra és a regény terén áll. színpad irodalma azonban e tekintetben is utolsó marad.

Bartók György a *Protestáns Szemlé*ben Kretschmernek, a marburgi egyetem professzorának Geniale Menschen (Berlin, 1929) c. munkájának ismertetésével a *lángeszű emberekről* közöl tanulmányt. Minél nehezebben megoldhatóknak látszottak azok a kérdések, amelyek a lángész életével és alkotásaival függnek össze, annál mohóbban vetette rá magát az ember ezeknek a kérdéseknek fejtegetésére. Napjaink biologiai és lélektani kutatása mind nagyobb és teljesebb mértékben fordul az emberi jellem és az emberi típusok vizsgálata felé. A lángész lélektani vizsgálatainak sorában a legátfogóbb eredményeket Kretschmer psychiatriai kutatásai mutatják föl. A lángész, ha a filozófia értékelő szemszögéből tekintjük, csakugyan az emberi nem ideálja; biologiai értelemben azonban távolról sem áll a zseni az egészség és derekasság legmagasabb fokán. Mert szellemileg egészséges az, aki egyensúlyban van és jól érzimagát. Ámde a kedély nyugalma még sohasem ösztönzött nagy tettekre; ezzel szemben psychopathának lenni sohasem szerencse, de némelykor nagy dicsőségre vezethet. Ilyen psychopatha a zseni túlzottan érzékeny idegeivel, heves érzelmi visszahatásával, csekély alkalmazkodó képességével stb. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a lángész és az őrült fogalma azonos, csak azt jelenti, hogy a lángész biologiai nyelven szólva az emberi nemnek nagyon ritka és szélsőséges variansa. Mint minden ilyen szélsőséges variansnál, a lángésznél is az alkatnak csekély állandóságával, nagy lelki labilitással, a lélek érzékenységével, psychosissal, neorosisra, psyhopathiákra való hajlammal találkozunk. Egyes fajok vagy arra való népcsoportok kereszteződése a lángész előállása szempontjából igen nagy mértékben kedvező. Ha a lángész családját és származását figyeljük meg, azt találjuk, hogy a szellemtörténetben kiváló szerepet vitt személyiségek közt bizonyos rokonsági viszony állott fönn. A lángész életfolyamát igen jellemzi a periodikus hullámmozgás, szemben a normális ember pusztán reprodukáló tevékenységével. Ez a sajátos periodicitás annak a bizonyítéka, hogy a szellem legmagasabb röpte is hozzá van kötve a kozmikus történéshez, a szellemnek a testtel való összefüggéséhez és a körülötte levő természet törvényeihez. A lángészről alkotott új fogalmakból kiderül, hogy a szellem nehéz harcok során a test egészségének, nemzedékek épségének, sőt létezésének árán képes csak megvalósítani a maga értékeit. A lángész csakugyan a természet eszköze; a maga életének elégetése árán szabadon s mégis természeti kényszerűséggel teremt értékeket s mutat utat. Ezen haladva teljességre juthat a szellem és szabaddá lehet az ember mindattól, ami pusztán csak emberi találmány, az emberi haszonlesés, hatalom és önzés szolgálatában.

Bárány Gerő az ethikai értéklés szemszögéből mutat rá a *Széphalom*-ban az *élet és halál* problémáira. A természet — mondja — teljesen részvéttelen az emberrel szemben. A megnyugvást, részvétet, szeretetet, amit pedig minden ember mohó vággyal szomjúhozik, csak az ember világában találja meg az ember. A lélek nemesebb vágyait is csak az ember-világban valósíthatjuk meg. Ez a világ az értékek uralma alatt van. Itt meg kell valósulniok az értékeknek; itt nyilvánvalóvá válik, hogy az emberi élet csak akkor nyer igazi tartalmat, ha az öröknek tartott értékek megvaló-

sítását szolgálja s így mintegy belekapcsolódik abba a hatalmasságba, amely egyedül adhat értelmet az emberi életnek is, de meg az egész mindenségnek is. Az isteninek kell áthatnia az emberi életet, a históriát és a kultúrát is, de meg az egész mindenséget is, hogy értelme és célja legyen az életnek és a létnek. Nem kérdéses: az ember beletartozik a fizikai világba; tekintik úgy is az embert, mint akiben a fizikai világ ébredt tudatosságra, de amikor örökkévalónak nevezzük magunkat, semmiképp sem akarjuk csak ilyen örökkévalónak érezni és tudni magunkat. Az anyag halhatatlansága nem vigasztal meg bennünket; ezt a halhatatlanságot egyjelentőségűnek veszünk a halandósággal. Ettől a gondolattól pedig visszaretten az emberi gondolkodás és ettől a gondolattól menekülve, inkább megbarátkozik a lélekvándorlásnak hitével, hogy így belekapcsolódjék legalább az organikus anyag életébe. Nem is ez a halhatatlanság, amire vágyik az ember. Csakis lényünk nemesebb részének halhatatlansága nyugtathat meg; ez az a halhatatlanság, amire vágyunk s amiért érdemesnek tartjuk vállalni a lét és élet minden gyötrelmeit és magát a halált. Úgy látszik, hogy ez és csakis ez vehetné le a létről és az életről a hiábavalóság szörnyű vádját, mert a halál igazságát csakis az élet igazsága némíthatja el.

Bisztray Gyula a *Magyar Szemlében* az irodalmi, színpadi stb. kritika jelenségeit foglalja össze «A haldokló kritika» címmel. Bebizonyítja, hogy a kritikának az utóbbi évtizedekben megtett útját nem a váratlan hanyatlás, de a körülmények elkerülhetetlen következményeként beállott visszafejlődés jelzi. Abban a percben, amint a könyvkiadó-vállalatok üzletpolitikája a százezres példányszámra rendezkedett be, a kritika oly hatalmas kínai falakkal találta magát szemben, amelyek ellen donkihotei szélmalomharcnak látszott minden hadakozás. Az ipari tömegcikként gyártott könyv nem kíván, sőt elnémít minden kritikát, mert nincs szüksége a kritikára. Egyszerű és egész természetes a dolog magyarázata és csodálatosan a közönségnek mégis ez tűnik föl leghihetetlenebbnek, ez veszteget meg leginkább. A közönség méltatlankodva utasítja vissza a lesujtó kritikát egy-egykönyvről, «amely pedig» százezres példányban forog közkézen. Közben persze arról feledkezik meg, hogy itt nem a kritikus vakságáról van szó, hanem csupán egy nagy kiadói tőkének jólmegszervezett reklámhadjáratáról, amely ellen ezer és egy esetben eddig még minden kritika tehetetlen maradt. És megfigyelhető, hogy az újságvállalatok közül is épen azok süllyesztik a komoly irodalmi kritikát az apróbetűs hirrovatba, amelyek «olcsó», «színes» és irodalommentes könyveikkel az utcák csatornájáig elárasztják a világot. De nem elégséges a baj elhatalmasodásával irányokról és áramlatokról szigorúan ítélkezni, miután előzőleg bölcs struccpolitikával mindentől mereven elzárkóztunk, hanem legfőbb kötelességünk a fellépő új jelenségek eredetét kutatva és hatását figyelve az irodalom és művészet magasabb szempontjainak érvényrejutásán munkálkodnunk.

K. B. O.

A Napkelet minden közleményéért írója felel. A folyóirat szerkesztője: Tormay Cecile; s. szerkesztője: Hartmann János. A kiadásért felelős: Hegedüs István.

Stephaneum nyomda r. t. — Nyomdaigazgató: Kohl Ferenc.

MINÉL TÖBB ÚJ FOLYÓIRAT,

annál inkább beigazolódik, hogy tartalmilag a legjobb s irányánál fogva minden magyar olvasónak a legmegbízhatóbb irodalmi orgánum a

NAPKELET

TORMAY CECIL FOLYÓIRATA.

Közel 1500 oldal a terjedelme a NAPKELET egy évfolyamának. Ez a hatalmas szám azt jelenti, hogy a rendes előfizetői áron a folyóirat egy-egy oldala 2 fillérnél, a kedvezménnyel előfizetők részére pedig másfél fillérnél kevesebbe kerül. Nincs még egy magyar sajtóorgánum, mely

a magyar líra és prózairodalom legjobb alkotásait,
a tudományos aktualitásokról szóló legkiválóbb cikkeket és tanulmányokat,
a színházi, zenei, képzőművészeti és tudományos élet eseményeinek emelkedett színvonalú szemléjét

ily olcsó áron adná olvasóinak.

A levelek százait kapjuk, melyekben olvasóink örömüknek és helyeslésüknek adnak kifejezést, hogy a NAPKELET-et januártól kezdve olcsóbbá tettük. Az új rendszer szerint a NAPKELET számonkénti terjedelme az eddigi 80 oldal helyett 100—112 oldal és évente 12 szám jelenik meg. A megjelenés ideje mindig a hó elseje. Új beosztásában

a NAPKELET előfizetési ára:

Negyedévre 10 P helyett 7 P, tisztviselőknek 7.50 P helyett 5 P.
Félévre 20 P helyett 14 P, tisztviselőknek 15.— P helyett 10 P.
Egész évre 40 P helyett 28 P, tisztviselőknek 30.— P helyett 20 P.

Kérjük t. Olvasóinkat, hogy az olcsóbbá tett NAPKELET-re ismeretségük körében a figyelmet felhívni és folyóiratunkat megrendelésre ajánlani szíveskedjenek.

Kiváló tisztelettel

A „Napkelet" szerkesztősége.

A SZENT IMRE JUBILEUMI EV

alkalmából újra a legaktuálisabb olvasmány:

ÁRPÁDHÁZI BOLDOG MARGIT

.·. LEGENDÁJA .·.

Klisszából, a dalmát tengerpart sziklavárából indult el és a Nyulak-szigetének kolostorfalai között fejeződött be a szentéletű magyar királyleány élete, mely a nagy Árpádház egyik legékesebb hajtása. A XVI. századból való életleírás szövegét **Baros Gyula** kiváló irodalmi érzékkel írta át mai magyar nyelvre s amellett, hogy közvetlenül érezzük a többszázados kódex történelmi hangulatát, a legenda mindvégig könnyű és élvezetes olvasmány.

Ára 1.80 P, a NAPKELET előfizetőinek portóval együtt 1.60 P.

Kapható minden könyvkereskedésben.

A NAPKELET KÖNYVTÁRA

A magyar szellem legszebb alkotásait, a magyar mult legnevezetesebb emlékeit és a legértékesebb külföldi klasszikus művek magyar fordítását tartalmazza a kiváló nyomdai előállításban megjelent kiadványsorozat:

1. *Madách:* **Az ember tragédiája.** II. kiadás.
2. *Tormay Cecile:* **Megállt az óra.** Novellák.
3. *Szekfű Gyula:* **Történetpolitikai tanulmányok.**
4. *Komáromi János:* **Zúg a fenyves.** Regény.
5. **Vörösmarty-anthologia.** (Elfogyott.)
6—7. *Somssich Andor:* **Liszt Ferenc élete.**
8. *Reményik Sándor:* **Atlantisz harangoz.** Versek.
9. *Bethlen Margit:* **Boldog sziget Istene.** Novellák.
10—11. *Szabó Mária:* **Felfelé.** Regény.
12. **Mohács Magyarországa.** Burgio követ jelentései Bartoniek Emma fordításában.
13. *Condivi:* **Michelangelo élete.** Gróf Zichy Rafaelné fordításában.
14. **Magyar Anonymus.** Pais Dezső fordításában.
15. *Oláh György:* **Görögtűz.** Regény.
16. **Assisi Szent Ferenc Kis Virágai.** Tormay Cecile fordításában. III. kiadás.
17—18. **Mussolini beszédei.** Gróf Zichy Rafaelné fordításában.
19. **Magyar népballadák.** Gragger Róbert tanulmányával. Sajtó alá rendezte Gálos Rezső.
20—21. *Hekler Antal:* **Leonardo da Vinci életrajza.**
22. **Boldog Margit legendája.** Sajtó alá rendezte *Baros Gyula.*
23. *Bibó Lajos:* **A föld.** Elbeszélések.

A kiadványok bármelyike egy-egy számának bolti ára 1.80 pengő. Vidékre való szállítás esetén portóköltség kötetenként 20 fillér. Kapható minden könyvkereskedésben.

A NAPKELET előfizetői részére a következő kedvezményes árakat tartjuk fenn: Bármelyik szám a kiadóhivatalban átvéve 1.40 pengő, postán való szállítással 1.60 pengő. A kettős számból álló kötet ára kétszeresen számítandó.

A könyveket az ár előzetes beküldése ellenében vagy utánvéttel szállítja a kiadóhivatal.

A NAPKELET LEXIKONA

az ismeretek minden ágát felölelő legjobb kézi lexikon. Tartalmi összeállításában kitűnő, adataiban teljesen megbízható, könnyen kezelhető, aránylag kis terjedelmével is igen bő ismeretanyagot ad, mert 30.000 címszót ölel föl s külső előállításában fényűzően szép munka. A közel 1500 oldalra terjedő és 2 kötetből álló lexikont 600 rajz és szebbnél-szebb műmelléklet díszíti.

Bolti ára 48 pengő. Minden könyvkereskedésben kapható.

A NAPKELET előfizetőinek a következő rendkívüli kedvezményes megrendelést tesszük lehetővé:

Minden állandó előfizetőnk a lexikont 48 pengő bolti ár helyett 24 pengő kedvezményes áron rendelheti meg.

A lexikont és a Napkelet Könyvtárának jelen számunkban külön felsorolt kiadványaiból szabadon választható 10 számát, összesen tehát 66 pengő értékű könyvet pedig 33 pengő kedvezményes áron rendelheti meg.

A vételár öthavi részletben is törleszthető. Ezt a magyar könyvkiadásban páratlanul álló egészen kivételes kedvezményt **azok is igénybe vehetik, akik a NAPKELET előfizetői sorába újonnan lépnek be.**

Az első részlet, az újonnan belépő előfizetőknél pedig ezenfelül a negyedévi előfizetési díj beérkezése után a könyveket *bérmentes küldéssel* azonnal postára adjuk.

Stephaneum nyomda r. t. Budapest, VIII., Szentkirályi-u. 28. — Nyomdaigazgató: Kohl Ferenc.